

DJAWA

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN:

Professor Dr. RADEN ARIO HOESEIN DJAJADININGRAT,
J. KATS, S. KOPERBERG EN M. SOERIADIRADJA

Aflevering 3

6e Jaargang

INHOUD:

De Bouwvallen op den heuvel van Ratoe Baka bij Prambanan door Dr. W. F. Stutterheim.....	blz. 129
Over Balische houten trommen op wielen (koelkoel) door L. C. Heyting	„ 136
Java in de Maleische literatuur, III, door H. O....	„ 139
De volmaakte mensch door D.	„ 145
Tijdschriftenschouw	„ 151
Britsch-Indische Tijdschriften.	

Boekbesprekingen:

1. Bibliographies of Indian Art by Ananda K. Coomaraswamy. Ed.
Museum of Fine Arts, Boston. 1925 door Dr. W. F. S. .... „ 156
2. Cultuurgeschiedenis van Java in beeld, samengesteld door Dr. W.
F. Stutterheim. .... „ 156

Uit de Pers

De Batikindustrie. De beteekenis dezer inheemsche nijverheid	„ 157
Opgave van Literatuur over Java en Madoera.	„ 165

LIJST DER PLATEN.

Steenen toren met houten signaalblokken („koelkoel”) te Pametjoetan (o. a. Badoeng)....	136
Signaalblok („koelkoel”) met monsterkop en bekleeding te Banjoening (o. a. Boeieleng).	136
Houten trom („koelkoel”) op wielen te Peréan (o. a. Tabanan)	137

tegenover
blz.

DE BOUWVALLEN OP DEN HEUVEL VAN RATOE BAKA BIJ PRAMBANAN

door

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Reeds meermalen werd mij de vraag gesteld wat nu toch eigenlijk de betekenis is van de bouwvallen, die zich bevinden op dien uitlooper van het Zuidergebergte, die zich als een wig tusschen de vlakten van Saragëdoeg en Prambanan indringt. Zijn dat nu werkelijk bouwvallen van een kraton, waarin de vorsten van het oorspronkelijke Mataram gewoond hadden of waar zich de sumatraansche veroveraars van Java's vruchtbaarste gedeelte hadden genesteld? Of ligt er soms een kern van waarheid in de legende, die er den daemonen-vorst Baka deed wonen, wiens door haar vader begeerde dochter van haar verloofde den bouw van duizend tempels op één nacht eischte? Aan welke eisch deze jongeling niet kon voldoen, zoodat, hoewel nog slechts enkele beelden aan de tempels (nu die van de vlakte van Prambanan) ontbraken, ten slotte de bouwer en zijn wreedaardige geliefde als versteeningen de plaatsen dier beelden moesten innemen? Deze en dergelijke vragen konden echter op grond van de in de literatuur voorhanden gegevens niet definitief beantwoord worden, totdat eenige bezoeken aan de plaats, waar die bouwvallen zich bevinden, het raadsel wel niet geheel oplosten, maar toch zijn oplossing veel nader brachten. Het korte en zakelijke verslag van deze bezoeken zal men te zijner tijd kunnen vinden in het eerste kwartaalverslag van 1926 van den Oudheidkundigen Dienst. Voor de vele belangstellenden echter, wier lectuur zulke verslagen niet omvat, wil ik hier de voorloopige resultaten neerschrijven; zoo zullen zij zich bij hunne eventueele bezoeken aan de bouwvallen ten minste iets van het verleden

kunnen voorstellen. Loont hen daarbij misschien de kennismaking van het ruïneveld de moeite van het klimmen niet, zij zullen ongetwijfeld door het prachtige vergezicht op de vlakten ten Noorden en ten Zuiden, met hare honderden desa's, haar tempelruïnen, rivieren en sawahs, hoogelijk bekoord worden.

En een rustpooze aan den rand van den heuvel, met den Mërazi tot achtergrond van dit groote gebied van rusteloze werkzaamheid, eenmaal in godsdienstig opzicht, nu gansch anders, biedt een schoone gelegenheid zich den omvang van dat oud-javaansche cultuurcentrum voor te stellen en de keuze van het terrein te bewonderen.

De zoogenaamde kraton van Ratoe Baka heeft reeds vroeg de belangstelling der onderzoekers van javaansche oudheden gaande gemaakt.

Mackenzie spreekt er reeds in 1814 van en Junghuhn, Munnich en Brumund laten hem niet onvermeld in de veertiger jaren. Hoepermans zwijgt er evenmin over, terwijl IJzerman de definitieve beschrijving gaf, die, aangevuld door hetgeen Knebel nog opmerkte, de basis vormde voor wat Krom in zijn „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst" over deze bouwvallen te vertellen weet.

Het is niet zeker of al deze onderzoekers de bouwvallen wel uit eigen aanschouwing kennen; zoo dit al het geval mag geweest zijn, dan was het bezoek toch van zeer korten duur. Want allen zijn het er over eens, dat er een nader onderzoek moest plaats hebben, zonder dit intusschen, althans in den zin zooals zij zich dit dachten, ter hand te nemen.

Werkelijk opgenomen zijn zij dan ook tot op den huidigen dag nimmer en ook de tijdens mijn bezoeken in den aanvang van 1926 door den heer De Vink gemaakte situatieschets wil niet meer wezen dan dat. Het is echter een begin en een begin, dat reeds eenige resultaten tengevolge mocht hebben. Ontgraving van de voor ontgraving vatbare gedeelten (de „kraton" is voor een groot gedeelte op de kale rots gebouwd) is dan ook nog steeds een dringend vereischte.

Voordat ik er nu toe zal over gaan mijn zienswijze omtrent de beteekenis van het geheel neer te schrijven, zij het mij vergund de oudere vakgenooten in dezen te laten spreken. Om te beginnen Hoepermans.

Hij spreekt van de bouwvallen als van Tjandi Kedatong (lees: Këdaton) gelegen op 2.5 paal afstand van Prambanang (ook in de spelling van dezen naam maakt Hoepermans geen uitzondering op zijn collegas-soldaten, die gaarne van „game-lang" spreken). Er moet iets van Javaanschen oorsprong geweest zijn, zoo zegt hij, want de voorhanden steenen wijzen hierop. „Bij deze tempel" zoo gaat hij verder „moet de woning van eenen priester gestaan hebben, waarvan een kelder nog aanwezig is, dezelve wordt opgegeven als Tompat Eijer (Water kelder) hoe het zij, de sporen liggen in het verleden, maar dit is zeker deze kelder is geen werk van jonge Eeuw." De lezers van Djawa zullen zich nog herinneren hoe Hoepermans gaarne over het verleden sprak en zijn elders te vinden uitspraak dat „veel van het verledene in het verledene ligt en nimmer uit zijn verleden zal terug keeren" heeft onder vakgenooten zelfs eenig burgerrecht verkregen.

Voorts vertelt hij: „Ook het graf van eenen priester is daar aanwezig; waarvan de inlander de volgende legende mededeeld: Raden Bokko, zou zijne bediening uitsluitend bepaald hebben tot den hoofdtempel Tjongrân (lees: Lara Djonggrang), terwijl het beeld, met de acht armen,

staande aan de Noordkant, zijne vrouw zoude zijn geweest. Om deze zaak te bezigtigen, gaat men door ongebaande wegen en sawahs, ook de berg op ligt geen pad, maar gaat men door de hooge alang alang."

Veel duidelijker wordt de zaak hier wel niet door, maar er blijkt niettemin uit, dat in Hoepermans tijd de heuvel onbebouwd was, terwijl men nu over de geheel oppervlakte geen spoor van alang alang vindt, ja, de sawahbebouwing zoo intens is, dat zelfs kleine gaten in de kalkrots even kleine sawahs opleveren, soms van niet grooter breedte dan een 30-50 cM. Ook bevindt zich nu een desa daar, waar eenmaal een gedeelte der bouwwerken moet zijn verrezen; en, zooals vanzelf spreekt, zijn de bouwstenen van fundament en pager daarvan niet van verre aangesleept.

Bij Veth vindt men ook een korte notitie over onzen kraton. Millioenen kubieke steenen liggen daar, zegt hij. Later, bij Knebel, zijn het er duizenden. Tijdens mijn bezoek kon hun aantal op honderden geschat worden. Is er dan zooveel weggesleept? Of moeten wij een kleine overdrijving aannemen bij hen, die de bouwvallen bezochten? Ik voor mij meen eerder het laatste te moeten gelooven. Want zelfs IJzerman, die bij Krom voor een der meest accurate onderzoekers en waarnemers doorgaat, spreekt in zijn „Beschrijving" van de puinhoopen van honderden gebouwen, terwijl toch een onderzoek ter plaatse reeds uitmaakt, dat onmogelijk honderden gebouwen een plaats kunnen hebben gevonden op de weinige bebouwbare plekken van de heuvel; zeker niet binnen het gedeelte dat, door de omringende sporen van een muurwerk, als bewoond gedeelte wordt gekenmerkt. Het ligt echter voor de hand dat de bezoekers, indachtig aan de volksverhalen over een kraton, in de door de bevolking tot pagers opgestapelde ruwe blokken kalksteen (speciaal voor dat doel losgebroken en in aantal inder-

daad het millioen nabij komende) de bouwsteen van een zoo groot complex als een kraton meenden te moeten herkennen. Hoe dit ook zij, van honderden bouwwerken is geen sprake en kan ook nimmer sprake geweest zijn.

In plaats van de tamelijk gelijkkluidende beschrijvingen uit de literatuur verder te volgen, lijkt het mij beter de bouwvalen geheel opnieuw naar den in 1926 aangetroffen toestand te beschrijven; hierbij zal een ieder zich aan de hand der oudere literatuur van mogelijke wijzigingen of vergissingen kunnen overtuigen.

Nadert men van de desa Prambanan langs den grooten weg naar Saragëdoeg den heuvel (IJerman e.a. kenden dezen weg waarschijnlijk niet en kwamen dan ook op een geheel ander punt op den heuvel) dan kan men ongeveer daar, waar deze weg den heuvel raakt, een in de kalk-rots uitgehouwen bergpad ontwaren, dat misschien eenmaal met trap treden van andesiet is belegd geweest. Nu is daarvan weinig te bespeuren; slechts bovenaan, waar de weg het hoogste punt bereikt heeft en wederom afdalt om, met een groote bocht, naar de eigenlijke bouwvallen te leiden, kan men eenige regelmatige treden ontwaren. Het geheele pad is door de in den regentijd met groote hevigheid langs de zachte kalksteen gutschende waterloopen sterk uitgesleten.

Een tiental meters ongeveer het pad op buigt zich een kleiner voetpad naar het oosten af, dat zeer steil tegen den heuvelwand opklimt en in een paar minuten den bezoeker boven brengt. Dit pad lijkt door de naar beneden afdalende bewoners van het plateau nieuw uitgeslepen te zijn. Is men dan eenmaal op den noordelijken rand van den heuvel gekomen, dan bevindt men zich juist in het midden tusschen twee hoogere gedeelten en ziet men oostelijk den rand van een bergdesa, desa Dawoeng geheeten. Daar bevindt zich tevens het uiterst westelijke overblijfsel van een met steenen bekleed talud, dat misschien vroeger nog een muur heeft ge-

dragen, doch zelf in ieder geval heeft gediend tot steunmuur en beglooiing van een aangeaard plateau. Deze muur strekt zich nog, hoewel in ruineuzen toestand verkeerend, van den noordrand van den heuvel tot achter de desa Dawoeng uit, waar hij zich met een rechten hoek naar het oosten buigt. Daarna zijn alle sporen ervan verdwenen.

Na over de sawahdijkjes naar dezen muur te zijn gewandeld (het bezoek is alleen in den drogen tijd aan te bevelen) ontdekt men wederom een smal pad, dat minder steil klimmend in oostelijke richting hoogerop voert. Aan het einde van dit pad bevindt zich het eerste bouwwerk van den „kraton" of liever datgene, wat daarvan nog rest. Krom schrijft in zijn „Inleiding" dat dit bouwwerkje, Tjandi Dawoeng geheeten, verdwenen is. Dit is niet juist. Van den ongeveer 5 M. in het vierkant metenden tempelvoet staat nog een aanzienlijk gedeelte, hoewel grootendeels onder plantengroei bedolven en aldus aan het oog onttrokken. Groote trapvoluten van soberen vorm, portaalbekroningen of wat ik daarvoor zou willen houden, leeuwenkoppen van trapvleugels van een zeer fijne bewerking en zuiveren stijl, makaras, antefixen en andere fragmenten liggen rondom verspreid of zijn onlangs gedeeltelijk door een japsch ingezetene van Jogjakarta weggehaald en in diens tuin opgesteld. Deze was het dan ook, die mij, onkundig als hij was van het ongeoorloofde zijner handeling, op deze resten opmerkzaam maakte. Hij beloofde onmiddellijk de stukken terug te doen brengen, zoodra de bouwvallen van Overheidswege zullen worden hersteld. Het lijkt mij zeer wel doenlijk dit aardige tempeltje althans op papier gedeeltelijk te reconstrueeren en de fijne en zekere bewerking der gevonden ornamentstukken waarborgt zelfs een klein succes, indien men er in kon slagen de de bestaande resten op hun plaats te herstellen. Veel is afgestort, doch weinig verloren.

Verder gaande en zuidwaarts het pad volgende, komt men bij twee vrijwel zuiver vierkant in de rots gehakte basins en daarna in de desa Dawoeng.

Rechts van het pad, dat zich weer oostwaarts ombuigt, ontwaart men dan de volgende bouwvallen: twee terrassen van zeer goed gelegde en zuiver behakte andesietblokken, respectievelijk ± 15 en 20 M. in het vierkant metende en op regelmatige afstanden voorzien van kleine verhoogingen, die waarschijnlijk bestemd waren om er neuten op te plaatsen. Een en ander, en vooral het ontbreken van afgestorte muren of poorten, doet veronderstellen, dat zich hier twee pëndapaterassen hebben bevonden, die zouden kunnen pleiten voor de veronderstelling, dat wij ons op een kratonbouwval bevinden. Enkele tientallen meters verder daalt het pad langs eenige in de rots gehakte treden af en passeert het aldus een brok van het steenen talud, dat ongetwijfeld heeft samengehangen met de reeds gesignaleerde resten daarvan. Vóór deze trappen zuidwaarts afbuigend en vervolgens weer oostwaarts gaande, komt men langs de plek, waar ik tijdens mijn laatste bezoek een oorkondesteen aantrof van oostjavaanschen vorm doch onbeschreven. Dit stuk vond ik in geen der beschrijvingen vermeld.

Het pad verder volgend, komt men vanzelf aan den grootsten bouwval op den heuvel, n. 1. die van datgene, wat als de eigenlijke kědaton wordt aangezien. Het is wederom een pëndapaterras van flinke hoewel niet zeer groote afmetingen (20 $\times$ 20 M. De pëndapa van de Mangkoe-nagaran te Soerakarta meet 50 M. in het vierkant!) geplaatst op een lager gelegen geplaveid vierkant, dat door een muur omringd is. Aan noord- en zuidkant hebben zich in het midden van dezen muur poorten bevonden, die gedeeltelijk nog aanwezig zijn. De muur had daarenboven de voor Prambanan typische bekroning van een reeks sierlijke pinakels, in vorm niet ongelijk aan den knop van

een blauwen lotus. Men vindt ze bij tientallen in het omringend terrein liggen, terwijl minstens evenveel exemplaren beneden aan den voet van den heuvel als pager-bekroning dienst doen.

Aan de zuidkant van het eigenlijke pëndapaterras bevindt zich (nog binnen den omringenden muur) een kleiner, eveneens verheven terras, als het ware een pringitan, doch zonder daarbij aansluitende dalēm. Tenslotte loopt op eenigen afstand van genoemden muur, die het regenwater, dat zich in het lagere gedeelte verzamelde, door zeer fraaie makara-spuiers van een bijna oostjavaanschen stijl naar buiten afvoerde, nog een tweede muur. Deze muur is zeer verminkt en vervallen.

Aan de oostzijde van dit bouwwerk, dat in den trant van sommige balische hanenklopanen, een groot dak op stijlen moet hebben gedragen, loopt achter een paar bassins weder een muurtje, nu van een trappoortje voorzien, gevolgd door een tweede trappoortje.

Een weg leidt hier den heuvel af naar beneden. Deze muur buigt zich op eenigen afstand naar het zuiden om en voegt zich ten leste bij een grooteren taludmuur, waarin ook weer een trap wordt aange troffen en wel tegenover het hoofd-bouwwerk.

Verder oostelijk van deze muren bevinden zich nog twee ruines; de eene misschien die van een tjandi, de ander ongetwijfeld wederom een van een pëndapa-terras. Hier trof ik de ovaalvormige zuilfragmenten aan, die voorzien zijn van diervoorstellingen en waarover IJzerman rapporteert, doch die in de beschrijving van Knebel als verdwenen staan aangemerkt. Het beeld van een „elkander teeder omvattenden man en vrouw” vond ik echter niet ter plaatse: de twee „reuzenbeelden” van Knebel werden evenmin aangetroffen. De opgaven in Kroms Inleiding eischen dus herziening en aanvulling. Tot het laatste behoort ook nog het vermelden van een door mij naast het groote pëndapa-terras aange-

troffen zeer verminkt beeld van Wisnu op Garuda, dat in geen der beschrijvingen voorkomt en toch van belang mag heeten voor de later te trekken conclusies omtrent de beteekenis van het geheel.

Ten slotte vallen nog te vermelden een steengroeve met enkele kamers en uitgehouwen trappen noordoostelijk van het groote terras, met het front naar het zuiden gekeerd, doch waaruit de vroeger gesignaleerde beelden verdwenen zijn; eenige schamele resten van een tempeltje, genaamd Tjandi Boebrah en vlak bij het triangulatiepunt op de hoogste plek van den geheelen heuvel gelegen, en een kleine bron ten oosten van desa Dawoeng, die, hoewel geen bouwwerk, toch van betekenis mag heeten voor het geheel.

Wat kan nu de oorspronkelijke bestemming zijn van deze bouwvallen, die wij in het voorgaande kort beschreven?

IJzerman gelooft aan het verhaal van een kraton van den koning van Mataram (bldz. 3 van zijn Beschrijving) en meent zelfs, dat deze plek tegen vijandelijke aanvallen zou zijn beveiligd (idem pag. 112). Krom gelooft ook niet dat de traditie „bepaald onjuist” is, doch onthoudt zich van een beslissing of wat daar op zou kunnen lijken. Hij betreft echter een ter plaatse gevonden oorkonde in het onderzoek en brengt daardoor de zaak in een ander stadium. Deze oorkonde was geschreven in Sanskrit met Nagarischrift en van boeddhistischen inhoud. Nu ligt het voor de hand, aldus Krom, te veronderstellen, dat de kraton iets te maken zou kunnen gehad hebben met diegenen der bewoners van de Prambananvlakte, die zich voor de opschriften bij hun bouwwerken van dit schrift en deze taal bedienden. De conclusie ligt voorts voor de hand. Dit zouden dan de boeddhistische Gailendra's van Soematra zijn geweest, dezelfde, die hun stichting van tjandi Kalasan in dezelfde taal en met hetzelfde schrift voor het nageslacht vastlegden.

Inderdaad is er veel voor deze veronderstelling te zeggen.

Tevens concludeert Krom echter uit het voorkomen van mergelgroeven, waarvan de steen als bouwsteen voor de tempels uit het latere middenjavaansche tijdvak zouden zijn gebruikt, dat de kraton dus vóór het totstandkomen van die tempels moet zijn gesticht en in gebruik genomen*). Immers, zoo vraagt hij zich of, hoe zou een vorst in de onmiddellijke nabijheid van deze steengroeven en hun lawaai hebben kunnen wonen?

Ik kan deze redeneering niet in alle deelen volgen.

Ten eerste zal zulk een mergelgroeve allerm minst het lawaai en het rumoer hebben opgeleverd, dat Krom veronderstelt. Ware hier sprake van een werkelijke steengroeve, waar de steenen uit de rots gehakt en ter plaatse behakt werden, dan zou misschien op den overigens tamelijk grooten afstand, die de „kědaton” van deze zoogenaamde steengroeven scheidt, burengerucht veroorzaakt kunnen zijn. Bedenkt men echter, dat hier niet sprake is van harde andesiet of trachiet, doch dat de aanwezige steen een zeer zachte mergelsoort is, die zich laat snijden en eerst aan de lucht blootgesteld, verhardt, dan blijft er van al dat lawaai en gebik weinig over. Altijd, indien wij aan de veronderstelling vasthouden, dat wij in de kamers en trappen een mergelgroeve moeten zien.

Daartegen zou echter ook wel het een en ander te zeggen zijn. Vergelijking met de traditioneele wijze, waarop men op Bali nog steeds de wadas (paras) uit de rots haalt (zaagt) en dit met inachtneming van het verschil in vorm der

*) Tjandi Plaosan is een van de tjandis, die een ruim gebruik van mergel gekend hebben. Vele der buitenste bijtempeltjes zijn uitsluitend uit mergel gebouwd. Een en ander is de reden, waarom deze tjandi dan ook in den laatsten tijd van de midden-javaansche periode wordt gesteld. Intusschen moet ik hierbij opmerken, dat de bouwwerken op den heuvel van Ratoe Baka zonder uitzondering uit andesietblokken zijn gebouwd. Men heeft het materiaal dus naar boven gebracht, wat een enorme hoeveelheid energie moet hebben gekost.

benodigde blokken, doet een ander beeld ontstaan van wat een mergelgroeve in dien ouden tijd zou kunnen zijn geweest. Daarenboven doen de kamers, die men op den heuvel aantreft, pas in de laatste plaats denken aan deze geheel andere balische werkwijze, terwijl zij daarentegen de grootste overeenkomst vertoonen met bijkans alle zoogenaamde kluizenaars-grotten van Java. Hun bouw, hoogte enz. wijkt weinig of niet af.

Het lijkt mij dan ook in hooge mate waarschijnlijk, dat wij hier een tapaplaats moeten veronderstellen, geheel overeenkomstig de desbetreffende verhalen van de bevolking.

Met een dergelijke religieuze beteekenis van deze „groeven” komt dan verder het groote aantal tjandi-ruines, dat op den heuvel gevonden wordt, goed overeen. Aan niet minder dan drie der zijden van het complex bevond zich een tjandi.

Daardoor wordt echter tevens het aantal der ruines, die voor een kraton-bouwwerk in aanmerking komen, al zeer gering n.l. in totaal 4 terrassen, die daarenboven over twee, onderling van elkaar door de sporen van het oude muurwerk (taludmuren) gescheiden bouwcomplexen verdeeld zijn. Ik vraag mij dan ook af hoe het den vorst mogelijk kan geweest zijn de hofhouding (die in dien voorspoedigen tijd zeker niet geringer van omvang zal zijn geweest, dan heden ten dage) in een zoo uiterst klein bestek samen te brengen. En vooral, hoe het hem mogelijk was al die honderden personen van drinkwater te voorzien. Vergeten wij toch niet, dat het bronnetje, hetwelk zich ter plaatse bevindt, nauwelijks genoeg mag heeten voor de sapi's der bewoners van desa Dawoeng. Ten slotte vragen wij ons af hoe het mogelijk kan zijn, dat de vorst in een tijd, waarvan elk nader onderzoek de geweldige kracht der traditie duidelijker in het licht stelt, plotseling zijn hofhouding uit de vlakte naar de bergen kan hebben doen verhuizen, waar immers de

bergen wél de geijkte woonplaats voor goden of aan goden gelijkgeworden overleden en bijgezette vorsten of nog levende heiligen en kluizenaars, maar nimmer voor den levenden en regeerenden vorst waren, die temidden van zijn volk, dat door duizend banden van adat en ceremonieel aan zijn kraton was gebonden, in de vlakte thuis hoorde.

Beschouwt men dan ook, vasthoudend aan de kratonvoorstelling, de voorhanden overblijfselen nogmaals nauwkeurig, dan moet men wel tot de conclusie komen, dat de kraton in dien zoo geroemden tijd van vorstenpracht en rijkdom niet meer dan een miniatuur-uitgave moet zijn geweest van de kratons der huidige javaansche vorsten. Reeds de woning van den vorst zelf moet dan, behalve zijn „Bangsal Kěntjana” en een kleine pringgitan, die een behoorlijke steenen vloer zouden bezitten, voor de rest bestaan hebben uit onbevloerde bouwsels en deze dan nog weer in een zóó gering aantal en op zóó onwaarschijnlijke plaatsen rondom de pëndapa gerangschikt (de terreinsgesteldheid maakt deze veronderstelling noodzakelijk), dat heden ten dage een welgestelde wadana met zulk een woning nauwelijks genoeg zou hebben genomen.

Ik kan dan ook voor de veronderstelling, dat zich op den heuvel de bouwvallen van den kraton bevinden, uiterst weinig voelen en ben veeleer geneigd te overwegen of zich hier niet uitsluitend bouwwerken van religieuzen aard zouden kunnen hebben bevonden, in aansluiting dus aan de tjandi-ruines. Voor de aanwezigheid daarvan kan reeds de kleine bron een aanleiding zijn geweest; de combinatie van drie tjandi-ruines, tapagrotten en een bron-op-een-berg maken het bestaan van een bergheiligdom toch waarlijk niet onwaarschijnlijk. En de daarbij aangetroffen terrassen zijn met deze veronderstelling ook in geen enkel opzicht in strijd.

Wat nu den godsdienst betreft, welke in dit bergheiligdom beleden werd, daar-

over kan weinig verschil van meening bestaan.

Aan den eenen kant is een çailendra-inscriptie gevonden van boeddhistischen inhoud, aan den anderen kant een beeld van Wisnu op Garuda. Waar het al hoogst onwaarschijnlijk is, dat men deze voorwerpen in later tijd naar boven zou hebben gesleept (het Wisnubeeld lag ondersteboven temidden van een steenhoop) ligt de conclusie voor de hand dat zoowel boeddhisme als çiwaisme hun heiligdommen op den heuvel gehad hebben; het uiterst dicht bij elkaar voorkomen van deze twee secten, doet alweer de vraag rijzen in hoeverre deze twee misschien geheel samen hebben gegaan. De „zuilfragmenten" met de kanonieke diervoorstellingen, gevonden op de uiterste oostgrens van het complex, zouden kunnen pleiten voor een boeddhistisch karakter van de daar gelegen hebbende tjandis.

Vlak ernaast bevond zich echter het hoofdterras en hier werd juist het Wisnubeeld aangetroffen. Maar hoe het ook met dit samengaan zij, beide godsdiensten konden hier worden gesignaleerd.

Wat nu nog den tijd van stichting betreft, daaromtrent kan minder zekerheid bestaan. De çailendra-inscriptie in Nagari-letters kan ons vertellen, dat tijdens de

soematraansche overheersching, dus in de 8ste — 9de eeuw, het heiligdom in gebruik was. Het is daarbij lang niet onmogelijk dat men daarbij van een oude vereeringsplaats (poenden) heeft gebruik gemaakt. Vergelijking met den toestand in de Prambananvlakte doet voorts de veronderstelling aan de hand, dat eerst daarna de oudjavaansche godsdienst zich ervan heeft meester gemaakt, het heeft veranderd en uitgebouwd. In hoeverre dit alles zoo gebeurd is en welke deelen de oudste zijn, zal echter een nader onderzoek moeten uitmaken.

Verantwoord is dit onderzoek zeer zeker.

Antwoordend op de in den aanvang van onze beschouwingen gestelde vragen, zou ik dus willen zeggen, dat de zoogenaamde „kraton" bouwvallen van Ratoe Baka hoogstwaarschijnlijk een bergheiligdom voorstellen, gesticht op een oud-inheemsche poenden (de bron?).

Als niet onmogelijk kan voorts worden aangenomen, dat de eerste verfraaiing en bebouwing door de soematraansche Çailendras geschied is, terwijl het heiligdom daarna door de oudjavaansche çiwaitische gemeenschap zou zijn „overgenomen". Meer valt er voorloopig niet te zeggen.

Soerakarta, Juni 1926.

OVER BALISCHE HOUTEN TROMMEN OP WIELEN (KOELKOEL)

door

L. C. HEYTING.

Tijdens mijn verblijf in de onderafdeeling Tabanan (1918—1921) zag ik er meermalen in enkele desa's, vlak aan den rijweg, een groote houten trom liggen op een onderstel met wielen. Op mijn vraag waartoe deze trommen dienden, kreeg ik van de Baliërs ten antwoord, dat zij bij feestelijke gelegenheden werden bespeeld. Men hield dan een soort muziekwedstrijd tusschen twee dorpen, die elk zoo'n „koelkoel" bezaten, waarbij het vrijwel de hoofdzaak was er met een houten hamer zoo hard mogelijk op te slaan, om er een krachtig geluid uit te krijgen.

Alvorens de trommen nader te beschrijven diene eerst de mededeeling, dat in de Bali-litteratuur, voor zoover mij bekend, alleen de schilder W. O. J. Nieuwenkamp van een dergelijke trom vertelt, en wel in zijn „Zwerftochten op Bali", Elsevier, Amsterdam 1922.

Op 9 September 1918 kwam een klein gezelschap, bestaande uit Resident L. U. van Stenis, Assistent-Resident A. J. L. Couvreur en de Heeren W. O. J. Nieuwenkamp en P. A. J. Moojen, uit Denpasar naar Tabanan, en na in mijn Fordje te zijn overgestapt, reed dit met mij mede naar Wongaja, voor een bezoek aan de Poera Batoekaoe, een heiligen tempel beneden op de zuidhelling van den Batoekaoe of Piek van Tabanan. Het was op dezen autotocht, dat Nieuwenkamp onderweg een houten trom op wielen zag in de desa Wanasari.

Hij schreef daarover het volgende op bl. 121 van zijn „Zwerftochten op Bali" in het hoofdstuk „Bezoek aan Tabanan": „Per auto ging het van Tabanan uit

noordwaarts langs een uitstekenden weg door dessa Wanasari. In deze dessa zag ik in het voorbijrijden een reusachtige houten trom, met bont beschilderd lijf, op een onderstel met wielen. En had ik op mijn vroegere wijze gereisd, te voet of te paard, ik zou hier zeker getoefd hebben om dat voorwerp eens goed op te nemen en af te beelden. Maar het is wonderlijk zoo weinig tijd er maar beschikbaar blijft, als men per auto reist".

Behalve de trom van Wanasari (dichtbij de woning van het dorpshoofd, den „bendesa", te vinden) zag ik in het Tabanansche ook een dergelijke trom te Péréan, vlak naast de opiumverkoopplaats, op het groote voetpad van Péréan naar Marga, in een eenvoudige open loods, over het voetpad heen gebouwd.

Verder vond ik een „koelkoel" op wielen in desa Oelé, gelegen tusschen de desa's Toendjoek en Marga, vlak aan den rijweg en vandaar zichtbaar, onder een klein afdak.

Vermoedelijk zijn hier en daar in het Tabanansche nog meer koelkoels op wielen te vinden, en misschien ook elders op Bali. Het gebruik ervan schijnt sterk te verminderen; ik zelf zag ze nooit bespelen.

Over de drie genoemde Tabanansche houten trommen volgen nu nog eenige bijzonderheden.

Maar eerst wil ik nog wijzen op de bijna gelijkvormige houten signaalblokken of — trommen, ook „koelkoel" geheeten (elders „tong-tong" of „këntong"), die men overal op Bali aantreft op of bij de tempelerven, nu eens in zeer fraaie steenen

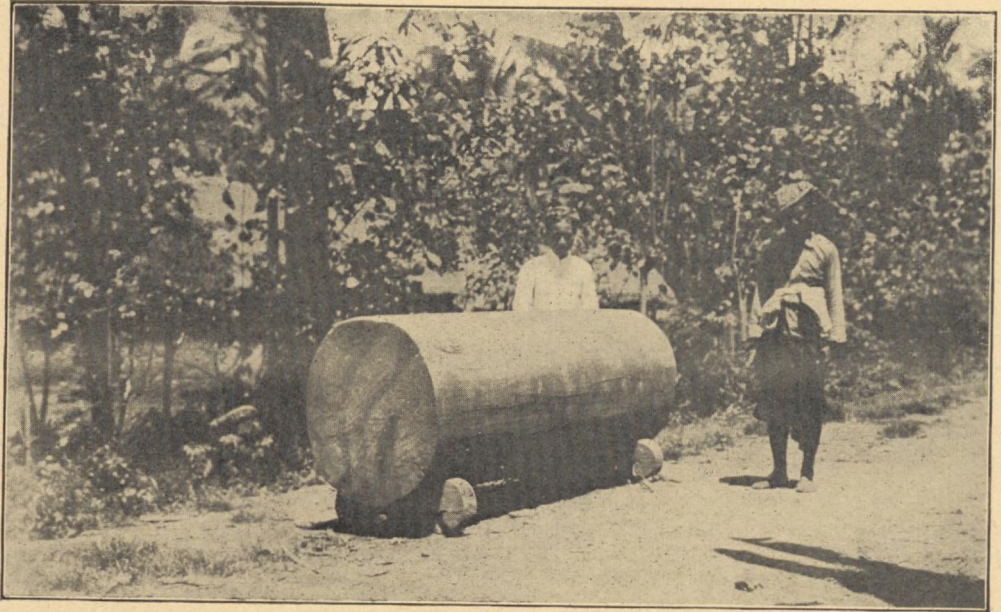
Steenen toren met houten signaalblokken („koelkoel“) te Pametjoetan (o.a. Badoeng). Zie Nieuwenkamp III bl. 170-171.

Foto L. C. Heyting

Signaalblok („koelkoel“) met monsterkop en bekleeding te Banjoening (o.a. Boeleleng).

Houten trom („koelkoel”) op wielen te Péréan (o.a. Tabanan). *Foto J. de Vink.*

torens (b.v. te Denpasar bij het Museum van bouwstijlen, te Pamětjoetan en Sēm-pidi) dan weer hoog in een waringin opgehangen in een houten huisje of wel in een kembodjaboom („djëpoen") onder een afdakje ¹⁾. Verder ziet men ze overal bij de vergader- en wachthuizen der desa's hangen.

Het is nog niet van algemeene bekendheid, dat deze signaaltrommen gewoonlijk als ingesneden minimumversiering een oor vertoonen. Vaak eindigt het boven-einde van zoo'n koelkoel in een gebeeldhouwden kop, dikwijls een monsterkop, maar soms ook een gewoon menschelijk hoofd. Is het een heel eenvoudig signaalklok, dan volstaat de maker er gewoonlijk mee als eenige versiering een menschelijk oor te snijden in het boven-einde van de koelkoel.

De Baliërs, welke ik naar de beteekenis ervan vroeg, vertelden mij, dat een koelkoel, die geen oor had, de menschen doof kon maken bij het slaan erop! Als voorzorgsmaatregel was een oor voldoende, om de hoorders tegen doofheid te behoeden.

Ik herinner mij niet meer met zekerheid of de koelkoels op wielen ook alle deze minimumversiering droegen.

Naar ik meen is bij die van Péréan, bovenaan op den gebogen wand bij één der uiteinden, een klein gestyleerd hoofd als versiering ingesneden.

De koelkoels op wielen zijn eenvoudige houten cilindrs, gemaakt uit een enkel stuk van een boomstam, ongeveer 2 meter lang en 1 meter in doorsnede. De koelkoel-lichamen zijn bij die van Wanasari en Oelé gepolijst en daarna beschilderd, de eerste in bonte kleuren, n.l. roode vlekken met zwarte randen op witten grond, de tweede wit en met zwarte Europeesche drukletters den naam van de desa erop geschilderd. De trom van Péréan is wel

gepolijst, maar geheel onbeschilderd en vertoont de bruine houtkleur. Aan de bovenzijde der liggende trom loopt een lange spleetvormige opening overlangs, van waaruit het oorspronkelijke stuk boomstam werd uitgehold, op dezelfde wijze als bij de gewone signaalklokken. Bij bespeling slaat men met een houten hamer op de bovenzijde nabij de spleet, dus niet ongeveer op het midden van den gebogen wand, zooals bij de signaalklokken.

Het meest typische van deze groote trommen is wel 't houten onderstel met vier kleine houten schijfwielen, waardoor men de zware trom gemakkelijk kan vervoeren. Dit is van belang bij den wedstrijd tusschen twee dorpen, waarbij vervoer plaats moet hebben.

Het onderstel der Wanasarische trom is vrij groot, heeft een opstaand houten hekwerk, waardoor de bespeler de trom gemakkelijk al rijdende kan bespelen, staande op het onderstel (als ik mij goed herinner is er zelfs een soort zitplaats binnen het hekwerk).

De onderstellen der koelkoels van Péréan en Oelé zijn eenvoudiger van bouw.

Tijdens een bezoek van den Heer J. de Vink, fotograaf-teekenaar bij den Oudheidkundigen Dienst, en ondergeteekende aan de oudheden bij Péréan gelegen, op 5 April 1921 ²⁾, maakte de Heer de Vink ook een foto van de koelkoel te Péréan (met het desahoofd op den achtergrond). Op deze foto is de vroegere open loods niet zichtbaar, wegens tijdelijke afbraak vanwege de bouwvalligheid.

Door deze voorloopige beschrijving van de houten trommen op wielen in het Tabanansche hoop ik de aandacht van meerderen te kunnen vestigen op een minder bekend interessant Balisch mu-

1) Het bovenste gedeelte van deze koelkoels is dikwijls bekleed met een grof katoenen lapje met wit en zwart (of donkerblauw) blokpatroon („polèng").

2) Op dezen dag ontdekten wij een zeer oude vervallen badplaats, nog slechts door de goden gebruikt, „Bédji Tjandi", nabij de Poera dalem Boenjoeh, in de desa Boenjoeh, bij Péréan, met oude steenen naga-spieters. (Foto's O. D. 5754 - 5755, O. V. 1921 bl. 52).

ziekinstrument, waarvan de oorsprong en het voorkomen elders dan op Bali mij niet bekend zijn.

De toeristen, die het Tabanansche be-
reizen, kunnen deze trommen gemakke-
lijk bezichtigen, daar ze liggen vlak bij

de autowegen, zij het ook minder be-
zochte zijwegen.

Misschien dat een onderzoeker als Nieu-
wenkamp bij zijn a.s. bezoek aan Bali
tijd en lust heeft om zoo'n groote koelkoel
uitvoerig te beschrijven en af te beelden.

Medan, den 19en April 1926.

JAVA IN DE MALEISCHE LITERATUUR

III.

door H. O.

Als het derde — en voorloopig laatste — van de werken der Maleische literatuur, die ons iets van belang over Java weten te vertellen, mag wel de „Hikajat Radja-Radja Pasai” in aanmerking komen. Het is de geschiedenis van een rijkje in het noordelijke Sumatra, dat voor zich de eer opeischt, het eerste land van Sumatra te zijn geweest, dat door een hoogen zendeling van Mekka werd bezocht en tot den Islam overging. De Hikajat Radja-Radja Pasai komt in hare eerste hoofdstukken gedeeltelijk overeen met hoofdstuk 7—9 van de „Sĕdjarah Mĕlajoe” (volgens den tekst uitgegeven door Shellabear in de Malay Literature Series, Singapore), en het zal moeielijk uit te maken zijn, welk werk het oudste is; de verwoesting van Pasai door de Javanen wordt echter in de Sĕdjarah Mĕlajoe niet vermeld. Ibn Batoetah bezocht dit rijk in 1345 of 1346 A. D.; toen was het nog in zijn bloeitijd, en Dulaurier plaatst dus de verovering van Pasai door Madjapahit omtrent het begin van de XVde eeuw.

De maleische tekst, volgens handschrift No. 67 van de Royal Asiatic Society, London, werd het eerst uitgegeven door Dulaurier in 1849, en eene vertaling in het Fransch door Aristide Marre verscheen te Parijs in 1874. Van hetzelfde handschrift werd eene transcriptie in latijnsche letters uitgegeven door J. P. Mead in Journal No. 66 van de Straits Branch, Royal Asiatic Society, Singapore 1914. Het onderstaand uittreksel volgt de tekst-uitgave door Mead; echter is de transcriptie niet zonder fouten, evenmin als de vertaling van Marre, die in zijn tijd slechts over gebrekkige hulpmiddelen voor zijne Maleische studies kon be-

schikken. Door het vergelijken van beide was het echter wel mogelijk, ook zonder tekst in Arabische letters nog het een of ander te verbeteren.

Soeltan Ahmad Pĕrmadala Pĕrmala van Pasai had gedurende den langen tijd van zijne regeering dertig kinderen verwekt, waarvan vijf van dezelfde moeder: drie zoons, Toen Bĕraim Bapa, Toen Abdoel Djalid en Toen Aboe al-Fadzil, en twee dochters, Toen Madam Pĕria en Toen Takiah Dara. Toen Bĕraim Bapa muntte uit door buitengewone grootte, kracht, moed en wapen-oefening, en zijn roem was doorgedrongen tot in het land der Klinganeezen. Toen Abdoel Djalil was de schoonste man van zijn tijd, zijn roem drong tot Java door en bereikte Prinses Gĕmĕrĕntjang, de dochter van den vorst van Madjapahit. Toen Aboe al-Fadzil muntte uit door geleerdheid, en van alle landen kwamen de wijsgeeren en geleerden om met hem, wiens roem verspreid was tot in het land van Sĕmar Pandita ¹⁾, te disputeeren. De twee dochters van den vorst muntten uit door buitengewone schoonheid, en toen zij volwassen waren, werd Soeltan Ahmad hartstochtelijk verliefd op haar. In eene raadsvergadering stelde hij aan zijne ministers de vraag: Als iemand vruchten oogst, die hij zelf heeft geplant, aan wien is het geoorloofd, het eerst ervan te eten. De minister, die van de hartstocht van den vorst wist antwoordde, dat men de vruchten aan iemand anders moest geven; de anderen, die de geheime

1) Marre vertaalt „Samarkand”: in Arabisch schrift is er niet veel verschil tusschen „Sĕmar Pandita” en „Samarkand itoe”, en Samarkand was in dien tijd een centrum van islamitische geleerdheid.

beteekenis van de vraag niet vermoeden, antwoordden, dat de vruchten aan den-
gene toebehoorden, die ze had geplant.
De twee prinsessen werden echter ge-
waarschuwd, en Toen Bëraim Bapa, door
haar geroepen, bracht zijne zusters in der
haast naar Toekas, waar hij toen zijn
woonplaats had, zich daardoor den doo-
delijken haat van den vorst verwervende.
Wapenen konden hemechter niet deren, en
bij een poging, hem te vergiftigen, stierven
alleen zijne beide zusters; echter ging
Toen Bëraim Bapa vrijwillig in den dood,
om zich niet tegen den wil van zijn vorst
en vader te verzetten.

In Java leefde toen Prinses Gëmërënt-
tjang, dochter van den vorst van Madja-
pahit, die met den verstandigsten en
dappersten van alle prinszen van haren
tijd wenschte te trouwen. Zij zond Toen
Parapatih Tjina uit met een kist papier,
een pot vol inkt en een bundel pennen,
om met een prauw de verschillende
vorstenhoven te bezoeken en de portret-
ten van de daar aanwezige prinszen te
teekenen. Toen hij naar Pasai kwam,
had hij reeds negen-en-negentig por-
tretten verzameld en met het portret van
Toen Abdoel Djalil als het honderdste
keerde Toen Parapatih Tjina naar Madja-
pahit terug en overhandigde de collectie
aan Prinses Gëmërënttjang. Zij had reeds
99 van de portretten bekeken, zonder dat
een haar beviel, toen zij als het laatste
dat van Toen Abdoel Djalil zag. Zij werd
dadelijk verliefd op hem, en wel zoo hevig,
dat zij eten en drinken weigerde. De vorst
en de vorstin werden gewaarschuwd,
zochten hunne dochter op, en zij bekende,
dat zij verliefd was op Toen Abdoel Djalil,
den zoon van den vorst van Pasai. Zij wou
van geen uitstel hooren, en de vorst van
Madjapahit, bezorgd over het leven van
zijne dochter, liet een groote vloot
uitrusten om haar naar Pasai te
brengen. Het grootste en mooiste schip
werd toegerust voor Raden Galoh Gëmë-
rënttjang, en de vorst gaf haar de rijks-
insigniën (alat këradsjaan) mee en een

bruidschat van kostbare gewaden, sie-
raden, juweelen, goud en zilver, benevens
officiëren, ambtenaren en soldaten. Op
een gunstigen dag bracht de vorst onder
groot prachtvertoon zijne dochter naar het
zeestrand, waar de prinses voor hare
ouders ter aarde boog en door hen onder
tranen werd omhelsd en gekust. Verge-
gezd door hare hoofddames begaf Raden
Galoh Gëmërënttjang zich aan boord van
hare galei, haar gevolg scheepte zich in,
en de reis naar Pasai begon.

Soeltan Ahmad hoorde, dat Raden Galoh
Gëmërënttjang naar Pasai zou komen,
omdat zij verliefd was op Toen Abdoel
Djalil, en zon dag en nacht op mid-
delen, hoe hij zijn zoon uit den weg
kon ruimen, om zelf met de prinses te
kunnen trouwen. Toen eene geschikte
gelegenheid zich voordeed, liet hij Toen
Abdoel Djalil vermoorden en het lijk
bij Djamboe Ajer in zee werpen.

Niet lang daarna kwam de vloot van
Java en ankerde in de zee bij Djamboe
Ajer. Een visschersboot, uit de rivier-
monding komende, werd door de Javanen
aangeroept:

„Hoe heet dit land?”

„Dit land heet Pasai”.

„En wat nieuws is er in dit land?”

„Het nieuws in dit land is, dat de
rhinoceros zijne jongen opvreet.”

„Wij verstaan den zin van jullie woor-
den niet.”

„De beteekenis ervan is, dat Z. M. de
Soeltan, die in dit land Pasai heerscht,
zijne twee zoons heeft gedood, den eenen,
Toen Bëraim Bapa genoemd, omdat de
Soeltan verliefd was op zijn eigen doch-
ters Toen Madam Përia en Toen Takiah
Dara, en zijn zoon Toen Abdoel Djalil
heeft hij doen vermoorden, en zijn lijk
hier in de zee van Djamboe Ajer doen wer-
pen, omdat de Soeltan gehoord had, dat
Prinses Gëmërënttjang van Java uitermate
verliefd was op Toen Abdoel Djalil en naar
hier zou komen. Dat is de beteekenis
van onze woorden, dat de rhinoceros zijn
eigen jongen opvreet.”

Toen dit aan de prinses werd bericht, sloeg zij zich op de borst, en weenende beval zij aan hare officieren, met de vloot terug te keeren naar Java, hare ouders om vergiffenis te vragen voor hare fouten en onverstand, en aan hen te berichten, wat zij hier hadden gehoord en gezien. Dan vroeg zij aan allen, die haar op de galei vergezelden, wie van hen bij haar wou blijven; diegenen, die naar Java wilden terugkeeren, mochten het schip verlaten, want Toen Abdoel Djalil, dien zij beminde, was in de zee, en daar was ook haar plaats. Toen bad zij: „O mijn God, mijn Heer, laat Uwe dienaar ster-ven en haar schip verzinken in deze zee, en vereenig haar met Toen Abdoel Djalil". En op Gods raadsbesluit verzonk haar schip in de zee, en de vloot keerde terug naar Java. Toen Soeltan Ahmad hoorde, wat er geschied was, liet hij zijne vingers kraken en verviel in bitter berouw over de vermoording van zijne zoons.

Toen de vloot van Pasai naar Java was teruggekeerd, werd den vorst en zijne gemalin bericht, wat te Pasai geschied was. Weenende wierpen zij zich ter aarde en vielen in zwijm; weer tot bezinning gekomen, beval de vorst, eene vloot uit te rusten bestaande uit vierhonderd jonken, behalve andere oorlogsvaartuigen, die onder het bevel van Sénapati Ingalaga Pasai moest aanvallen. De vloot bereikte Pasai, langs het zeestrand werden be-vestigingen opgericht, en door het Javaan-sche leger bezet. Dit werd aan Soeltan Ahmad bericht, en op den volgenden dag begon de strijd, die drie maanden duurde zonderdat er eene beslissing was geval-len, aangezien de Javanen voortdurend versterkt werden door hulptroepen uit het buitenland. Toen de vorst (tekst: Sang Nata, waarmee hier de Sénapati moet zijn bedoeld) zag, dat er altijd nog geene beslissing kwam, werd hij zeer boos op zijn aanvoerder en ging met duizend van zijne voorvechters zelf aan den wal, terwijl hij bevel gaf, ook de rest van zijn leger te doen landen. Soeltan Ahmad riep ook

zijn dapperste helden bij elkaar, en een verwoede slag begon. De Javanen, ge-holpen door hunne makkers uit de schepen en door de bondgenooten, hadden de overhand, en na drie dagen en drie nach-ten waren de meeste krijgers van Pasai gesneuveld. Aan Soeltan Ahmad werd ge-meld, dat hij het onderspit zou delven; hij vluchtte uit zijn paleis, zijne hof-houding en de rijksinsigniën meenemende, naar Mendoega, op een afstand van on-geveer 15 dagreizen van de hoofdstad van Pasai gelegen. De rest van zijn leger vluchtte naar alle zijden, de Javanen drongen in de stad en in het paleis van den Soeltan en maakten rijken buit aan kostbaarheden en krijgsgevangenen.

Zij bleven eenigen tijd te Pasai, waar zij zich met feestelijkheden en gelagen ver-maakten. Er stond een manggaboom op het plein van Pasai, waartegen de Ja-vanen hunne pieken plachten te zetten; de boom werd krom van al de pieken, en tot op den huidigen dag heet de plaats nog Padang Pauh Běngkok. Eindelijk gaf de Sénapati bevel, om zich in te schepen, en zoo vol werden de schepen geladen met buit en krijgsgevangenen, dat zij er uitzagen als eenden, die op het water zwemmen. De vloot zeilde naar Djambi en Palembang, en de twee landen onder-wierpen zich aan Madjapahit en lever-den hunne wapens uit. Te Madjapahit aangekomen, maakte de Sénapati zijne opwachting bij den vorst en de vorstin, bood hun den buit en de krijgsgevangenen aan en berichtte, dat Pasai overwonnen en de Soeltan gevlucht was, zonderdat men wist, waar hij gebleven was. De buit werd op bevel van den vorst in drieën gedeeld, één gedeelte voor den vorst, één voor den Sinapati, zijne officieren en ambtenaren en één gedeelte voor de sol-daten. Dan bood de Sénapati nog de kost-baarheden en de wapenen van Palembang en Djambi aan, en de onderwerping dezer twee landen aan den vorst. Den krijgs-gevangenen van Pasai werd toegestaan, zich te Madjapahit te vestigen, waar zij

maar wilden, en dat is de reden, dat in dien tijd zoovele heilige plaatsen (kramat) op Java ontstonden.

Het wordt nu bericht dat op zekeren dag de vorst van Madjapahit den Patih Gadjah Mada, den Tēmēnggoeng Matjan Lēgara, den Dēmang Singa Pērkoewasa, en den Sēnapati Ingalaga ontbood en hen gelastte, alle landen en eilanden welke nog onafhankelijk waren, te onderwerpen. De Patih liet de vloot uitrusten en het leger oproepen, en toen alles klaar was meldde hij den vorst, dat zeshonderd vaartuigen en een leger van driehonderd duizend man gereed waren onder de bevelen van den Tēmēnggoeng, den Dēmang en den Sēnapati. De vorst gaf hun een feest van zeven dagen en zeven nachten, en nadat allen geschenken van hem hadden ontvangen, beval hij, eerst de gewesten van den vorst van Oedjong Tanah ¹⁾ te veroveren. Oedjong Tanah werd onderworpen met Tambelan, Siatan, Djēmadja, Boengoeran, Sērassa, Saeabi, ²⁾ Poeloe Laoet en Poeloe Tinggi, verder Karimata, Bēlitong, Bangka, Lingga, Riau, Bēntan en Boelang. Dan zeilde de vloot naar het vaste land (van Borneo) en onderwierp Sambas, Mēmpawah en Soekadana, verder Kota Waringin, Bandjarmasin, Pasir, Koetai en Bēroemak. Alle deze landen werden onderhoorig aan Madjapahit en betaalden tribuut aan den vorst. Deze tochten duurden twee „moesim angin” (een tijd van zes maanden, dat de wind uit denzelfden hoek waait). Daarop zeilden zij verder naar het Oosten, naar Poeloe Bandan, Seran en Kērantok(a) ³⁾, en alle landen in het Oosten werden onderworpen. Terugkeerende veroverden zij Bima, Soembawa, Sēlaparang, Bali en Balamangan, en kwamen eindelijk zegevierend terug naar Madjapahit. De onmetelijke tributen van alle deze landen, bestaande uit goud, zilver, geld, wapenen, kostbare,

doeken, menschen, was, vogelnesten, maten, rotting en kadjang-matten werden den vorst aangeboden, die het meegebrachte weer in drie deelen liet verdeelen, één voor hem, één voor de aanvoerders en officieren, en één voor de soldaten. Madjapahit was toen in zijn bloeitijd; de vorst was beroemd in alle landen door zijne rechtvaardigheid, en het land door zijne levendige drukte en door goedkoopheid en overvloed van levensbehoeften. Iederen dag kwamen menschen uit de onderworpen landen over zee, uit geheel Java en uit Pasir, uit het Oosten, het Westen, en van de zee in het Zuiden, om den vorst hunne opwachting te maken en tribuut te brengen. Zij kwamen uit het Oosten van Bandan, Seran en Kērantok(a), meebrengende was, sandelhout, reukwerk (mēsoewi), kaneel, muskaatnoten, kruidnagelen, amber en muskus. Er was toen een vroolijk leven in Madjapahit, overal speelde muziek, er was wajang wajang koelit, topeng en djoged, tandak, wong, bēdai en djēntēra bēbeksana. ¹⁾

Op zekeren dag dacht de vorst: „Alle landen zijn aan mij onderworpen, alleen Poeloe Pērtja ²⁾ nog niet; ik zal er gezanten naar toe sturen, echter met een krijgslist; ik zal hen opdragen, karbouwen-gevechten te houden”. De vorst bezat een buffel, zoo groot als een alleenlopende olifant, de horens ieder zes ellen lang, het dikste einde van de horens met een omvang van vier spannen, en de oogen rood als saga-boonen. De vorst liet door den Warka Dalem den Patih Cadjah Mada roepen en gelastte hem, Poeloe Pērtja te onderwerpen door zijn wonderbaren buffel te doen vechten met dien van (den?) Patih (van?) Soeatang; als de laatste werd overwonnen, moest het land zich onderwerpen; indien zijn eigen buffel het onderspit zou delven, moesten de Javanen spoedig terugkeeren. De Patih rustte eene vloot uit van 500 vaartuigen

1) Malaka of Singapoera.

2) Later in de lijst Soeabi genoemd.

3) De tekst heeft Kēramtoka en Kērentok. Marre Karantok.

1) Moet wel zijn „badajan sarta babeksan” zich met dansen verlustigen, zie G. en R. onder „djoged”.

2) Su atra.

en een leger van 200.000 man, onder de bevelen van drie hoofd-aanvoerders. Na de gebruikelijke afscheidsfeesten en afscheidsgeschenken zeilde de vloot naar Oeloe Djamban, en van daar naar Përiangan, waar zij landden. Patih Soeatang hoorde van den aankomst van de Javanen en verzamelde zijne aanvoerders en zijn leger, om ze verdrijven. De Javanen hadden in den tusschentijd te Përiangan een kamp opgeslagen en zonden een Ponggawa aan Patih Soeatang met het bericht, dat zij gekomen waren om hun buffel te doen vechten. De Ponggawa werd vriendelijk door Patih Soeatang ontvangen en bracht de uitdaging over, die door Patih Soeatang werd aangenomen; de Patih vroeg echter zeven dagen uitstel, om een geschikten buffel te kunnen zoeken. Toen de Ponggawa weer vertrokken was, zochten Patih Soeatang en de Patih Kětēmēnggoengan een mooi en frisch buffelkalf, en toen na vijf dagen het plein van Përiangan was schoongemaakt, werd het kalf opgesloten in een hok en mocht niet meer zoogen. Op den zevenden dag vergaderden beide partijen op het plein, en de drie Javaansche aanvoerders stelden aan Patih Soeatang en den Patih Kětēmēnggoengan voor: Indien de buffel van onzen vorst het aflegt, zullen wij Javanen onze „kains” dragen zooals de vrouwen doen, neerhangende tot op de enkels, en indien jullie het onderspit delft, moeten jullie zich aan den vorst van Madjapahit onderwerpen. De Patih antwoordde: „Het is goed”, en de Javanen lieten hun buffel los, die als een leeuw, die zijn tegenstander zoekt, op het plein rondliep. Patih Soeatang liet het kalfje los, dat half verhongerd en van dorst versmacht als een bliksem tusschen de beenen van den grooten buffel rende en aan zijne teelballen begon te zuigen, die het niet meer los liet. De groote buffel begon in de rondte te draaien, om het kalfje met zijne horens te stooten, kon het echter niet raken, omdat het zich tusschen zijne beenen hield. Hij rende her- en der-

waarts, het kalfje liet echter niet los, brullende rolde de groote buffel op den grond, en zoo had de karbouw van den vorst van Madjapahit de nederlaag geleden, onder de donderende juichkreten van de toeschouwers. De Javaansche legerhoofden waren beschaamd en wilden terugkeeren, maar Patih Soeatang wilde hen niet laten heengaan, zonderdat zij samen feest hadden gevierd als teeken hunner eensgezindheid, en de Javanen moesten toestemmen. Patih Soeatang liet honderden buffels, ossen, geiten, eenden en kippen slachten en bedwelmen: de dranken in groote kruiken gereed maken. Deze dranken liet hij in bamboevaten gieten, een geleding lang, die beneden in lange, scherpe punten uitliepen, en waarvan hij duizenden liet klaar zetten. Toen alles gereed was, riep de Patih zijne officieren en soldaten bij elkaar en beval: ” Zoodra het eten met onze gasten is afgelopen, halen jullie ieder een van de bamboevaten, en giet de drank in de monden van de gasten. Wanneer zij hun monden opendoen, moeten jullie op een sein, dat ik met de trom zal geven, de scherpe bamboepunten in hunne keelen steken; zij moeten allemaal sterven.” Toen alles gereed was, liet de Patih de Javanen uitnoodigen, en het feest begon. Nadat zij gegeten hadden, haalden de Sumatranen de bamboevaten, en ieder bleef voor zijn gast staan. De Javanen wilden hen de vaten afnemen, maar de Sumatranen antwoordden: ” Dat is ons gebruik niet; wij zullen jullie de drank in den mond gieten, om onze gasten eer te bewijzen.” De Javanen openden hunne monden, en op het sein van de trom goten de Sumatranen hun den drank in den mond en stieten hun dan de scherpe punten van de vaten in de keel. De helft van de Javanen was onmiddellijk dood, de anderen liepen nog weg: op het plein stonden vele bēngkoedoe-boomen, waartegen de menschen aan liepen, en die in de richting naar het Oosten bogen, en dat doen er de bēngkoedoe-boomen nog op den

huidigen dag; als er nieuwe boomen groeien, hellen zij ook over naar het Oosten. De lijken van de Javanen rotten op het plein, dat tot heden nog Padang Si-Boesoek heet, en de plaats van het buffelgevecht wordt tot heden nog Mëngangkabau genoemd. Diegenen van de Javanen, die zich konden redden, zeilden van Djamban terug naar Madjapahit en berichtten, wat er geschied was; de vorst kon geen woord meer uiten, zoo uitermate bekommerd was hij over den dood zijner beste legeraanvoerders en hooge beampten. Zoo vertelt de schrijver dezer geschiedenis.

De onderstaande lijst bevat de landen die onderworpen waren aan den vorst van Madjapahit in den tijd van Soeltan Ahmad, toen Pasai verwoest werd:

Nëgëri Tambelan	Nëgëri Bëntan
Nëgëri Siantan	Nëgëri Boelang,
Nëgëri Djëmanja	Nëgëri Sambas
Nëgëri Boengoeran	Nëgëri Mëmpawah

Nëgëri Sërasan	Nëgëri Soekadana
Nëgëri Soeabi	Nëgëri K. Waringin
Nëgëri Poeloe Laoet,	Nëgëri Bandjarmasin
Nëgëri Tioeman	Nëgëri Koetai
Nëgëri Poeloe Tinggi	Nëgëri Pasir
Nëgëri Pëmanggilan	
Karimata	Nëgëri Bëroemak
Nëgëri Bëlitong	Nëgëri Djambi
Nëgëri Bangka	Nëgëri Palembang
Nëgëri Lingga	Nëg. Oedjoeng Tanah
Nëgëri Riau	

en de volgendé landen in het Oosten:

Nëgëri Bandan	Nëgëri Seran
Nëgëri Bima	Nëgëri Karantok(a)
Nëgëri Soembawa,	Nëgëri Bali
Nëgëri Sëlaparang	Nëgëri Balam- bangan ¹⁾ .

---

1) Er bestaat eenig verschil tusschen de transcripties bij Mead en bij Marre; de laatstgenoemde geeft nog eene verbeterde lijst volgens zijn eigen opvatting. Schr. d. heeft er van uitgekozen, wat hem juist leek. Vergl. ook het Nagarakrtagama, Ed. Kern Krom, zang 13—14, en de aldaar genoemde literatuur.

DE VOLMAAKTE MENSCH

Die Islamische Lehre vom vollkommenen Menschen, ihre Herkunft und ihre dichterische Gestaltung. Von Hans Heinrich Schaeder.

In: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Neue Folge, Band 4, Heft 2 (Band 79) bl. 192-268. Leipzig, 1925.

Wie de litteratuur op het gebied der Moslimsche mystiek, waarover tegenwoordig te beschikken valt, vergelijkt met die van eenige decenniën geleden, zal zich verbazen over den grooten aanwas van voortreffelijke boeken waaruit voorlichting in dezen kan worden geput. Moest men zich vroeger in hoofdzaak tevreden stellen met Tholucks *Sufismus*, dat al van 1821 dateert, en dat, mede faute de combattants, jaren lang gezaghebbend gebleven is, thans levert de Oostersche wetenschap van welhaast ieder land een nog steeds grooter wordende rij van werken, waarbij de namen der auteurs voor degelijkheid en betrouwbaarheid borg zijn. Ten deele heeft ook de Nederlandsche wetenschap tot deze uitbreiding en verdieping onzer kennis van de Moslimsche mystiek het hare bijgedragen, door het door Snouck Hurgronje ontgonnen terrein van den Indonesischen Islam en van de Sumatraansche en Javaansche mystiek verder te bewerken.

Het feit nu dat in de Javaansche mystiek eveneens de voorstelling van den *Insân alKâmil*, den volmaakten mensch, zoo bekend en geliefd is, noopt ons het artikel, welks titel wij hierboven hebben geplaatst, en dat een der jongste publicaties is op het gebied der Moslimsche mystiek, in de kolommen van *Djâwâ* te bespreken, alhoewel het geenszins in verband staat met Java als zoodanig. Immers de gedachte van den *Insân alKâmil*, den volmaakten mensch, werd op Java gerecipieerd toen zij haar klassieke gedaante reeds had verkregen, en de voorstellingen welke in de Javaansche speculatie daar-

mee worden verbonden, zijn dus slechts uitloopers van de klassieke leer. Doch deze belangrijke studie van Schaeder, waarin door samenvatting der gegevens van verschillende studiegebieden, welke gewoonlijk niet door één geleerde bestreken worden, getracht wordt de ontwikkeling dezer voorstelling te schetsen, verdient zeker de aandacht in het land waar zij eeuwenlang heeft gediend tot uitdrukking van 's menschen hoogste ideaal in bespiegeling en leven.

In deze verhandeling bespreekt Schaeder, na inleidende opmerkingen over Islam, Iranisme en Hellenisme, ten eerste: de leer van den Oermensch in de oud-Iraansche cosmologie; ten tweede: de dualistisch-pessimistische omvorming, welke de idee van den Oermensch ondergaat in de gnostieke verlossingsleeren; ten derde: de opneming van deze idee in de Moslimsche gnosis; ten vierde: de klassieke vorm van de leer in zake den volmaakten mensch bij Ibn al'Arabî; ten vijfde: de *Insân alKâmil* als overheerschend stijlmotief in de Persische lyriek.

De auteur is zich bewust, dat deze punten op zichzelf nog geenszins klaar zijn, maar wil door zijn betoog het bewijs leveren, dat zij slechts in verband van het geheel vruchtbaar onderzocht kunnen worden, en tevens, dat voor het „ideeëngeschiedtlich” onderzoek gecombineerde studie van Iranistiek en Islâm van het allergrootste belang moet worden geacht.

Schaeder begint met erop te wijzen, dat een wetenschappelijk te rechtvaardigen beschouwing van de Moslimsche cultuur als geheel, eerst mogelijk is ge-

worden sedert men het inzicht had verworven dat deze cultuur volstrekt niet als Arabische cultuur mag worden beschouwd. Integendeel, zij is het resultaat van een uitgebreid proces van cultuur-uitwisseling tusschen de door de boodschap van den profeet bezielde Arabieren enerzijds en de in de veroverde gebieden bestaande culturen anderzijds. Ten gevolge van de eeuwenlange reactie dezer oude culturen zijn zoowel het doorsnee-type van Moslimsche beschaving als de naar de landstreek verschillende culturen ontstaan.

Een van de belangrijkste vraagstukken die zich bij de studie van deze uitwisseling voordoen, is wel dat van de adaptatie van het Vooraziatisch Hellenisme. Deze was weliswaar voor allerlei belangrijke onderdeelen, als recht, medische wetenschap en natuurkunde, reeds bestudeerd, doch voor het in den Islam centrale gebied van geesteswerkzaamheid, n.l. de ontwikkeling van het religieuze en filosofische denken, ontbrak tot voor kort een algemeene basis voor het onderzoek, alhoewel detailstudiën niet zeldzaam waren. Eerst Massignon heeft in zijn zeer uitgebreide biographie van den mysticus en martelaar alHallâdj, en in het daarbij behoorende boek over den oorsprong van de mystieke terminologie, de vraag naar de principieele mogelijkheid van een aanknoopen van het Moslimsch denken bij de „Spätantike” gesteld. De vraag dus naar de verhouding tusschen de bevruchting van dat denken van buiten af en zijn immanente ontwikkelingsmogelijkheden.

In Schaeders studie gaat het echter om het naspeuren der ontwikkeling van een in oorsprong oud-Oostersche, door het Hellenisme geadopteerde gedachte, die wij in volle ontplooiing bij „den grooten sjeich” Ibn al'Arabi aantreffen. In recente studies hebben Nicholson en ook Nyberg dit eindstadium helder uiteengezet. Schaeders bedoeling is thans te laten zien dat het door de Moslimsche cultuur geabsor-

beerde Hellenisme gewoonlijk reeds een mengproduct was, waarin oud-Oostersche, met name Iraansche motieven enerzijds met Hellenistische gedachtengangen anderzijds een bijna onoplosbare verbinding hadden aangegaan. En verder dat zekere ideeën die in de Moslimsche speculatie een zeer vooraanstaande plaats innemen, uit den samenhang en de ontwikkeling van het filosofisch denken worden losgemaakt, en in de poësie tot symbolen van uitgesproken aesthetisch karakter worden, zonder echter hare oorspronkelijke, religieus-philosophische beteekenis te verliezen.

Het is begrijpelijk dat men het eerst den blik wendde naar het Vooraziatisch Hellenisme, aangezien dat voor de tot stand koming van de Moslimsche cultuur een overwegend groot deel heeft bijgedragen. Zodoende verkreeg echter de cultuur van het Persische Sasanidenrijk niet de aandacht die het verdiende, ook al vanwege de moeilijkheden, die zich voordoen bij de studie van dit tijdperk der geschiedenis. Onder hen die er aandacht aan wijdden, neemt Goldziher wel de eerste plaats in met zijn baanbrekende verhandeling over „Islamisme et Parsisme”, in 1901 verschenen in de *Revue de l'histoire des religions*. Daarin worden tal van Persische invloeden aangewezen op het gebied van staats- en heerschtersopvattingen tijdens het Abbasiden-Chalifaat, zoowel als op dat van godsdienstige voorstellingen en verrichtingen. Doch er wordt slechts verband gelegd tusschen Islâm en Parsi-orthodoxie, terwijl onomstootelijk vaststaat dat de grootste invloed niet daarvan, doch van de talloze gnostieke secten (Arab. *zindîq*) moet zijn uitgegaan. Hoe weinig van de periode waarom het hier gaat, eigenlijk bekend is, blijkt ten duidelijkste uit den strijd die thans wordt gevoerd over de beteekenis van het Manichaeïsme, godsdiensthistorisch het belangrijkste gebeuren eruit. Een der belangrijkste vraagstukken blijft dan ook nog steeds de reconstructie der

Hellenistisch-Arameesch-Iraansche cultuur, welke vanwege haar karakter door Oswald Spengler als „magische Kultur” is betiteld.

De hoofdbron der voorstelling van den Oermensch in de Awestische religie of liever, van het „Sterfelijk Leven”, zooals hij hier heet, is de zgn. Middelpersische Genesis, welke reeds in 1771 door Anquetil Du Perron werd bekend gemaakt, doch eerst in het begin dezer eeuw volledig is uitgegeven. Dit boek bevat Awestische traditie, die in het oorspronkelijk niet meer bewaard gebleven is. De voorstelling van den Oermensch moet dus reeds oud zijn, en komt inderdaad, gelijk de bekende Deensche godsdiensthistoricus Edvard Lehmann in 1902 reeds bewees, dan ook in de oudste bronnen der Awestische religie, de Gâthâ's, voor. Deze Oermensch vervult een cosmologische functie: hij is het prototype der menscheit, en na zijn dood ontstaat uit de deelen van zijn lichaam het eerste menschenpaar. In de tweede 3000-jarige wereldperiode wordt hij als een lichtgestalte geschapen. Tegen het einde van deze periode dringt de Booze in de goddelijke schepping binnen, en de Oermensch gaat tegen hem strijden, waartoe hij op aarde afdaalt. Het aardsche leven begint, dus moet hij sterven, opdat de menschen uit zijn lichaam kunnen ontstaan.

De Iraansche religie heeft op geheel Voor-Azië duidelijk gewerkt. Zij had immers een geheel uitgewerkte, rationeele verklaring van de wereld en van 's menschen plaats daarin, te bieden, en het is een in de godsdienstgeschiedenis telkens weer bevestigd feit, dat een religie invloed oefent naar de mate waarin zij zulk een verklaring te bieden heeft, en dan juist doordie wereldinterpretatie. Het Boeddhisme levert daarvan wel een zeer sprekend bewijs.

Onmiskienbaar is echter ook, dat de wereldwaardering van het individu langzamer hand anders wordt. De oud-Iraansche religie was optimistisch, de Vooraziatische

gnostieke systemen welke o.m. daardoor beïnvloed zijn, waren uitgesproken pessimistisch. Het heilsverlangen en het heilandsverlangen zijn onmiskienbaar. En zoo wordt de Oermensch tot Verlosser, van „Sterfelijk Leven” tot Goddelijken mensch. Door de onderzoekingen van Reitzenstein en van Bousset is dit wel zeer duidelijk geworden. De grondgedachte dezer gnostieke leeringen nu, zooals die b.v. in den Poimandres te vinden zijn, behelst, dat uit den Nous, den vader van alle dingen, de hem in wezen gelijke goddelijke mensch voortkomt. Deze daalt door de zeven planetensferen af, waardoor hij aandeel aan de natuur van elk dezer sferen verkrijgt, en ziet ten slotte zijn beeld in de materie weerspiegeld. Hij krijgt dit beeld lief, en wordt aldus aan de lagere natuur gebonden.

Zoo wordt in de gnostiek de tweeledige aard des menschen, goddelijk en toch aardsch, verklaard. Individueele verlossing uit de aardsche gevangenschap is mogelijk gemaakt, doordat de verlossing der ziel uit de materie in het kosmisch proces bij den aanvang der wereld reeds heeft plaats gehad. Om deze individueele verlossing te erlangen dient de gnosis het „kennen”, dat het bezit is van den „geestelijken” mensch.

In de oud-Christelijke litteratuur zijn het de Clementinische geschriften, waar dezelfde gedachte, omgevormd en met andere verbonden, opnieuw verschijnt. De overeenkomst tusschen de leer van deze vroeg-Christelijke geschriften en de opvatting van profeet en Imâm in den Islâm trok reeds lang de aandacht. Doch direct litterair verband valt niet aan te wijzen. De oorsprong van beide zal dan ook wel in de wijdverbreide traditie der Joodsche en Christelijke gnostieke secten, welker afvalligen deze leeringen in den Islâm brachten, gezocht moeten worden.

En in de zgn. Naassener-preek, welke bij Hippolytos bewaard gebleven is, komt voor het eerst de term „volmaakte mensch”, *teleios anthropos*, voor,

welke in de Islamitische mystiek zoo grooten opgang zou maken.

In deze Naassener-preek wordt de Oermensch in verband gebracht met Adam, die als ontvanger van de oeropenbaring geldt, en verder met Christus, in wien de Oermensch zich vernieuwt. Doch God heeft zich niet tot die enkele openbaring beperkt, maar laat haar telkens hernieuwen door een „waar profeet”, die in de figuren van een tot Christus loopenden en met Hem afgesloten cyclus wederkeert. Naar Tor Andrae in zijn boek: *Die person Muhammads in lehre und glauben seiner gemeinde* heeft aangetoond, keert deze gnostieke leer aangaande de profetie in den Islâm terug in de door Mohammad zelf opgestelde rij van hem voorafgaande profeten, welker „zegel” hij is, en in de Sji'itische leer van het van Adam via Mohammad op de 'Alidische imâms overgaande charisma der goddelijke wijsheid, welks symbool het licht is. Naar men weet, is het orthodoxe beeld des Profeets, vooral in de mystieke speculatie, zeer sterk door deze Sji'itische denkbeelden beïnvloed.

Ook in het Manichaeïsme is dezelfde leer van de door een profetencyclus gebrachte openbaring te vinden, alsmede een met de leer aangaande het Imâmaat overeenkomende fundeering van het geestelijk en wereldlijk gezag. Een vorst uit het eenige heerschergeslacht dat het Manichaeïsme omhelsde, dat der Uiguren in Centraal Azië, voert den titel „Emanatie van Mani”. Deze titel is in het Middel-Persisch, de kerktaal van het Manichaeïsme, terwijl toentertijd de taal der dynastie het Turksch en de landstaal het Soghdisch was, zoodat zij wel een reeds bestaande titulatuur moet zijn geweest.

De volgende étape in de ontwikkeling der idee van den Oermensch is de vermenging der theorieën betreffende deze cosmologisch-soteriologische figuur met de Logos- en Nousleer der laatgrieksche filosofie, welke in vóór-Mohamme-

daanschen tijd reeds plaats vond. Bij deze vermenging denkt men het eerst aan de Syrische bewerking van gedeelten der Enneaden van Plotinus. Daarin zijn de gedachten van het origineel duidelijk in gnostieke richting omgebogen, terwijl bij de bloemlezing de keuze werd bepaald door voorliefde voor typisch-Oostersche motieven. Deze adaptatie van Grieksche filosofie nu werd omstreeks het jaar 840 in het Arabisch vertaald en droeg toen den titel van: *Theologie van Aristoteles*. Zij is van zeer ver strekkenden invloed geweest.

Onmiskenaar is ook de doorwerking van het Hellenisme in de geschriften der Ichwân oelSafâ, een merkwaardige encyclopaedie van wetenschappen, welke vóór het einde der 10de eeuw moet zijn ontstaan. In dit corpus van geschriften ligt het materiaal als het ware nog in ruwen toestand, nog niet door den greep van een zoo systematisch denker als Avicenna op hooger plan gebracht. Het doel van de wetenschap dezer broeders (ichwân) was de bevrijding uit „de zee der materie, den boei der natuur, en het duister der lichamelijkeheid”. Doch tegelijkertijd stonden zij in betrekking tot de groote, in de negende eeuw aanvangende „Aufklärung”, die zoowel propaganda voor het Fatimidenchalifaat, welker Imâmaatsideeën gnostiek van oorsprong zijn, als propaganda voor de Hellenistische wetenschap in plaats der contemporaine Moslimsche dogmatiek en ritualistiek ten doel had. Niet dat zij welbewust zich van den Islam afwendden, neen, zij keerden zich slechts tegen de dubbele dwaling der theologen: zelfstandig bronnenonderzoek en stilstaan bij den uiterlijken zin der openbaring, om daartegenover te stellen de op goddelijk charisma berustende autoriteit van den Imâm en esoterisme.

Twee uiterst belangrijke persoonlijkheden zijn ook de filosoof Râzî (gest. ± 930) en de Fatimidische propagandist, dichter en schrijver Nâsir i Chosrau (gest. 1088). Râzî heeft, behalve van het Hel-

lenisme, sterk den invloed van het Manichaeïsme ondergaan, en is een der voornaamste verspreiders van Manichaeïsche ideeën in den Islam.

Nâsir i Chosrau polemiseert in zijn op de geschriften der Ichwân oelSafâ gebaseerd werk *Zâd al Moesâfirîn*, „Leeftocht der Reizenden” (op den weg der verlossing uit de boeien der materie), voortdurend tegen Râzî, en wel tegen diens *Kitâb al'Ilm alIlâhî*, „Boek der Theosophie”. Hij heeft met de Ichwân oelSafâ gemeen het geloof aan de diepere eenheid van openbaring en filosofie, terwijl Râzî in hoofdzaak natuurwetenschappelijk georiënteerd schijnt, zoodat hem er minder aan gelegen was de dogmata intact te laten.

Volgen Schaeder is Râzî's leer aangaande de ziel zeer duidelijk uit gnostieke elementen opgebouwd. Hij beschouwt haar dan ook als een door de invoering van begrippen uit de Hellenistische filosofie gesublimeerde gnostieke mythe, welker verwantschap met de Manichaeïsche mythe van den Oermensch duidelijk in het oog springt. De Arabische schrijver AlBîrûnî had reeds eenzelfde afhankelijkheid opgemerkt. En ook het vijftal der oerprincipes bij Râzî is afhankelijk van de overheerschende positie van het vijftal in het Manichaeïsche systeem, welke door Reitzenstein werd aangetoond. Het is hoogst merkwaardig dat, behalve Reitzenstein, onderscheidene geleerden, onafhankelijk van elkaar, en van verschillende zijden (Andreas, Junker, Goetze, en ook de Sinoloog Leopold de Saussure, in zijn *Le système cosmologique sino-iranien*) tot ditzelfde oud-Iraanische zgn. pentadenschema hebben geconcludeerd.

In het kort gezegd is dus de conclusie van dit gedeelte van Schaeders betoog, dat er sedert de tweede helft der 9de eeuw in Babylonîë en Persië een intensieve geestelijke beweging valt waar te nemen, dieten doel heeft Moslimsche dogmatiek met Grieksche wetenschap te verzoenen, en die zich

daarbij laat inspireeren door de Manichaeïsche gnosis.

Deze nieuw gevormde Moslimsche gnosis is ook in Spanje bekend geworden. Hier werd zij tot hare rijkste ontplooiing gebracht door Ibn al'Arabî. Hij bouwde uit de symbolen der in den Koran vervatte openbaring, het Hellenistisch begrippenapparaat en den geheelen wirwar van gnostieke en astrologische traditie een systeem op, dat ten doel had de opheffing der gansche veelheid van het bestaande in het ééne, goddelijke Zijn. Het is de mensch, die in zijn bewustzijn het tijdelooze en het tijdelijke omvat. Zoodat God, mensch en wereld naar den inhoud samenvallen: zij zijn drie aspecten van één en hetzelfde begrip, waarbij de mensch, als verbindend lid, terecht in het midden is geplaatst.

Hier is dus ten volle van toepassing het woord: „Wie zichzelf kent, kent zijn Heer”.

De mensch is de plaatsvervanger Gods, in wien de goddelijke openbaring wordt voortgezet, niet alleen in de profeten, maar ook in de heiligen, de wali's. De „pool” dezer heiligen (de *qoetb*) is de „volmaakte mensch”, de plaatsvervangende Heer van het heelal.

Terwijl nu bij Ibn al'Arabî de leer van den volmaakten mensch weliswaar de grondgedachte van het systeem uitmaakt, is zij in zijn werken echter slechts één der themata van uitwerking. Bij 'Abd alKarîm âlDjîlî (gest. ± 1410) daarentegen is zij, zooals Schaeder het uitdrukt, de „basso ostinato” van al zijne beschouwingen.

Dit blijkt reeds uit den titel van zijn werk: *alInsân alKâmil fî ma'rifat alawâchir walawâ'il*. Van dit geschrift gaf Nicholson in zijn *Studies in Islamic Mysticism* een uitstekende analyse. Naar den inhoud is het een beknopte en overzichtelijke uiteenzetting der gnosis van Ibn al'Arabî, met de bijbedoeling, ook tegenover den volmaakten mensch de absolute transcen-

dentie Gods te handhaven. *) Het is vooral ook uit dit werk, dat de leer van den volmaakten mensch op Java zoo bekend is geworden. Men vindt het in allerlei vorm, vertaling van brokstukken, excerpten van gedeelten, en ook in dien van tekst met interlineaire Javaansche vertaling. De werking die het heeft uitgeoefend, kan moeilijk worden onderschat. Overal keeren aan dit geschrift ontleende gedachten terug, welk onderwerp ook de mystieke speculatie bezighoudt. En ook in de moraliseerende litteratuur, welker achtergrond ook steeds mystiek is, zijn zij doorgedrongen. Ik wijs hier b.v. op het 7de hoofdstuk van het didactisch gedicht de Sasana Soenoe, waar het doorwaken van het laatste deel van den nacht wordt aanbevolen met verwijzing naar een plaats in den Insân alKâmil, welke inderdaad te vinden is in het 39ste hoofdstuk van dat werk.

Rest nog te memoreeren de rol die de gedachte van den Insân alKâmil gespeeld heeft in de Persische lyriek.

De Persische lyriek is aan vaste vormen gebonden. Tot hare stijlfiguren behoort het richten der woorden tot de nauwelijks gedefinieerde figuur van de(n) geliefde, waarvoor het schabloon van den jongen Turkschen slaaf, den Christenknaap, den schenker, enz. gaarne wordt gebruikt.

In de mystieke sfeer krijgt deze liefdeslyriek wijdere beteekenis; er komt een synthese van „himmlische und irdische Liebe", doordat de reeds vol ontwikkelde stijl dezer poësie gebruikt wordt om de Godsminne uit te drukken. Abû Sa'id, al'Attâr en Sa'dî zijn de groote dichters van dezen „nieuwen stijl", in welken elk symbool woordelijk als ook in dieperen zin kan worden verstaan. In deze poësie krijgt de figuur van den geliefde een geheel nieuwe beteekenis. Zij wordt tot de manifestatie van de eeuwige goddelijke schoonheid, en deze krijgt op haar beurt

alle epitheta van den geliefde. En, waar de verhouding van sjeich en discipel in het mystiek onderricht een zeer bijzondere is, krijgt deze figuur verder de trekken van den mystieken leermeester, om het even of daarmee bedoeld wordt de werkelijke leeraar, of de stichter der broederschap, of, bij de Sji'ieten, de Imâm of 'Alî, dan wel de Profeet zelve, of een der groote heiligen uit het verleden. Evenals nu de volmaakte mensch de trekken van den heilige vertoont, zoo ook hier de vriend, de geliefde.

De gnosis van Ibn al'Arabi gaf aan de Persische poësie de universeele theoretische fundeering en de volmaakte explicatie van het uit stilistisch oogpunt reeds geheel ontwikkeld centraal symbool van den geliefde.

In het bovenstaande hebben wij getracht de hoofdlijnen van Schaeders betoog te doen uitkomen. In het verband daarvan worden tal van andere, op zichzelf reeds zeer interessante vraagstukken van litterair- en godsdiensthistorischen aard besproken, in nauwe relatie met elkaar. Immers Schaeder gaat ervan uit dat het niet voldoende is met meerdere of mindere waarschijnlijkheid een mondelinge traditie te veronderstellen, waar men gedachten uit het eene milieu in het andere aantreft. Hetzelfde principe waarvan ook Massignon uitging bij zijn zoo belangrijke onderzoekingen naar de figuur van alHallâdj. In zijn waardeering van diens persoon als het eindpunt der in oorsprong echt-Moslimsche bespiegeling, welke, in tegenstelling tot de gnosis van Ibn al'Arabi, op gegevens der Koran-openbaring berust, gaat Schaeder trouwens eveneens met Massignon mede.

Al deze vraagstukken hier even aan te stippen zou weinig zin hebben. Het was met deze uitvoerige aankondiging slechts onze bedoeling, de aandacht te vestigen op een interessante verhandeling over de geschiedenis der ook hier te lande zoo geliefde gedachte van den volmaakten mensch.

D.

*) Op dezen karaktertrek van alDjili's geschrift is incidenteel ook gewezen in mijn: Drie Javaansche goeroe's, blz. 97.

TIJDSCHRIFTENSCHOUW

BRITSCH-INDISCHE TIJDSCHRIFTEN

The Jaina Gazette Vol XXIII No. 2, 3 en 4

(Februari, Maart, April 1926.)

Werd in de vorige bespreking reeds opgemerkt, dat de moderne Jains den nadruk leggen op de positieve idealen, die het Ahimsa-gebod naar hunne opvatting evenzeer predikt als het niet-dooden alleen, in de Februari-afllevering van de Jaina Gazette komt dit wel zeer duidelijk uit. Onder het motto: Gewis, afwezigheid van hartstochten is Ahimsa, zet Harisatya Bhattacharyya de positieve zijden van de Jaina-ethiek uiteen, ten einde daarmede aan te toonen dat slechts de vorm negatief is. Onjuist acht ook de redactie de meening van een Europeesch geleerde, die haar schreef: I think it regrettable that, at this time of day, Jainism bases its Ethics on a negative term Ahimsa and its concept of „The Well” —le bien—on a virtually negative term—Moksha. We are in a new world and it is not for us to live on the old ideals and old words of the past. All changes and in change we must grow, or we atrophy. It may be that Jainism has yet a message to give us, but it must do what the messengers of the past did, new word its present world; show how the old words no longer suffice.”

Een groot euvel der Jaina-gemeenschap wordt aangetast door Hem Chandra Rai in een artikel over Our Temples. Naar bekend mag worden geacht, zijn de Jaina-tempels in den loop der tijden ware schatkamers geworden, volgepropt met beelden, gouden sieraden en cultusvoorwerpen, zijden stoffen, etc., alles geschenken door vrome gemeentenaren; immers hoe grooter de gave, hoe vromer de gever.

Tegenover deze overdadige weelde der tempels stelt Hem Chandra Rai den armzaligen toestand der Jaina scholen, internaten, weeshuizen. Daarvoor is nooit geld beschikbaar omdat het geven aan zulke instellingen niet zoo door de menschen gezien wordt.

Geheel in overeenstemming met deze jacht naar uiterlijke vroomheid is ook gedrag van verscheidene lieden, die bij het komen in een tempel hun gebeden zoo luide uitschreeuwen en de bellen zoo hard doen weerklinken dat ieder ander gehinderd wordt.

„There is plenty of room outside to indulge in humbug and hypocrisy”, merkt schrijver op. „Temples are certainly not designed to serve as cockpits of warty warfare for the senseless wranglers of society.

Our temples should breathe the infinitely precious spirit of simplicity, purity, peace and universal love in concordance with the teachings of Jainism.”

Banarsi Das Jain, van de School of Oriental Studies te Londen, geeft een overzicht van den inhoud van het nieuwe boek van Dr. Helmuth von Glasenapp, den Berlijnschen hoogleeraar in het Sanskrit, over het Jainisme, dat verleden jaar bij Alf Häger te Berlijn verscheen als eerste deel van een serie „Kultur und Weltanschauung”. Dit handboek, het eerste,

is in vijf deelen verdeeld: Geschiedenis, Literatuur, Leer, Gemeente, Cultus, en voorzien van een uitvoerige historische inleiding en bibliographie, zoodat men voorloopig alles heeft wat te wenschen viel.

Man and the Way heet de bijdrage van Mrs. Rhys Davids waarmede het Aprilnummer opent. Zij knoopt aan bij de woorden van den Franschen politicus Briand, die het kort geleden uitsprak: „Wij moeten niet denken in het Fransch, maar in het Europeesch”.

Ook dat is nog voldoende, zegt Mrs. Rhys Davids. „We must think in „Man”, we should think of men as „Man”. Dan vallen oppervlakte-gedachten van geloof en kerk, partij, land, en werelddeel zelfs, weg.

En welke baat is er nu voor den Mensch bij het Jainisme? De verlossingsgedachte, Moksha, welke het met het Boeddhisme en Brahmanisme gemeen heeft? Laat ons eerlijk zijn inzake dit woord en in zake onszelf, zegt Mrs. Rhys Davids. Bevrijding, emancipatie, is als zoodanig het ideaal van den rebel. Wij doen allen goed, af en toe rebellen te zijn. Maar dat is niet het hoogste ideaal. Deze woorden kunnen soms dienen om hooger idealen te dragen, maar dat maakt hen nog niet waardige uitdrukking van deze idealen. Zij maskeeren ze en hebben, sociaal gesproken, mogelijkserwijs evenveel kwaad als goed gesticht.

Wij zien, dus dat het Jainisme in laatste instantie samenvalt met andere eerbiedwaardige Indische religies. Is het dan niet jammer, zoo vraagt schrijfster, bij deze gesteldheid verscheidene „ismen” te zien inplaats van eendracht en harmonie. Zoo zwaar boeten wij door wederzijdsche vervreemding, twist en hinder onzer beginfouten. Eén van die fouten was de gedachte, dat de mensch op „den weg” (marga) tot verlossing kon geraken, door de al te welig uithottende plant van het leven tot in zijn wortel te besnoeien. Want daden waren de straf des lichaams, dus moest alle kracht en tijd benut om daarvan los te geraken. Thans echter ziet men in, hoe ijdel en schadelijk al die energie-verspilling is. Ook nu wil men het goede voor anderen, maar slechts met de drievoudige hulp des lichaams, daad, woord, gedachte. De tweede fout was dat men den last van het werk, waarvan ook de asceet profiteerde, aan anderen overliet, in de gedachte hen te bevoordeelen door het schouwspel der ascese. Deze lichaamsbedwingers waren dus evenzeer parasieten op de maatschappij als vorst, leger, harem, hoveling en bedelaar. Zoodat in het Zuiden en in het Noorden de clerus, in volle verachting van den leekenstand, geworden is niet alleen tot steunpilaar van een, door het volk onderhouden, monarchie maar tot die monarchie zelf.

Een religie, die thans niet ophoud respect te koesteren zelfs voor de idee van den asceet of monnik, is niet van dezen tijd. „Gone for

ever, in that wider fellowship, is the unwise worsening, by those earnest little men and by their unwise followers of the word „deed“, „action“. It was not honest wording. How shall we advance without action — the three-fold action of limbwork, speech and will?”

Overbodig te zeggen dat de redactie deze beschouwingen geenszins voor hare rekening neemt.

Prof. A. Chakravarti vervolgt zijn studie over Buddhistic and Jaina versions of the story of Rama met een excerpt uit het Mahāpurāṇa van den Jaina-auteur Jinasena. Interessant is, dat, in afwijking van het klassieke epos van Vālmīki, doch evenals in het Adbhutarāmāyana, de Singhaleesche folklore, en het Uttarapurāṇa der Jaina's Sītā hier een dochter van Rāvana is, wien door een waarzegger was voorspeld, dat de geboorte van een dochter zijn rijk in gevaar brengen zou.

Toen Mandodari dus Sītā ter wereld bracht, liet hij het kind naar de wildernis brengen, opdat het daar zou omkomen. Op verzoek van de moeder werd het kind echter door de uitvoerders van 's konings last in een doos te vondeling gelegd, en zoo gevonden door beambten van vorst Janaka. Deze nam het als dochter aan. — De schaking verliep als volgt. Eens zat Rāma met zijn gemalin in de hofzaal, toen de wijze Nārada binnentrad, zonderdat Rāma hem opmerkte. Daar Rāma hem z. i. niet voldoende eerbied betoonde en Nārada zulks toeschreef aan den trots van Sītā, besloot hij zich te wreken en zette dus Rāvana er toe aan haar te schaken. Volgt de episode van de gazel, aldus eindigende, dat Rāvana in Rāma's gedaante zich naar Sītā begeeft en zegt: „De gazel is geschoten en naar de stad gezonden. De duisternis valt, laten we dus vlug voortmaken.“

Hij doet haar dan zijn Vimāna, die er uitzet als die van Rāma, bestijgen, en brengt haar naar Lankā. Te laat bemerkte Sītā het bedrog.

Prabuddha Bharata or Awakened India
Maart en April 1926.

De redactie van dit tijdschrift is op zoek gegaan naar uitspraken waaruit de positie van den hoogvereerden Swami Vivekānanda t. a. v. het Hindoe-Moslim-vraagstuk zou kunnen blijken. Zij zocht om te vinden: immers zij belijdt: „Er zijn er die zeggen dat Swami Vivekānanda slechts een Hindoesch godsdienstig hervormer was. Hij kan niet geaccepteerd worden als een „full-fledged“ nationaal leider, in zooverre als hij geen enkel welgeformuleerd schema heeft nagelaten voor de unificatie der Hindoes en Moslims, de twee belangrijkste gemeenschappen van Indië. Daaruit volgt dus dat, wanneer de Swami sprak van Indië, hij een slordig gebruik van dit woord maakte, en alleen de Hindoes bedoelde. Wij echter voelen ons niet bereid den Swami zulke slordige taal ten laste te leggen. En ook begripen wij niet hoe iemand die zijn levensgeschiedenis en zijn zeven boekdeelen vol geschriften heeft door- gewerkt, hem zomaar een sectarisch leider kan noemen. Wij zouden absoluut kunnen bewijzen dat al ons praten van tegenwoordig en onze nationalistische stemming hoofdzake-

lijk bij de gratie van dezen man mogelijk is geworden....”

Een welgeformuleerd schema heeft ook zij echter niet kunnen vinden, en de resultaten van het onderzoek blijven dan ook in het algemeene. „Zoo Indië ooit een natie zal worden, zullen alle verschillende gemeenschappen één moeten worden. Dat kan alleen op de basis der religie....

Wij moeten een geestelijke formule vinden die voor allen te aanvaarden is.”

En, natuurlijk, bezit alleen het Hindoeïsme het geheim dezer goddelijke alchemie!

Het Aprilnummer begint met de openingsrede van den voorzitter van het eerste convent der Ramakrishna—Orde en Missie, dat in April j. l. in het klooster der orde te Belur werd gehouden.

„Wat beoogt de Ramakrishna-orde?” is de vraag, die beantwoord wordt. Onderscheid tusschen de idealen van Orde en Missie wordt verworpen.

„Wees zelf goed en help anderen goed te zijn”, — aldus zou men het aléénig doel kunnen formuleeren. De vier paden van Sādhanā, Djnāna, Bhakti, Joga en Karma, zijn in de Ramakrishna-beweging gecombineerd.

Uit het boek van Graaf Ronaldshay, The heart of Aryavarta, is overgenomen wat daarin geschreven is over Ramakrishna. (Naar bekend is, was Graaf R. tijdens het onderkoningschap van Lord Curzon diens adjutant; laatstelijk was hij Gouverneur van Bengalen. Zijn boek heeft den ondertitel: an appreciative study of India and Indian ont-look).

Pandit Sureshwar Shastri komt op tegen een oppervlakkig-rationalistisch artikel van een schrijver in de Modern Review, dat tot titel voerde: Religion: Its negative side. Hierin werd het bekende arsenaal van achterlijkheid, onverdraagzaamheid, lage waardeerding der vrouw, etc. nogmaals uitgehaald. Het kost den bestrijder dan ook geringe moeite, tot een juister appreciatie van den godsdienst te komen.

The Quartely Journal of the Mythic Society (Bangalore)
Second series, vol. XVI no. 4 (April 1926).

In een artikel, geheeten Valmiki's Ramayana and the Western Critics, laat B.V. Kamesvara Aiyar de diverse opinies van Westersche geleerden over het Rāmāyana, zijn ontstaan en beteekenis, de revue passeeren. Ook hij stelt de vraag naar wat oorspronkelijk tot Vālmīki's gedicht behoort en wat niet. Evenals voor het Mahābhārata thans geschiedt, moest ook voor het Rāmāyana een nauwkeurige tekstenvergelijking worden bewerkstelligd. Zulk een collationneering zou slechts één vierde van de voor het groote epos benodigde som behoeven te kosten.

Verdere artikelen:

Origin of the Konkani People and Language by J. A. Saldanha.

The Sringeri Mutt, bij K. Ramavarma Raja. Sea Power in Early South Indian History, bij S. V. Venkateswara.

The Seven Dwipas of the Purāṇas, by V. Venkatachella.

Mundakopanishad, by D. Vendakataramiah.

Studies in Bird Myths, no. IX. — On an Aetiological Myth about the common Hawk-Cuckoo.

The Modern Review, Vol. XXXIX No. 3, 4, 5 (Maart, April, Mei 1926.)

Mrs. Norah Richards begint het Maartnummer met een verheerlijking van de khaddar dracht, ingezet onder een motto uit de verzen van Walt Whitman:

Strange and hard that paradox true I give,
Objects gross and the unseen soul are one.
Zij polemiseert, hoewel de naam niet wordt genoemd, met Mrs. Besant, die volgens schrijfster de intrinsieke waarde van het product der charka's (de primitieve spinnewielen, bij de partijangers van Gandhi zoo in eer) ontkent. In een vrij recent interview, opgenomen in de New India van 28 April j.l., zeide Mrs. Besant dat het uitstekend zou zijn, wanneer men het inheemsch product in het algemeen voorkeur gaf boven het speciaal gebruik van de gewoonlijk erg leelijke khaddar.

Wanneer het Indisch Congres zou besluiten, dat de officieele kleedij der leden op de bijeenkomsten khaddar moest zijn, zou ik het dragen, zooals ik op Padvinderversgaderingen de Padvindersoniform draag, aldus Mrs. Besant. „Uit principe draag ik Indisch maaksel, khaddar is slechts een detail-kwestie". Neen, zegt Mrs. Richards, er is reeds lang een streven naar vereenvoudiging des levens merkbaar. Inderdaad, zelfs in die mate, dat het een modegril werd ruwhouten meubels te gebruiken, die zoo duur waren, dat een bekend Londensch meubelmagazijn een speciale afdeling had, die men spottend „Simple life for Millionaires" noemde. Mrs. Richards wil, dat men zich de vraag stelt, welke dingen in onze gewone en geestelijke huishouding de moeite van stofafnemen waard zijn. De onnoodige kan men wel uit het raam gooien. En voor wie schoon schip gemaakt hebben met al het overtollige, voor deze nieuwe „broeders des gemeenen levens" is dan de ruwe khaddar de passende kracht.

Taraknath Das vervolgt zijn artikel over de Britsche expansie in Tibet met de bespreking der periode van 1895—1902, voordat de Engelsch-Japansche alliantie tot stand kwam.

In de volgende No's behandelt hij de periode tot de expeditie van Generaal Young-husband.

De gepensioneerde militaire arts B. D. Basu geeft zijn persoonlijke herinneringen aan Sir R. G. Bhandarkar, wiens overlijden wij in de vorige bespreking reeds memoreerden. Prof. Joges-Chandra Ray geeft een verklaring van den oorsprong van het Noordindische Holi-feest, in Bengalen als Dol-Jatra bekend. Dit feest wordt speciaal gevierd door de Vishnoeieten, om 't even of zij den god in zijn gedaante van Narayana of van Krishna vereeren. Men pleegt zijn beeld op een troon te zetten onder een afdakje, dat voor de gelegenheid is gemaakt, of soms wel in speciaal opgetrokken gebouwtjes, op den dag van volle maan in de maand Phalgun.

Het beeld wordt met het gelaat naar het zuiden gewend neergezet, op den vroegen ochtend, gezalfd, gebaad, met bloemen ge-

berd en met gekleurd poeder bestrooid. De troon, waarop het beeld is geplaatst hangt aan touwen, en wordt zeven maal heen en weer gewiegd. (Naar dit „wiegen" is het feest genoemd.) Soms wordt het des namiddags in vroolijken optocht rondgevoerd, waarbij men elkaar met water natspuit en met gekleurd poeder bestrooit.

Den avond voor het feest begint de pret reeds, doch hoofdzakelijk voor de kinderen. Er wordt een groot vuur gestookt, waarin een figuur, meda (ram) geheeten, wordt verbrand. Volgens schr. heet deze ceremonie in het Sanskrit charchari (Skr. carcari?)

Schr. verklaart dit feest als een oorspronkelijk Nieuwjaarsfeest en licht deze verklaring uitvoerig met allerlei argumenten en berekeningen toe.

Van het slot van dit Holi-feest bezitten wij een aardige beschrijving in het Sanskrit tooneelstuk Ratnavali, welke wij ontleenen aan Huizinga's korte schildering van het Indische stadsgewoel in zijn biographie van Prof. Kern in de Serie: Mannen en vrouwen van betekenis in onze dagen (1899). De dichter laat koning Udayana en den Vidushaka het feestgewoel aanzien op het terras van het paleis. De Vidushaka zegt: Zie hoe de stedelingen dansen onder de waterstralen uit de spuiten in de handen van dolle meisjes, van alle kanten klinken lustige trommelen en vroolijke luiten: hun geschal vervult de drukke straten met blij gedruisch: waarheen men ziet is 't al oranjegeel bestoven met geurig poeier; o zie de glorie van het groote minnefeest.

De koning: Voorwaar, de vreugde der burgerij stijgt ten top,

Een gouden schemer daalt waar dichte wolken stuiven

van poeder van saffloer: hoe praat de blijde drom

der feestgenooten, 't hoofd gebogen door den last

van 't klinkend kruinsieraad, in schitterende gewaden,

wier glans den luister van Kubera's schatten dooft.

Geheel Kauçambi straalt in gloed van vloeibaar goud.—

In de April- en Meinummers zijn vooral belangrijk de bijdragen van Brajendranath Banerji. Deze handelen beide over Rajah Rammohun Ray's zending naar Engeland.

Daar zij op nog ongepubliceerde stukken berusten, bevatten zij nieuwe en waardevolle gegevens voor de biographie van deze merkwaardige figuur. Rammohun Ray is vooral bekend als de stichter van de Brähma-Samäjbeweging, welke in de afgelopen eeuw in Indië zoo groote uitbreiding verkreeg en van zoo verstrekkenden invloed werk op godsdienstig en sociaal gebied.

Deze „schuld van Indië aan Rajah Rammohun Ray" is in het Decembernummer van de Calcutta Review (vol. 17 No. 3) onlangs nog met dankbaarheid gememoreerd.

In het eene artikel beschrijft de auteur nu, welke omstandigheden ertoe leidden, dat hij werd aangezocht, om zich als afgezant van Abu Nazar Mu'in udDin Akbar, een der laatste schijn-Groot-Mogols van Delhi, naar

George IV te begeven en publiceert hij verscheidene tusschen partijen gewisselde brieven, door hem opgespoord in het Imperial Record Office te Calcutta.

In het andere artikel drukt hij den volledige tekst af van de door Rajah Rammohun Ray opgestelde petitie, die de Padisjah van Delhi tot den Engelschen koning richtte. Het was tengevolge van de zending van Rajah Rammohun Ray, dat de Padisjah zijn grieven zag weggenomen; zulks blijkt, naar des auteurs opinie, duidelijk uit de stukken, ook al werd het officieus in het Asiatic Journal van Jan. 1834 ontkend.

Rajah Rammohun Ray zou Indië echter nooit wederzien. Alvorens de terugreis in 1824 kon worden aanvaard, stierf hij te Stapleton Grove, bij Bristol.

The Calcutta Review, Vol. 18
No. 3 en 4 (Maart en April 1926.)

In de Maart-aflevering verscheen o.m. een voordracht van R. Ramanujachari, gehouden voor het Indian Philosophical Congress, welke tot titel heeft: The ethical Theism of Ramanuja. Rāmānuja is in de Indische filosofie de groote tegenstander van Çāṅkara. Hij staat met zijn theistische leer lijnrecht tegenover deze coryfee der pantheistische Advaita-filosofie, welke, im Grossen und Ganzen, nog steeds het filosofisch denken der Hindoes beheerscht. Beiden klampen zich echter vast aan de leerings der Upānishads, der Brahmasūtra's en van het Bhagavadgita. Evenals Çāṅkara schreef ook Rāmānuja een commentaar op de Vedāntasūtra's van Bādarāyana, een zgn. Bhāshya: dit werk is zijn aanhangers tot op den huidigen dag een kanoon geschrift.

Het werd in 1899 door Indische geleerden vertaald, en in 1904 door Thibaut nogmaals, als deel 48 van de bekende reeks Sacred Books of the East, nu in zijn geheel, in het Engelsch vertaald. De Deutsche godsdienst-historicus en — psycholoog Rudolf Otto noemt het „eines dergewaltigsten Geisteswerke, die Indien hervorgebracht hat." In Deutsche vertaling maakte hij het eerste gedeelte ervan, waarin juist voortdurend Çāṅkara de aangevallen tegenstander in de leer is, voor een grooter publiek toegankelijk. (Jena 1917, Deel II van de Texte zur Indischen Gottesmystik, in het 3e stuk van Die Religion des alten Indien, van de serie: Religiöse Stimmen der Völker).

Aanhangers van Rāmānuja vindt men vooral onder de bevolking van Zuid-Indië ook thans nog in grooten getale. Zij bezitten een merkwaardige religieuze litteratuur, in de Dravidische talen van Zuid-Indië geschreven en voor een overgroot deel bestaande uit heiligenlevens en heiligenleeringen, waarin de groote meesters in de „bhakti" geschilderd worden. Uit hen zal ook de auteur van het bovengenoemde opstel wel afkomstig zijn. Een enkele citaat moge hier plaats vinden.

„Het ethisch theisme van Rāmānuja geeft ons een godsdienst- en levensphilosophie door in het centrum te plaatsen een God, die alwetend, genadig, vol meedoogen is, de „Purushottama". Bij dezen vergeleken is de

„Içvara" van Çāṅkara een apologie voor een God. Rāmānuja's conceptie pakt het hart van den toegewijden godsdienstigen mensch en van den moreelen heros, en is verantwoordelijk voor het vormen van den godgelijken mensch naar hetzelfde model. Zoo slaagt zij erin, de suprematie der hoogste menschelijke waarde te verzekeren".

In de Aprilaflevering treft ons een artikel-tje, kort helaas en onvolledig over: Educational and cultural Societies in nineteenth century Bengal. Het begint aldus:

„In iedere opsomming der kanalen van Westerschen invloed in Bengalen moet, naast de inrichtingen van opvoeding en onderwijs, met de onderscheidene vereenigingen gerekend worden, sommige van uiterst geringen levensduur, andere van een vrij langdurig bestaan, die van tijd tot tijd in de 19de eeuw in het leven geroepen werden, en die georganiseerde pogingen waren ten einde op Westersche wijze „litteraire en intellectuele ontwikkeling in het land te bevorderen."

Het is zeker niet gemakkelijk om, zeg één generatie verder, nog het noodige over een ter ziele gegane vereeniging met een naar buiten betrekkelijk weinig imponeerend werk-program te weten te komen. Alles wat de auteur biedt, al is het dikwijls weinig, heeft dus zeker zijn waarde voor een juiste schatting van den invloed, die van zulke vereenigingen is uitgegaan.

Zoo lezen we b.v. dat te Calcutta reeds in 1817 een Calcutta School Book Society werd opgericht, welker naam het doel reeds uitdrukt. De edita der vereeniging verschenen in het Engelsch, maar ook in de verschillende talen der provincies onder de jurisdictie van Fort William. De Society telde 16 Europeesche en 6 Indische leden, 3 Hindoes en 3 Mohammedanen. In het jaar 1818-1819 werden o.m. uitgegeven:

- een tweede druk van Stewert's Seven Folio Fables, gedrukt te Serampore;
- een Bengali-spelboekje;
- eenvoudige Bengali-fabels;
- fabels naar het model van Aesopus;
- een geschiedenisboek in het Engelsch en Bengali;
- een dito uitgave van Stretch's Beauties of History;
- Goldsmith's History of England, in vertaling;
- een Bengali-encyclopaedie.

De keuze der boeken komt ons wellicht soms wat wonderlijk voor, evenals ook het karakter van verscheidene dezer vereenigingen, maar als wij bedenken, hoe uniek zij in haar tijd waren en wat zij hebben bijgedragen tot de assimilatie van nieuwe ideeën, zal ons oordeel anders uitvallen.

EUROPEESCHE TIJDSCHRIFTEN.

Le Monde Oriental, Vol. XVIII Fasc. 1-3

Toen tegen het einde van het vorige jaar het XVIIde deel van dit in Zweden verschijnende Oostersche tijdschrift op onze tafel verscheen, meenden wij, dat het wel reeds

veel vroeger uitgekomen zou zijn, en kondigden het dus niet aan. Thans echter verschoont pas het voor 1924 bestemde deel, zoodat ook het vorige wel ruimschoots over tijd zal zijn uitgekomen.

Alhoewel de inhoud te speciaal vakwetenschappelijk is om hier te worden vermeld en dus van gering belang is buiten den kring der vakgeleerdheid, wordt hier toch de aandacht gevestigd op de uitstekende boekaanbiedingen, welke een aanzienlijk van den inhoud beslaan.

Uit der aard worden ook Skandinaafsche publicaties daarbij niet vergeten, zoodat een gedeelte der wetenschappelijke litteratuur, dat, evenals de in het Nederlandsch geschrevene, slechts een beperkt debiet heeft, en dan ook ten onzent vrijwel geenerlei attentie geniet, hier onder de aandacht gebracht wordt.

The Journal of the Royal Asiatic Society April 1926.

O. m. twee artikelen voor liefhebbers van muziek geschiedenis:

A Western Organ in Medieval China, door A. C. S. Moule en F. W. Galpin.

The Canon and Eschaquiel of the Arabs, door H. G. Farmer.

Sir E. Denison Ross behandelt, geeft uit en vertaalt een gasidah van den Perzischen dichter Rûdaki.

Onder de korte mededeelingen een van F. Krenkow over twee oude fragmenten van een Arabische vertaling van het Nieuwe Testament. Deze zijn vermoedelijk uit een Syrisch klooster afkomstig, en dateeren met groote waarschijnlijkheid van voor het jaar 1000.

Prof. G. Wiet, hoogleeraar te Lyon, schrijft iets over de wetenschappelijke nalatenschap van Max van Berchem, den grooten epigraaf der Moslimsche cultuur. Naar bekend, was het van Berchem, die in 1909 voor het eerst het juiste jaartal van den grafsteen van Leranlas, door welke ontcijfering een datum werd verkregen voor de Islamisatie van Oost-Java.

Thans berust de unieke collectie studiemateriaal welke Van Berchem onbewerkt achter moest laten, in het Musée d'Art et d'Histoire te Genève. Drie kwart is nog onuitgegeven. Professor Wiet is voortgegaan met de door Van Berchem aangevangen arbeid door een nieuw deel van de „Matériaux pour un Corpus inscriptionum arabicorum" in het licht te geven.

*Zeitschrift der Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.*

Neue Folge, Band 4, Heft 2 (Band 79)
en Band 5, Heft 1.

O. Franke stelt in *Der geschichtliche Konfuzius* de vraag hoe het mogelijk is, dat de persoon van Confucius, die, wanneer zij naar algemeen-menschelijken maatstaf wordt gemeten, voor onbevange beoordeelaars niet boven alle kritiek verhe-

ven is, een zoo geweldigen, met de eeuwen slechts vermeerderenden invloed op het geestesleven der Oostaziatische volken heeft uitgeoefend. Franke lost dit vraagstuk op door het systeem van de persoon van Confucius los te maken, en geeft als conclusie: „Dieses System ist nicht das Werk des Konfuzius, wie die orthodoxe Ueberlieferung uns glauben machen will, es hat sich auch nicht durchgesetzt durch das eigene Schwergewicht seines geistigen Inhalts, sondern es ist das bewusst und systematisch geförderte Ergebnis der politischen Entwicklung seit der Han-Zeit und gewisser völkerpsychologischer Momente in der Geschichte der ostasiatischen Reiche."

Dit is een nieuw inzicht, want: „Die neuere Sinologie ist bestenfalls nicht über Viktor v. Strausz hinausgelangt, d. h. sie hat Konfuzius sein Versagen in den Dingen des religiösen und metaphysischen Innenlebens als starke Beeinträchtigung seiner Grösze vorgeworfen, aber doch diese Grösze selbst als unbezweifelbar angesehen wegen ihres beispiellosen Erfolges, den die Geschichte offenbare, d. h. eben die Geschichte, wie man sie mit den Augen der orthodoxen Ueberlieferung sieht."

Hans Heinrich Schaeder traceert in een zeer lezenswaard artikel den oorsprong van de idee van den volmaakten mensch in de Moslimsche mystiek, van welk artikel wij een uitvoerig excerpt elders in deze aflevering plaatsten.

Th. Menzel handelt over twee oude Turksche mystici, welker historische persoonlijkheden door legenden in hooge mate zijn omwoekerd, n.l. Ahmad Jesevi, in het midden der 11de eeuw in Chineesch Turkestan geboren, en Jânus Emres, een turkmeensche boer uit de tweede helft der 13de eeuw. Op eerstgenoemde voert de Naqsjibandijjah-orde haar ontstaan terug, daar haar stichter door een Jesevi-sjeich in de mystiek ingeleid zou zijn, en de tweede is het groote voorbeeld der Bektâsji's, welke tot op den huidigen dag in zoo wonderlijke reuk staan in Turkije.

Kurt Sethe bespreekt *Das Verhältnis zwischen Demotisch und Koptisch* und seine Lehren für die Geschichte der ägyptischen Sprache.

Het tweede nummer bevat:

S. Krausz, *Klassenabzeichen im alten Israel.*

Kurt Sethe, *Die wissenschaftliche Bedeutung der Petrie'schen Sinaifunde und die angeblichen Moseszeugnisse.*

Naar bekend mag worden geacht, verwekten de Sinai-vondsten van Petrie, en vooral hare explicatie door Grimme, eenige maanden geleden nogal wat opzien. Sethe neemt Grimmes verklaringen onder de loupe, en laat er niet veel van over. De werkelijke waarde der door Petrie ontdekte inschriften ligt, aldus schr., voorloopig in het schrift waarin zij geschreven zijn.

R. Hallo behandelt de grieksche getal-letters en hare verbreiding.

Aankondigingen, boekbeoordeelingen en mededeelingen besluiten, als gewoonlijk, deze afleveringen.

BOEKBESPREKING.

BIBLIOGRAPHIES OF INDIAN ART by Ananda K. Coomaraswamy. Ed. Museum of Fine Arts, Boston. 1925.

Gaarne vestig ik even de aandacht op het bovenstaande boekje van Coomaraswamy. In eenige categorieën verdeeld geeft de schrijver de voornaamste en op het stuk van indische schilderkunst zelfs bijna alle literatuur, die in aanmerking komt voor de studie der indische kunst. Een eerste lijst brengt de werken van meer algemeene beteekenis, die zich dus op het gebied van ethnographie, folklore, geschiedenis, godsdienst enz. bewegen en daardoor met de kunstgeschiedenis in aanraking komen. Een korte lijst van tijdschriften, waaronder ook ons Djawa opgemerkt wordt (het Tijdschrift van het Bataviaasche Genootschap en de Kwartaalverslagen en Publicaties van den Oudheidkundigen Dienst, die toch herhaaldelijk onderwerpen behandelen, die van belang zijn voor de kunstgeschiedenis van het Oosten, missen wij), wordt aan het slot van dit

hoofdstuk gegeven. Daarna treffen wij een hoofdstuk aan, waarin de werken over beeldhouwkunst zijn opgenomen, en daaronder menig boek van Nederlanders. Het derde hoofdstuk, over schilderkunst, is het meest volledige en is zelfs weer onderverdeeld in Buddhist, Jaina, Hindu en Mughal painting.

De volgende hoofdstukken geven literatuur over weefsels, kunstnijverheid enz. waarna nog een lijst van nagekomen werken is opgenomen. Een uitvoerig register sluit het buitengewoon belangrijke boekje, dat een 54 groot-formaat paginas telt en in een reeds lang gevoelde behoefte voorziet.

Eenvoudig, doch smakelijk uitgegeven, zal het onder de belangstellenden in indische en indonesische kunsten ongetwijfeld zijn weg weten te vinden.

Dr. W. F. S.

CULTUURGESCHIEDENIS VAN JAVA IN BEELD, samengesteld door Dr. W. F. Stutterheim. Uitgegeven door het Java-Instituut en G. Kolff & Co., te Weltevreden, 1926.

Juist voor het ter perse gaan van dit nummer verscheen de reeds eenigen tijd aangekondigde platenatlas der Javaansche cultuurgeschiedenis, welke door het Java-Instituut in samenwerking met de firma Kolff is uitgegeven.

Ten einde een ruime verspreiding van dit unieke werk te bevorderen, is de prijs van dezen fraai uitgevoerden atlas zeer laag gesteld, op vijf gulden slechts. Daarvoor krijgt men een op zwaar plaatpapier, in iets grooter formaat dan Djawa uitgegeven verzameling van foto's, illustreerende het gansche beloop der Javaansche cultuurontwikkeling voor zoover die tot op heden bekend is. Een ware keurcollectie van afbeeldingen, alle van toelichtende onderschriften voorzien, terwijl, waar noodig, bijgevoegde schetskaartjes het ter verklaring gezegde nog nader vastleggen.

Vooraf schetst Dr. Stutterheim in een vijftal pagina's in groote lijnen de geschiedenis van Java. Daarbij komt uit, welke vreemde culturen achtereenvolgens hebben ingewerkt op het oud-inheemsch cultuurbezit. Enkele belangrijke jaartallen, regeeringsjaren van vorsten van wie bekend is, dat onder

hunne regeering of tijdens hunne dynastie de schoone kunsten bloeiden, worden gememoreerd. Dit schema van louter politieke geschiedenis der Javaansche rijken onder afwisselenden vreemden invloed, door hunne verschillende godenculten, kratons, staatsheiligdommen, vorstelijke bijzittingsplaatsen etc. van meer belang dan als droge jaartallen geleerdheid alleen, wordt met de veelheid der ruim 260 platen ingevuld en leven bijgezet. Het verleden is niet meer dood, maar bloeit in zijn ouden luister op voor het oog.

Het is niet aan het Tijdschrift van het Java-Instituut, deze publicatie aan een verdere bespreking te onderwerpen: met deze aankondiging, die slechts bedoelt den opzet van het werk aan den lezer bekend te maken, zoodat hij moge concludeeren dat dit boek „ook iets voor hem“ is, zij hier volstaan.

Ten slotte nog, dat een uitgave met Engelsche vertaling der bijschriften in voorbereiding is, alsmede een, tegen zeer lagen prijs verkrijgbaar te stellen editie met Javaansche, Soendaneesche en Maleische vertaling.

UIT DE PERS

DE BATIKINDUSTRIE*).

De beteekenis dezer inheemsche nijverheid.

TE PEKALONGAN.

Pekalongan voert jaarlijks ruim f 3.500.000.— kains uit.

De groote beteekenis van de batiknijverheid voor Indië en de toestand, waarin deze industrie hier en daar verkeert, vormt aanleiding tot een bezoek aan de voornaamste batikcentra, waarover het eerste artikel hier volgt.

Terecht heeft de kleurige lendendracht der Inheemsche bewoners dezer oorden de aandacht en vaak de bewondering van landgenoot en vreemdeling. De kain en de sarong in hun oneindigheid van kleurige en schillerachtige variaties, variaties waarin men het eigenlijke thema soms ternauwernood meer onderscheidt, heeft voor den Inlander zelf blijkbaar zulk een aantrekkingskracht, dat hij alles liever dan deze dracht verwisselt voor moderne Europeesche kleeven. Heeft de Inlander behalve op het platteland en aan de hoven, willig afstand gedaan van zijn traditioneele jasje — kort van achter, met de kris, lang van voren soms met afhangende punten — heeft hij met zijn lange haren en de kam een heele vracht van oude gewoonten en gebruiken, eigenaardigheden, hebbelijkheden en onhebbelijkheden over boord gegooit: van zijn kain, van zijn sarong schijnt hij om niets ter wereld afstand te willen doen. En niet omdat deze laatste goedkoop zou zijn dan de witte broek, integendeel vaak, vooral in de fijnere specimina. Vindt hij die door ons van de Engelschen overgenomen broek te leelijk? Vindt hij z'n kain zoo gemakkelijk, dat hij er graag de onaangenaamheden van op den koop toe neemt? Wie zal het zeggen?

Een feit is het, dat door deze koppige vasthoudendheid uit het enkele centrum der batikindustrie dat Pekalongan heet het vorig jaar bijna 7.000.000 K. G. kains werd uitgevoerd per scheepsgelegenheid, dus ongerekend al datgene wat over de post gezonden wordt en wat per trein als passagiersgoed of bagage wordt meegenomen. Denk eens aan wat dit zeggen wil, 7.000.000 K. G.; denk er u eens een stapel van en bedenkt dan eens dat een vrouw toch minstens een maand moet werken om een enkele goede kain te maken volgens het oude, traditioneele procédé. Zeker, tegenwoordig gaat het vlugger, doch vroeger, toen het nog „langzaam” ging, toen scheelde de uitvoer niet zoo veel met dien van tegenwoordig. Het aantal arbeidsuren, dat uitgedrukt is in deze 7.000.000 K. G., het is

nauwelijks te schatten, het is enorm groot en het is stellig „te danken aan de lage loonen der arbeidsters — f 0.40 tot f 0.60 daags — dat de gezamenlijke waarde van dezen berg van batikwerk niet hooger te schatten is dan een f 3.500.000! Nu is deze hoeveelheid, dit werk van een jaar, niet alleen voor onzen archipel bestemd; een flink deel er van gaat naar Singapore en een kleiner deel ook naar Penang. Het overige gaat naar de Indische buitengewesten. Men krijgt een denkbeeld van de beteekenis van deze industrie voor deze buitengewesten, wanneer men weet dat op Celebes vrijwel uitsluitend Pekalongansche kains gedragen worden. De Makassaren en de Boegies zijn er verzot op en zij zweren bij de Pekalongansche kleuren en lijnen, die dan ook uitmunten door een groote mate van vrolijkheid en frisheid, daarin sterk contrasterend met Solo of Jogja.

Wanneer men trachten wil de batikindustrie als bedrijf te beschouwen en dus iets te weten wil komen aangaande arbeidstoestanden, aangaande arbeidsverhoudingen tusschen werkgevers en werknemers, aangaande bedrijfsvoorwaarden en toegepaste methoden, dan staat men alraas voor groote moeilijkheden. Het kan u gebeuren dat ge een groote „batikkerij” binnen gaat en daar.... niemand aantreft. Toch worden hier maandelijks stapels kains afgeleverd, ge ziet echter geen spoor van arbeid. Ge verkeert dan in dezelfde positie als de „werkgever” in dit bedrijf, want die ziet het ook niet. Die ziet alleen het afgewerkte product. Dit heeft z'n oorzaak in het feit, dat vele groote „batikkers” op bestelling laten werken in de kampongs. De arbeidsters — want meestal zijn het vrouwen — zitten liever thuis, waar ze zoo nu en dan eens naar de kinderen kunnen omkijken, tegelijk met de was het potje voor den maaltijd gaar kunnen koken, enzoovoort, dan dat ze uit haar woning weggaan, den boel daar onbeheerd achterlaten en volgens een vast rooster in een of andere werkplaats arbeiden.

Bij het ingewikkelde stelsel van betaling der arbeiders is het niet wel mogelijk precies te zeggen wat zulke menschen verdienen. Loonen variëren echter tusschen — zooals reeds gezegd — een veertig à zestig cent per dag. Doch daarmee is niet alles gezegd. De meeste werkgevers zijn Inlanders, velen zijn Chinezen, wat is dus meer voor de hand liggend, dan dat er een diep ingeworteld stelsel van pindjeman, van voorschot bestaat, waardoor de werknemer, ook hier weer, aan handen en voeten gebonden is, waardoor de werkgever de loonen stelselmatig drukken kan, waardoor hij de menschen — de onnoozele kind-menschen — dwingen kan voor hem te blijven werken. Het spreekt zonder meer, dat geen Chineesche of Inlandsche werkgever dit stelsel invoerde uit een soort medelijden. Uit medelijden zou men niet leenen. Neen, het is een zuiver politiek loonstelsel, een on-eigenlijke soort slavenhouderschap, waarbij de werkgever plein pouvoir heeft en de werknemer corvéable à merci is. Doch hierover nader in een volgende beschouwing.

*) Wij hopen op dit onderwerp nog nader terug te komen. Red.

Een loondrukkende omstandigheid is het ook, dat sedert 1922 een bepaalde teruggang in deze industrie te boeken viel, door de slinkende koopkracht van het miljoenen-publiek dezer landen. De afnemende verkoop had tot onmiddellijk gevolg, dat een aantal batikkerijen noodlijdend ging worden en dat ten slotte vele finaal op moesten houden te bestaan.

In het jaar '19 waren er te Pekalongan alleen — de omliggende plaatsen, schoon belangrijk, laten we in deze overzichten maar buiten beschouwing — 694 batikkerijen en z.g. tjapperijen met een totaal van 6.195 arbeiders en arbeiders.

In '20 groeide dit aantal nog tot 714 batikkerijen met 6.712 menschen. Dan in 1921 komt de terugval, er zijn nog maar 658 batikkerijen met 5987 menschen en deze getallen nemen in de volgende jaren nog sterker af. In '22 zien we respectievelijk 613 en 4.942; in '23 569 met 4.506 en in '24 545 met 4.460 arbeiders. In het vorig jaar liep het aantal batikkerijen nog terug, ofschoon niet gezegd mag worden dat de productie daarmee gelijken tred houdt. Die neemt thans eer toe dan af. Vele der opgeheven bedrijven waren kleine bedrijven. Vele waren bedrijven die in de haussejaren met speculatieven moed waren begonnen, doch die zonder bestendigheid moesten blijken.

Dat het aantal arbeiders percentsgewijs in minder sterke mate afneemt dan het aantal bedrijven, wijst hier ook wel op. Dat deze teruggang echter de loonen van veertig en zestig cent nog verlaagd moet hebben, is wel aan te nemen.

De slechte arbeidstoestanden in het inheemsche bedrijf.

WAAR NIET GESTAAKT WORDT.

In dit tweede artikel van de reeks over batikindustrie worden de slechte arbeidstoestanden en het verderfelijke voorschotstelsel in het inheemsche bedrijf in het licht gesteld en erop gewezen, dat de toestanden er zeer veel slechter en ongunstiger zijn dan in het Europeesche bedrijf en in de cultures.

Wanneer in één bedrijf niet de minste sprake is van „efficiency”, dan is het wel in het batikbedrijf. Eigenlijk is het ook nauwelijks een bedrijf te noemen, een bedrijf in Westerschen zin dan, het is een verbrokkeling van arbeid, verbrokkeling zoowel van prestatie, als gerekend naar den werktijd. Maar dat komt daardoor dat het batikken, het handbatikken wel te verstaan, steeds nog meer kunst dan industrie is. Daarom ook is het zoo moeilijk om gegevens te verkrijgen over het batikbedrijf, die een overzicht toelaten van de bestaande toestanden.

In het eerste artikel werd gesproken van het verderfelijke voorschotstelsel en er werd gesproken van loonen die varieerden van f 0.40 tot f 0.60. Dat zijn officieele cijfers. Het

is vrijwel onmogelijk om er precies achter te komen hoe de vork in den steel zit. Maar dat er hongerlooën voor moeizaam en artistiek vaak hoogstaand werk betaald worden, dat is zeker. Het wordt door de overheid grif toegegeven. Maar men bedenke dat deze lage loonen deels verband houden met de voorschotten, die den werkgevers alle macht in handen spelen, deels ook door de den eenvoudigen Javaan aangeboren soberheid, die niet meer vraagt — en dus ook niet meer krijgt.

Wanneer een batikkerij er een werkplaats op na houdt en dus niet de menschen in de kampongs laat werken tegen stukloon, dan komt het maar al te vaak voor, dat de arbeiders vlak naast honger ook hun legerplaats hebben. De klaarblijkelijk ongezonde dampen van verf, was en hars vervullen de atmosfeer, waarin dan deze menschen leven moeten. Daar slapen mannen, vrouwen en kinderen in dezelfde bedompte ruimten, waarin zij overdag arbeiden. Daar vegeteeren deze arbeiders en arbeiders over dag in een slecht verlichte, slecht geventileerde ruimte, vaak benauwd klein en steeds hoogst onzindelijk; daar moeten zij „verkwikkende nachtrust” zoeken in diezelfde duffe, vieze omgeving met als gevolg minimum kans om gezond te blijven, een minimum kans op een klein weinig levensgeluk.

Men moet erheen gaan, men moet de menschen zien, aan het werk, vaak batikkend met de zuigelingen op haar schoot, stil sturende kindertjes, die de oogen dicht knijpen moeten om te voorkomen dat ze tranen gaan van de harsdampen. Men moet daar de bleke gezichten zien, de uitgeteerde lichamen... en dan moet men zien hoe de magere handen met feillooze zekerheid op het witte niet van het geprepareerde doek de vlekkeloos zuivere lijnen trekken met de wasstift, hoe al spelenderwijs, of liever op de manier eens slaapwandelaars, die ingewikkelde figuren ontstaan, droomhelder en wonderlijk, hoe de ingewikkeldste vlakverdelingen onverklaarbaar evenwichtig uit de blankheid van het doek met losse hand worden opgezet. En men vraagt zich dan onwillekeurig af of niet voor te hoogen prijs gekocht is de frissche schoonheid van deze fleurige doeken, of niet te zwaar een lot is toebedeeld aan deze menschen, die waarlijk scheppers van schoonheid zijn. Maar eenig nadenken brengt u de ironie van het lot te binnen, dat deze menschen zelf heel blij zijn met hun f 0.50 per dag en hun groezelig slaapplek in een bijgebouw van een oud woonhuis. Immers zonder dit hun door het lot toebedeeld bestaan, hadden zij zelfs dat niet.....

Maar we zouden het over de economische zijde van het bedrijf hebben en we dwalen af. We zouden dan kunnen opmerken, dat hier een arbeidsveld, een ruim en tegelijk moeilijk, arbeidsveld ligt voor het Kantoor van Arbeid — een onderzoek naar de toestanden in het batikbedrijf in de verschillende centra op Java. En we mogen niet verheelen, dat het ook opmerkelijk is, dat waar vooral de laatste jaren van de zijde van Inlandsche vakverenigingen een warme belangstelling getoond werd voor de arbeidsvoorwaarden en loonen van Inlandsche arbeiders in allerlei bedrijven, dat daar nog

nooit door deze vakvereenigingen getracht is verbetering te brengen in de loonen en toestanden in het Inheemsche batikbedrijf. De Inlander en zijn lot als arbeider schijnt niet de minste belangstelling te hebben van de zijde der organisaties, zoolang hij niet werkt in een Europeesch bedrijf en het moge waar zijn — en het is waar — dat nergens de Inlander slechter af is, dan juist in het eigen, inheemsch bedrijf, hij is ook volkomen zeker, dat hem daar nimmer eenig blijk van waardeering van zijn vooruitstrevende, socialistisch-hervormingsgezinde landslieden-voorgangers te wachten staat.

Men doet echter goed ook hier weer niet te eenzijdig te zijn en in aanmerking te nemen, dat er nog andere factoren zijn, die de verhouding van den Inlandschen werknemer tot zijn Inlandschen werkgever beheerschen, dan die welke zijn verhouding tot bijvoorbeeld een Europeeschen werkgever bepalen.

In deze landen, waar de eerbied een even gezwegen als algemeen verstaan en van zelf sprekend ervaren iets is, daar is de baas de baas en deze baas kan zich gerust vertrouwelijk bij zijn werkvolk neerzetten en een praatje met hen aanknopen, zonder dat ook maar een oogenblik daardoor de eerbied voor diens zeggenschap zal dalen.

En weinig dingen stelt de Javaansche werknemer meer op prijs dan juist dit gemoedelijke praatje, liefst met een kopje „wedang” erbij, een babbeltje waarbij den werknemer blijkt dat de baas op de hoogte wil blijven van de kleine nooden en verlangens van zijn werkvolk.

Dit, met het meest volmaakt ontbreken van strengheid en werkdwang, is het dat de Oostersche werknemer in het algemeen zoo gaarne een tekort in belooning en verder ongerief op den koop toe doet nemen. In de batikindustrie wordt door de enkele Europeesche werkgevers — ze zijn er bij hooge uitzondering — erover geklaagd, dat hun volk liever voor een geringer loon bij een hadji of Chinees gaat werken, dan voor een betere betaling bij hen.

Het bovenstaande verklaart dit voldoende.

Het is stellig ook deels een verklaring van het feit, dat het aantal Europeesche batikbedrijven de laatste jaren sneller is teruggelopen dan het aantal Inheemsche. Een 60 procent van de Europeesche bedrijven viel af en de thans nog bestaande beteekenen voor de batikindustrie als geheel niet veel meer.

Ook in artistiek opzicht is de beteekenis der Europeesche bedrijven teruggelopen. Ook daar worden — doch noodgedwongen — alleen die doeken vervaardigd, waarnaar vraag is en dit zijn niet steeds de beste soorten. De echtheid en zuiverheid van patronen staat niet langer voorop. Wel moet vermeld worden, dat in de Europeesche bedrijven nog gewerkt wordt met plantaardige kleurstoffen, terwijl in nagenoeg alle andere batikkerijen de aniline de plaats van deze plantaardige kleurstoffen volkomen heeft ingenomen.

Doch hierover een andermaal.

Overproductie, onderconsumptie en woeker in den tusschenhandel.

TE SOLO EN JOGJA.

Het aanstaand officieel onderzoek.

Sedert ons laatste artikel — voornamelijk handelend over de batikindustrie op Pekalongan — waarin we o.m. aandrongen op een onderzoek naar de toestanden in dit specifiek Javaansche bedrijf, gewerd ons het bericht, dat de regeering metterdaad besloot tot een onderzoek over te gaan. Het Kantoor van Arbeid zal het in samenwerking met de afdeling Nijverheid van het dept. van Landbouw, Handel en Nijverheid leiden.

Dit stemt verheugend. Immers niet alleen de simpele getallen van den uitvoer uit één enkel centrum, Pekalongan, doch mede en vooral de op verscheidene plaatsen zeer bedroevende arbeidstoestanden in dit bedrijf, doen zien hoe nuttig het voor een regeering zijn moet om op de hoogte te zijn van de abouts van zulk een industrie.

Men was tot nu toe niet op de hoogte.

Met uitzondering van een enkel centrum, waar toevallig bestuursambtenaren zich persoonlijk interesseerden voor de zaak en op eigen initiatief een min of meer uitgebreid onderzoek instelden, beschikt de regeering niet over gegevens, die een overzicht van den stand van het bedrijf veroorloven. Het was tot nu toe meest tasten, schatten en deels vermoeden. Het thans ingezet onderzoek, waarbij de Vorstenlanden het eerst aan de beurt zijn, zal meerdere klaarheid brengen.

We zeiden het reeds — het zal een moeilijk en moeilijk onderzoek zijn, voornamelijk door de groote verbrokkeling en versnippering, waarin dit bedrijf verkeert.

Het hoofd van het Kantoor van Arbeid mr. Vreede, vertrok reeds naar de Vorstenlanden om daar het onderzoek te leiden. Een ambtenaar van het Dept. van Landbouw Ir. Soerachman, zal het economische gedeelte van het vraagstuk bezien, terwijl de heer de Kat Angelino zich speciaal zal bezig houden met de arbeidstoestanden.

Het rapport, aangaande de bevindingen van boven genoemden uit te brengen, zal stellig niet — naar den hoofdinhoud — aan de openbaarheid worden onthouden. Wat in deze artikelen wordt meegedeeld kan uiteraard niet alles omvattend zijn, het zijn slechts enkele feiten.

We komen dan nu tot de toestanden in het batikbedrijf te Solo en Jogja en wanneer we thans in groote lijnen hier aangeven willen, wat de oorzaken zijn van den achteruitgang van het bedrijf op deze twee plaatsen en de omgeving, dan moet voornamelijk gewezen worden op:

Iste de overproductie.

IIde de onderconsumptie.

IIIde tusschenhandelwoeker.

Om bij het laatste te beginnen: er gaan in Indië meer batikkers te gronde aan den tusschenhandelaar, dan aan alle besmettelijke ziekten bij elkaar. Niemand, die een kijkje heeft genomen achter de schermen, zal

dit kunnen ontkennen. Waar dus getracht is de batikindustrie te helpen, daar heeft men het eerst oog gehad voor dit groote kwaad, den tusschenhandelaar. Dezen tusschenhandelaar is het bijvoorbeeld, die een credietvereniging te Jogja wenscht uit te schakelen door het verleen van kleine voorschotten. Het is met name pangeran Soeryadiningrat — thans in Holland vertoevend — die zich warm voor dit doel interesseert. Het streven van zijn vereniging is, de batikkers uit de handen van de woeëraars te houden, dan wel hen daaruit te verlossen.

Zoowel in Solo als in Jogja spant de Volkscredietbank zich mede voor dit doel in, doch het dient opgemerkt te worden, dat niet in de eerste plaats de batikindustrie behoefte heeft aan geldelijken steun, althans dat de batikkers uit zich zelf zelden bij de bank aankloppen. Meest zitten zij te diep in voorschotten aan Chineesche en Arabische tusschenhandelaars, dan dat de bank hen dadelijk zou kunnen helpen. Trouwens de credietbanken zijn geen liefdadigheidsinstellingen en het verleen van credieten mag niet geschieden dan op behoorlijk onderpand.

Het zal wellicht in de toekomst denkbaar zijn dat de batikindustrie steun krijgt, reëlen steun, van deze banken; vooralsnog wijst de geringe hoeveelheid credieten en de geringe omvang daarvan uit, dat deze steun nog nauwelijks naam mag hebben. Ook dit kan een belangrijk punt van aandacht uitmaken bij het door de regeering ingesteld onderzoek.

Het voorschotstelsel van de toko's en de tusschenhandelaars aan de batikindustrie, het zij nogmaals gezegd, is een der fnuikendste factoren van belemmering voor den bloei van het bedrijf.

Terloops moge hier opgemerkt worden dat te Jogja door de betrokken credietbank niet wordt beschikt over voldoende gegevens ten aanzien van de batikindustrie, en het pleit allermint voor de belangstelling van de overheid in den bloei van het Inlandsch bedrijf in het algemeen, dat zulk een belangrijk punt werd over het hoofd gezien. Ook hierin, in zake de kwestie van voldoende en doelmatige voorlichting van de betrokkenen, kan het meer genoemd onderzoek goede resultaten bereiken.

Wat betreft de overproductie en de onderconsumptie — de achteruitgang van de koopkracht van het Inlandsch publiek is van zelf sprekend een verklaring voor het laatste. De meestal dure producten der goede Jogjasche en Solosche batikindustrie zijn onbereikbaar meer voor de beurzen van velen, die vroeger gaarne de stemmige en sierlijke doeken droegen. Doch er speelt nog een andere factor een rol. Namelijk de verandering in den smaak. Men ziet tegenwoordig op Solo, zoowel als op Jogja dragen, wat men er vroeger nooit zag, te weten de kleurige sarong en kain van Pekalongan etc. Deze heeft op de markt de oude Jogja en Solo-doeken gedeeltelijk verdrongen. En waar vroeger Singapore en de buitenbezittingen nog veel batik vroegen afkomstig uit de oude vorstensteden, daar heeft de vraag naar deze producten voor wat Singapore betreft zoo

goed als geheel opgehouden te bestaan, terwijl de buitenbezittingen overwegend het Pekalongansche product wenschen. Aan dit laatste zal weinig te veranderen zijn. Over smaak valt niet te twisten. Een grooter afzetgebied voor de batik uit Solo en Jogja is stellig te verwachten van een eventueelen aanwas van de koopkracht van het Inlandsch publiek.

Ten slotte de overproductie. Deze houdt onmiddellijk verband met het feit, dat de koopkracht en de kooplust afnamen, doch daarnaast is de overproductie met alle daaruit voortspruitende werkeloosheid en achteruitgang van het product te wijten aan het feit, dat de toko's en de tusschenhandelaars, zoolang zij over kapitaal beschikken, liever de doeken jaren lang in hun étalages houden dan ze op de markt te brengen tegen lagere prijs: Men gevoelt hoe dit een dubbele werking heeft, ten eerste de reeds genoemde van arbeidsloosheid in de bedrijven, doch ten tweede een hoe langer hoe meer terugloopen van de vraag naar dit dure en niet veranderende product. Immers ook in de wereld van sarong en kain heerscht de mode en hoewel binnen den kraton en door vele conservatieve Javanen een oud patroon nooit oud genoeg kan zijn, willen vele jongeren gaarna afwisseling. En... zij zoeken die op andere markten.

Ziehier eenige redenen van den achteruitgang van de batikindustrie in Jogja en Solo, eenige oorzaken voor een stilstand in een eermaals bloeiend bedrijf.

Synthetische verf en aniline.

DE WAS-STEMPEL METHODE.

Cijfers uit Solo en Jogja.

Is op Solo de batikkerij voornamelijk groot bedrijf, op Jogja treft men deze industrie nog veel aan in den ouden vorm, als huisvlijt. Doch waar men haar vindt, men zal zien dat bij de bewerking zoo goed als overal wordt gebruik gemaakt van de kunstmatige kleurstoffen.

Het zal wellicht belangstelling hebben, wanneer over deze verfstoffen, die de oude, plantaardige nagenoeg overal verdrongen hebben, iets meer vernomen wordt.

Men heeft onderscheid te maken tusschen de synthetische verfstoffen en de anilinekleuren. De eerste zijn chemisch bereid door, na de plantaardige kleurstof die men wilde namaken, op haar samenstelling onderzocht te hebben, deze nauwkeurig volgens de analyse na te maken. Zoo deed men bijvoorbeeld met de indigo; men mag dan ook zeggen, dat de synthetische indigo gelijk is aan de plantaardige. De resultaten voor de batikbewerking zijn dan ook eender, zoowel in intensiteit van de kleur, als in houdbaarheid. Indigo wordt bijna niet meer verbouwd.

Niet aldus is het met de anilinekleurstoffen. Men heeft bijvoorbeeld de wonderlijke soga-kleur trachten „uit te drukken” in chemische formules, maar men is er niet in geslaagd. Er is thans een aniline-soga in den handel, dat in toonwaarde on-

geveer gelijk staat met de natuurlijke soga kleur, doch dat er in wezen in de voor-naamste opzichten zeer van verschilt; het mist den goudglans en vooral de warmte van het natuurlijk product. Bovendien bijt deze kunstmatige kleur zeer snel in het linnen in (waarom het dan ook tekenend „soga montor” genoemd wordt), waarbij alle overgangen scherp worden. Bij de natuurlijke soga kleuring, die een langdurig proces vormt — soms tot twintig dagen — worden de overgangen zacht en vloeiend. Voor den handel heeft de kunstmatige soga-kleur dit voordeel, dat ze houdbaarder is in wasch en zon.

Voor het betere batik blijft dus uit dezen hoofde behoefte aan de natuurlijke soga, terwijl verder ook nog gebruikt wordt het natuurlijke product kajoetengeran, voor het geelkleuren dat steeds geschieden moet vòòr de eigenlijke batikbewerking aanvangt.

De economische beteekenis voor de batik-industrie van de kunstmatige kleurstoffen — de beteekenis dus afgescheiden van alle artistieke waardeering — is deze, dat zij er naar ons oordeel aanmerkelijk toe hebben bijgedragen de batikindustrie omhoog te helpen, dan wel haar voor ondergang in een tijd van malaise te behoeden. Dat dit het geval is, blijkt voldoende uit het feit, dat de aniline- en synthetische kleurstoffen door de bank 5 à 6 maal zou goedkoop zijn als de natuurlijke, waardoor de prijs van het afgewerkte product op een peil gebracht kon worden die overeenstemde met de koopkracht van miljoenen en miljoenen afnemers, die onmogelijk het oude, duurdere product hadden kunnen bekostigen. De traditioneele, langdurige methoden van telkens en telkens opnieuw verven, zijn door de kunstmatige kleurstoffen ook overbodig gemaakt; de kleuren „pakken” snel en de arbeidstijd wordt er aanmerkelijk door verkort, hetgeen van zelf sprekend een grootere productie mogelijk maakt.

Een ander modern verschijnsel in de batikindustrie is de bekende tjap-methode, waarbij niet de hand met de wasstift het doek bewerkt, doch een uit koper vervaardigd stempel het werk, dat vroeger dagen, ja maanden kostte, in een minimum van tijd verricht. Er zijn stempels van ongeveer een centimeter in het vierkant, waarmee het patroon op het doek ge-rei-d wordt, doch er zijn er ook van bijna de breedte van een heele kain, waarmee volledige land schappen, legers, vloten, sprookjes etc. op het geduldige linnen getooverd worden! Ook deze methode heeft er toe bijgedragen de doeken goedkooper te maken en daardoor wederom werd de markt vergroot. Andermaal moeten we hier vooralsnog volkomen afzien van de artistieke beteekenis van dit „tjappen”. Die vinde later behandeling.

Wat men thans ziet, namelijk dat slechts nog de pryaji's en de meer gegoeden het wezenlijke batik dragen, doet sterk vermoeden, dat het met deze gansche nationale dracht al op een eind geloopt zou zijn hadden de tjapperij en de anilinekleuren den prijs niet omlaag gebracht. Zonder den Javaan van hooger stand bestond de „toelisan tanggan,” het hand-batik, misschien niet

meer; zonder de aniline en het stempelen ware de batikindustrie ongetwijfeld teruggebracht tot afmetingen, die haar tot een verouderde curiositeit gemaakt zouden hebben.

In zekeren zin — en deze escapade mogen we ons hier wel veroorloven — moet men dus, wat men ook aanmerken wil op het tjappen en kunstverven, deze beide dankbaar zijn; zij behielden veel van wat anders verloren zou zijn gegaan. Dat we nog steeds de meerderheid van de Inlanders gekleed zien gaan in de over de gansche wereld bekende en zoo typische nationale dracht, dat is stellig goeddeels te danken aan die moderne, door velen zoo verafschuwde fabrieksmethoden.

Hier laten we thans, volledigheidshalve, nog enkele getallen volgen omtrent het aantal batikkerijen te Solo en Jogja. In Solo waren de aantallen batikkerijen als volgt over de verschillende bevolkingsgroepen verdeeld

	Jav.	Chin.	Arab.	Europ.
1920	167	94	36	3
1922	157	87	35	2
1924	175	33	23	16

Deze cijfers zeggen intusschen al heel weinig. De eerste reeks, die van 1920, geeft een zeer geflatteerd beeld van het bedrijf. Het was in den hausse-tijd, dat de batikkerijen als paddestoelen uit den grond rezen, om meest weer spoedig te verdwijnen. Overigens geven bovenstaande cijfers zoowel de groote als de kleine batikkerijen aan en, wanneer men de cijfers voor de Javanen naast elkaar stelt, dan zou men bijvoorbeeld tot de conclusie komen, dat het voor hen nog zoo slecht niet stond. Dit is echter schijn. Het aantal groote batikkerijen, dat ten gevolge van den woeker en uit economische oorzaken het loodje legde, is zeer aanzienlijk; voor deze kwamen namelijk een groot aantal kleine bedrijfjes in de plaats. De toestanden van 1920 waren abnormaal, adnormaal goed; de thans gevolgde jaren brengen den normalen gang van zaken terug.

Voor de Chineesche en Arabische batikkerijen geldt het omgekeerde. In het algemeen hielden daar de grotere inrichtingen stand, terwijl de kleinere het veld moesten ruimen, ook vaak doordat men zich tot over de ooren in de schulden gestoken had. Het aantal Europeesche batikkerijen nam toe, doch zij hebben noch in economischen zin, noch uit een oogpunt van kunst veel beteekenis.

Het is opmerkelijk, dat waar er in 1920 3157 arbeiders als maximum aan het werk waren, dit getal in '24 tot 4686 steeg, verdeeld over 2666 mannen, 1683 vrouwen en 337 kinderen.

Ook aan deze getallen hechte men niet veel waarde: het zijn de cijfers uit de dagen tegen de Skaten etc, dat er plotseling een groote vraag ontstaat, waaraan slechts door inspanning van veler krachten kan worden tegemoet gekomen.

De cijfers van Jogja zijn veel slechter dan die van Solo. Daar is de malaise in het bedrijf aanmerkelijk groter. Het aantal batikkerijen, dat in 1920 nog een 220 bedroeg, liep in 1924 terug tot een kleine 150.

DE ARTISTIEKE „MALAISE”.

De „opkomst” van
Toeloeng Agoeng.

Er wordt veel gesproken over den achteruitgang van de batikindustrie op verschillende plaatsen en inderdaad het over den kop gaan van verscheidene vroeger bloeiende bedrijven en bedrijfjes, de onverkoopbare groote voorraden, die in de toko's liggen te wachten op een publiek, dat er niet is, of dat niet koopkrachtig genoeg is, de eindeloze klachten die men van de houders van batikkerijen, zoowel in Jogja als in Solo, in Koedoes als in Ambarawa vernemen kan, dat alles geeft den indruk van achteruitgang.

Maar men moet voorzichtig zijn met zulk een woord. We beleefden willicht al te vette jaren, en de magere zijn noodwendig gevolgd. Het zorgen voor den dag van morgen is in het Oosten gemeenlijk nog minder gebruikelijk dan in het Westen en de nadeelen van dien — het niet bijtijds nemen van maatregelen, die na een hausseperiode een intredende malaise kunnen doen te boven komen — is ook hier een alledaagsch verschijnsel.

We spraken reeds de meening uit, dat wat men thans aanziet voor een achteruitgang in de batikindustrie voor een deel is een terugkeer tot normaler tijden, onder opruiming van het „teveel” uit den gouden tijd.

Evenwel zal men moeten erkennen, dat de opkomst van de batikkerij op Pekalongan, dat steeds meer wordt tot een der belangrijkste centra, gepaard aan het hand over hand toenemen van het „bedrukken” der doeken, het tjappen, in stede van het hand-batikken, en vooral het verdringen van de oude patronen door nieuwerwetsche, vaak Europeesch-„geïnspireerde” figuren, een gevoelige knauw heeft toegebracht overal daar, waar men nog hechte aan tradities, en waar men het zuiver inheemsche motief op het doek de voorkeur bleef geven boven de modeplaat-naäperij.

Maar wanneer we dezen teruggang erkennen, dan moeten we er direct op wijzen, dat men vaak twee dingen verwart, te weten den achteruitgang van de industrie in economisch opzicht en de malaise op artistiek gebied.

Als voorbeeld van dit laatste nemen we hier de plaats Ambarawa, waar men niet lang behoeft te vertoeven om op de hoogte te geraken van de droevige toestanden in deze inheemsche industrie, zoowel in economisch als kunstzinnig opzicht. Van de zestien batikkerijen van voor eenige jaren, zijn er nog slechts een goed tiental over. Er gaat weinig om, maar — en nu de andere kant — het is er ook naar. Er is daar weinig andere batikindustrie dan die van het tjappen. En de eerste be-

werkingen van het doek geschiedt meestal niet te Ambarawa, doch op plaatsen als Toeloeng Agoeng, Ponorogo en dergelijke, waar men de geelbewerking en de sogakleuring in het groot bedrijft, om dan de voorloopig geprepareerde doeken naar de centra van de tjap-industrie te zenden.

In dubbelen zin is de bewerking te Toeloeng Agoeng en Ponorogo „goedkoop” en daardoor zoo gewild bij de handelaren bij wie meest het elementaire gevoel voor lijn en kleur ontbreekt. Voor zoover we de Toeloeng-Agoeng-doeken en die van Ponorogo zagen, dient geconstateerd, dat de mechanisatie van het bedrijf, zooals die daar geschiedt, een andere gevoelige slag is voor de oude batikunst. Het grofste is nog te mooi, zoo wil het schijnen; en niet alleen te Ambarawa, doch ook op Koedoes, op Lasem en op andere plaatsen gaan deze voor-bewerkte doeken hoe langer hoe meer afrek vinden.

Op verschillende plaatsen werd gerept van een „opkomst” van de batikindustrie in Toeloeng Agoeng, waardoor die op Solo en Jogja minder zou floreeren. Men weet thans, wat men te denken heeft van zulk een opkomst. Het is een directe nekslag voor het laatste greintje artistiek gevoel, dat nog te bespeuren viel bij hen, die, hoewel met tjapbewerking, toch althans een kain in zijn geheel bewerkten en het daardoor in eigen hand hadden om ten aanzien van kleurgeving toon en teekening een min of meer eenheitlich geheel te scheppen. Ook dit gaat door Toeloeng Agoeng en Ponorogo verloren. Doch het aantal bedrijven daar neemt toe, en dus ook de welvaart...

We wilden dit hier eens in het licht stellen, omdat inderdaad telkens deze twee uiteenlopende factoren, de economische en de artistieke, dooreen gehaald worden.

Wat afbreuk heeft gedaan aan de artistieke waarde van het batikproduct, dat is natuurlijk ook het „tjappan”. Ook hierover thans een enkel woordje. Alle herhaling doodt. Een stempel dat men niet tien maar honderd en duizend, en vele duizende malen, gebruikt, is een dood ding, al is het nog zoo fijn uitgevoerd. Het ergste van het stempel is nog dat het den werkman afhoudt van een ontwikkeling in kunstzinnige lijn en dat het den waarlijk artistieken geest onder de batikkers geheel dwingt te gaan in een richting, die hem van verdere ontplooiing van talenten volmaakt afhoudt.

Zoo draagt de tjapperij direct bij tot het uildrijven van de vaardigheid en kunstzin, die vereischt worden voor het handbatikken, het toelis tangan. Het is een geest en gemoed doodend werk, dat in wezen niets verschilt van het werk van den arbeider in een automobielfabriek, die telkens slechts één moerje heeft op te zetten en dat vast te schroeven. Er is niet meer vaardigheid voor noodig.

Men ziet het duidelijk te Solo, waar de mechaniseering van het bedrijf ten eenenmale het ontstaan van nieuwe patronen en vindingen gedood heeft, terwijl te Jogja, waar nog veel batik als huisvlijt beoefend wordt, telkens nieuwe patronen ontstaan.

Nog eenige gegevens.

EEN SAMENVATTING.

De dood eener kunst.

Alvorens in dit laatste artikel over de batik-industrie over te gaan tot een korte samenvatting zij er nog eens gewezen op de lage looncijfers die aan de werklieden, vrouwen, mannen (en kinderen), worden uitbetaald. De officiële gegevens van Koedoes bijvoorbeeld — waar voor enkele jaren ten hemel schreiende toestanden in de bedrijven werden aangeetroffen, toestanden waarbij die in een slechte gevangenis heilig zijn te noemen — de officiële gegevens die in Koedoes verkregen zijn, dat de loonen voor „ervaren werklieden” die in 1922 van f 0.40 tot f 0.60 bedroegen via de jaren '23 en '24 terugliepen tot loonen van f 0.35 in het afgelopen jaar.... Voor losse werklieden bedragen deze loonen van f 0.25 tot f 0.20. Dat zijn dus de eenige gelukkigen, die geen inkomstenbelasting behoeven te betalen. Er zijn op Koedoes — deze cijfers van een nog wel belangrijk centrum bleven we schuldig — 26 Chineesche en 13 Inlandsche batikkerijen, waarbij opmerking verdient dat sedert de laatste jaren het aantal Chineesche slonk ten koste van het aantal Inlandsche dat zich uitbreidde. De laatste werken met losse werklieden: in de Chineesche batikkerijen waren in 1922 20 mannen en 150 vrouwen in dienst, in 1925 17 mannen en 144 vrouwen. Dit zijn ervaren werklieden. Het aantal losse koelies bij Chineezee in dienst bedroeg in 1922 20 mannen en 160 vrouwen tegen 24 mannen en 158 vrouwen in 1925. Zooals men ziet ook hier een vrijwel constante graphische lijn of een stijgende voor het aantal werklieden.

Wat de betaling betreft — we zeiden het reeds, de officieel aangegeven loonen zijn meest hongerloonen. Doch men zij daarmee ook voorzichtig. Uit vrees voor den fiscus worden de loonen nog al eens te laag aangegeven. Dat dit zoo is bleek bij de staking onder de batikkers te Ambarawa van voor eenige maanden.

Een ernstig onderzoek gepaard aan een boekcontrole door het bestuur ingesteld bracht aan het licht dat de loonen gemiddeld tegen den gulden waren — hetgeen den stakers onmiddellijk door den belastingdienst werd voelbaar gemaakt! Veel voordeel van de staking daar heeft de werknemer zeker niet gehad.

Dit voorbeeld doet wel eens evens twijfel ontstaan aan de juistheid van de officiële gegevens, verstrekt en verkregen.

Wat betreft de toestanden in de batikindustrie te Koedoes en het „opsluiten” van de zwaar onder voorschot zittende arbeiders en arbeiders — toen we den controleur ter plaatse vroegen of deze toestanden ondanks de enquête voortduurden, kon hij ons daarop geen afdoend antwoord geven. Hij achtte de mogelijkheid niet uitgesloten, dat er zulke wantoestanden nog steeds bestonden. Een voornaam punt van onderzoek voor de regeering bij haar huidige controle van het Inlandsch bedrijf.

Thans de samenvatting.

Naar den economischen kant constateerden we dus behalve een opkomst en uitbreiding van het bedrijf in plaatsen als Pekalongan, Toeloeng-Agoeng en Ponorogo een teruggang te Solo, Jogja, Koedoes, Ambarawa en ook te Rembang, Lasem en in de andere kleine centra, die deels te wijten is aan het conservatisme dat de oude batik blijft vervaardigen, terwijl er vraag is naar nieuwer patronen, die in het geheel niet zuiver meer behoeven te zijn, ja waarin men zelfs wel gaarne moderne — en dikwijls schuwleelijke-figures gretig aanvaard.

Hierdoor bijvoorbeeld gingen Singapore en Penang voor Solo en Jogja verloren.

Waar er opkomst is, is deze uitsluitend van economischen aard en goeddeels te wijten aan de moderne vlotte verfmethode met de aniline kleurstoffen en synthetische verven en het uitvoerig besproken „tjappen”.

De eigenlijke, de traditioneele batikindustrie sterft een langzamen maar zekeren dood — althans voor de massa — en het is welhaast uitsluitend te Jogja dat in het kleinere huisbedrijf nog nieuwe patronen ontworpen worden, waardoor daar dus nog sprake is van een artistieke bloei van het bedrijf. Overigens is er nergens meer nieuw leven in dit bedrijf te bespeuren. Dit neemt niet weg, dat we met gerustheid aan de eigenlijke traditioneele batikkunst voor een kleiner deel van de bevolking nog een lang leven kunnen voorspellen. De kunst is te schoon en wortelt te diep in het nationaal bewustzijn, dan dat voor de beter gesitueerden en voor de fijner voelenden het over boord werpen binnen afzienbaren tijd te verwachten zou kunnen zijn.

Maar de stempelmethode bedreigt het bestaan van deze industrie te zeer, om nog te mogen hopen op een herleving van de oude, beproefde en artistiek zoo hoogstaande werkwijzen. Het aantal kunstvaardige werkers slinkt telken jare. Jongeren worden niet meer opgeleid.

De chablone naar Europeesch of half-Europeesch model is de markt bovendien zienderwijze aan het veroveren. Men ziet een pauw, een ruikertje, een bladmotief in een Europeesch modetijdschrift en men is erals de kippen bij om dit te benutten voor z'n stempel. Zoo heeft men allengs ook gekregen het uitknippen uit kinderprentenboeken van soldaatjes en scheepjes, van scènes uit sprookjes en dergelijke, die men dan weer op de doeken terug vindt.

Nu zal de Javaan met gevoel voor traditie zulke wanproducten natuurlijk nooit dragen. Doch die Javaan is ook aan het uitsterven. Althans het heeft er allen schijn van. Zelfs in de verschanste burchten van Solo en Jogja wordt zijn bestaan bedreigd. Ook daar dringt de „tjap blanda” in z'n droevigsten vorm door en steeds omvangrijker wordt de schare, die behagen heeft in het uitheemsche en daaraan de voorkeur geeft boven het inheemsche. Tout comme chez nous.

Maar in al deze dingen zijn de kiemen gelegen voor het verval van de batikindustrie, voor den wezenlijken achteruitgang, die onzes inziens van ernstiger aard is, dan de vooral tijdelijke en plaatselijke teruggang in het aantal bedrijven, die naar we reeds zeiden,

vaak niet anders is te beschouwen dan als een terugkeer tot normale toestanden, of, in het ergste geval, als een gevolg van verplaatsing van de vraag, — zooals in het geval Pekalongan duidelijk aan het licht treedt, — waarheen zich een groot deel van de vroeger te Solo en Jogja aanwezige vraag verplaatste. Wat de artistieke zijde van het

bedrijf betreft, meenen we den toestand niet zwart genoeg te kunnen zien en behalve op de arbeidstoestanden, die hier en daar te wenschen laten, was het vooral dit, waarop we in deze artikelen de aandacht wilden vestigen.

H.

(*De Locomotief.*)

OPGAVE VAN LITERATUUR OVER JAVA EN MADOERA,

verschenen buiten Nederl.-Indië in 1925.

I. AFZONDERLIJKE WERKEN.

(Ofschoon reeds in 1923 en 1924 verschenen, moeten hier nog worden vermeld: Adatrechtbundel, bezorgd door de Commissie voor het Adatrecht, XXII, Gemengd. 's Gravenhage 1923: (p. 24-292 over Java). Id., XXIII, Java en Bali. 's Gravenhage 1924. (p. 1-290 over Java).

1. AMERIKA, J. L. en SOEARDI, A. Javaansche sagen en legenden, zeden en gewoonten. Leesboek voor de hoogste klassen der lagere scholen in Nederland en Indië. Met ill. van Jang Lain. Gouda 1925.
2. BERG, W. VAN DEN. De koning van Tjilatjap. Met 4 pl. en handteekening door R. Graafland. 's Hertogenbosch-Antwerpen 1925.
3. BUELL LEWIS, ALBERT. Javanese batik designs from metal stamps. Anthropology Designs. Series no. 1. Uitg. van het Field Museum of Natural History te Chicago. 1924. 24 platen, elk van een korte Inleiding voorzien.
4. BUELL LEWIS, ALBERT. Javanese batik designs from metal stamps. Anthropology Designs. Series no. 2. Uitg. van het Field Museum of Natural History te Chicago. Korte inleiding bij 24 platen.
5. ENCYCLOPAEDIE VAN NED.-INDIE. AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN. Afl. 10. (Mei 1925). Jaarbeurzen te Bandoeng. Naga. Waterkracht en Electriciteit. Luyten, Edmundus Sybrandus. Wardenaar, Johan Willem Bartholomeus. Natuurmonumenten. Afl. 11. (Sept. 1923). Noesa Baroeng. Bandawasa (Bondowoso). Banjoewangi. Besoeki (district). Besoeki (plaats). Djember. Dengkèng. Onderwijs. Regenten-geslachten in Priangan (voortzetting in no. 12). Afl. 12. (Dec. 1925). Bandjar, Bandoeng. Tjitaroem-bevloeiingswerken. Vereenigingen. Goeroe-ordonnantie. Huizen der Inl. bevolking.
6. HOENIG, Dr. ING. A. Das Formenproblem des Borobudur. Mit 10 Abb. Batavia-'s Gravenhage 1924.
7. HOENIG, Dr. ING. A. Das Formproblem des Borobudur. Mit 10 Abb. Batavia-'s Gravenhage 1925. (Vgl. Bijdragen 81, R. Ng. Poerbatjaraka).
8. HOFSTEDE, H. W. Het pandanblad als grondstof voor de pandanhoeden-industrie op Java, Acad. Proefschr. Eibergen 1925.
9. JANSSENIUS, Dr. H. H. Mikrographie des Holzes der auf Java vorkommenden Baumarten. Im Auftrage des Kolonial-Ministeriums bearbeitet. Siebente Lieferung. Mit 18 Figuren. Leiden 1925.
10. JANSSENIUS, Dr. H. H. Mikrographie des Holzes der auf Java vorkommenden Baumarten. Im Auftrage des Kolonial-Ministeriums bearbeitet. Achte Lieferung. Mit 18 Figuren, Leiden 1925.
11. KOLFF, G. H. VAN DER. Bevolkingsrietcultuur in Nederlandsch-Indië. Een landbouw-economische studie. Acad. Froefschrift. Nijmegen 1925.
- 12, 13. KROM, N. J. Over het Ciwaisme van Midden-Java. Uitg. Kon. Akademie van Wetenschappen. Dl. 58, Serie B no. 8.

- 14, 15. KUNSTWERKE VAN JAVA. BORNEO, BALI, SUMBA, TIMOR, ALOR, LETI u. s. w. aus der Samsulung W. O. J. Nieuwenkamps. Schriften-Reihe Kulturen der Völker, Materiaf zur Kultur- und Kunstgeschichte aller Länder. Abteilung Bildwerke. Berlin-Auriga-Verlag 1924. Korte toelichtingen bij 211 afb.
16. LULIUS VAN GOOR, Mile M. E. Notice sur les ruines de Panataran et les récentz travaux de restauration. Avec planches. (Bijdrage in den feestbundel in 2dln. uitg. ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de „Ecole française d'Extrême Oriënt"). Parijs 1925.
17. NOTO SOEROTO, RADEN MAS. Kleurschakeeringen, uit „Oedaja". N. V. Adi Poestaka, 's Gravenhage 1925.
18. POORTENAAR, JAN, en POORTENAAR- VAN VLADERACKEN, GEERTRUI. Een kunstreis in de tropen. Geïll. Zutphen 1925.
19. RUYS-HEGER, HANNA. Eine hindu-javanische Heldensage, Illustriert von meinem Vater Geheimrat Ernst Heger. Titelbild von Raden Mohammed Ali. Den Haag 1925.
20. SOEBROTO, RADHEN. Indonesische sawahverponding. Acad. proefschr. (25 Sept. 1925). 's Gravenhage 1925.
21. VISSERRING, C. M. Het land van Jan Pieterszoon Coen. 's Gravenhage 1925.
22. WALTERIDA. Een Indisch meisje en andere verhalen. Ill. van 'P. van Geldrop en R. Graafland. 's Hertogenbosch-Antwerpen 1925.
23. WALTERIDA. Javaansche legenden. 's Hertogenbosch-Antwerpen 1925.

II. TIJDSCHRIFTARTIKELEN.

INDIË.

24. R., J. M. J. De aardbeving te Wonosobo. (Geïll.) Indië. Geïll. Tijds. voor Ned, en Kol. 8e j. afl. 21, 7 Jan. 1925, p. 330—331.
25. L. Een eeuw theecultuur in Nederlandsch-Indië. (Geïll.) Ib. afl. 25, 4 Maart 1925, p. 421—424.
26. GENNEP, J. L. VAN. Het Ijang-plateau. Een oud plan, opnieuw beschouwd. (Geïll.) 9e j. afl. 2, 15 April 1925, p. 29—36, en afl. 3, 29 April 1925, p. 46—52.
27. N. Het zieleleven der Indonesiërs. Java, I (Geïll.) Ib. 9e j. afl. 2, p. 27—29, afl. 3, p. 43—45; afl. 4, 13 Mei 1925, p. 59—61; afl. 5, 27 Mei 1925, p. 75—78, afl. 6. 10 Juni 1925 p. 91; afl. 7, 24 Juni 1925, p. 107—109.
28. MENTEL, K. G. V. De inheemsche nijverheid op de vijfde Ned. Ind. Jaarbeurs Bandoeng (Geïll.) Ib. 9e j. afl. 4. p. 61—69.
29. R. M. De Nieuwe Protestantsche Kerk te Bandoeng. (Geïll.) Ib. afl. 10 Juni 1925, p. 101—103.
30. DE KOLONIEN IN PENSEEL. HET IN 1619 VERWOESTE JACATRA. (Geïll.) Ib. afl. 7. 24 Juni 1925. p. 109—117.

OEDAYA.

31. KALFF. S. Inheemsche Schilderkunst op Java. (Geïll.) Oedaya (Opgang), jaarg. 11 afl. 8 no. 20, Januari en 9, (no. 21) Febr. 1925.
32. MAS SOESANTO TIRTOPRODJO (Kanakan-prijswinner 1925). Ib. afl. 10, Maart 1925. no. 22.
33. HISTORISCH OVERZICHT VAN HET ONTSTAAN EN DE ONTWIKKELING VAN DE VEREENIGING „MARDI POERNO". Samengesteld door haar bestuur. Geïll. Holl. en Mal. tekst. Ib., afl. 11. no. 23, April 1925, p. 225—228, en afl. 12, no. 24, Mei 1925, p. 237—238.
34. OOSTERBEEK, NICO. Van Kunst en Kunstenaars. Raden Mas Jodjadjaja. Geïll. 3e j. afl. 1 Juni 1925, p. 4—6.

INDIË.

35. W. v. W., M. N. d. De feesten, ter gelegenheid van de troonsbestijging van den tegenwoordigen Sultan van Djocjakarta. Geïll. 9e j. no. 8. 1 Juli 1925, p. 126-132.
36. P. S. Pandeglang. Geïll. 9e j. no. 9. 22 Juli 1925, p. 149-152.

37. KALFF, S. Bataviasche wijken. (Kleine Boom en Tandjong Priok.) 9e j. no. 11. 19 Aug. 1925, p. 175-181.
38. V. ir. De zesde Nederlandsch-Indische Jaarbeurs en Jaarmarkt te Bandoeng. 20 Juni- 5 Juli 1925. Geïll. A. De eigenlijke jaarbeurs en jaarmarkt, 9e j. afl. 12. 2 Sept. 1925, p. 187-193. B. De electriciteits-tentoonstelling, Ib. 193-208.
39. KALFF, S. Een historisch residentiehuis (te Semarang). Geïll 9e j. no. 14. 30 Sept. 1925, p. 229-234.
40. LEKKERKERKER, C. Landbouwvoorlichting in Nederlandsch-Indië. Geïll. 9e j. no. 14. 30 Sept. 1925, p. 235-240.
41. R. Bandoeng en de Pasoendan. Geïll. 9e j. no. 15. 14 Oct. 1925, p. 247-253.
42. R. De laatste resident der Preanger Regentschappen A. J. H. Eijken. Geïll. 9e j. no. 16. 28 Oct. 1925, p. 263.
43. VOLKER, Ir. C. D. Electriciteit in Nederlandsch-Indië. Geïll. 9e j. no. 16. 28 Oct. 1925, p. 264-269.
44. R. Naar den Tjitamboer. Geïll. 9e j. afl. 18. 25 Nov. 1925, p. 299-301.
45. DE CULTUURMAATSCHAPPIJ WONOLANGAN (1895-1925). Geïll. 9e j. afl. 19. 9 Dec. 1925, p. 306-340.

COMMERCIAL HOLLAND.

46. LEKKERKERKER, C. The Centenary of Tea Plantation in the Dutch East Indies. (Geïll.) Commercial Holland (Rotterdam, Nygh en Van Ditmar). Vol. 5, no. 56. Jan. 1925, p. 19-29.
47. Id. Java and India, the crowded countries. (Geïll.) Ib. vol. 5. no. 60. June 1925 p. 30-40.
48. LEKKERKERKER, C. The problem op Java's over population. Geïll. Vol. no. 61. August. 1925 p. 30-39.

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

49. JUYNBOLL, Dr. H. H. Vertaling van Sorga X van het Oudjavaansche Rāmāyana. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. Dl. 81, afl. 1, 1925 p. 1-7.
50. Id. Vertaling van Sarga XI van het Oudjavaansche Rāmāyana. Ib., Dl. 81, afl. 2, 1925, p. 121-133.
51. DJLANTIK, I GOESTI POETOE. Een Balies overzicht van de versmaten („Wirāma") van de Nāgarakrtāgama: Met inl. door L. C. Heyting. Ib. p. 116-119.
52. RASSERS, Dr. W. H. Over den zin van het Javaansche drama. Dl. 81, 3e en 4e afl. 1925, p. 311-381.
53. POERBATJARAKA, R. NG. Het Boroboedoerprobleem. Dl. 81, 3e en 4e afl. 1925. p. 523-537. (Vgl. Hoenig, Das Formenproblem des Borobudur).
54. STEIN CALLENFELS, Dr. P. V. VAN. Javaansche folklore. Badjang, Voorouder-verhalen, Penglarissan. Dl. 81, 3e en 4e afl. 1925, p. 538-542.
55. STUTTERHEIM, Dr. W. F. Tjandi Dadi een „Tower op Silence?" Geïll. Dl. 81, 3e en 4e afl. 1925, p. 543-551. (Vgl. Dr. N. J. Krom in Bijdr. 80, p. 447 v.v.)
56. ROO DE LA FAILLE, P. DE. Javaansche grondenrecht in het licht van Lomboksche toestanden. Dl. 81, 3e en 4e afl. 1925, p. 552-612.

DE HAAGSCHE POST.

57. OVERBEVOLKING EN INDUSTRIE OP JAVA. De Haagsche Post. 10 Januari 1925.

EIGEN HAARD.

58. MOLANUS-STAMPERINS, M. J. Het poppertje. Een verhaal van Java. Eigen Haard, 17 Jan. 1925.

59. W. M. O. Bromo-Tocht. Geïll. 25 Juli 1925, p. 473—475.

60. W. M. O. Grisse. Geïll. 3 Oct. 1925.

BOUWEN.

61. KRANER. IR. B. J. K. Het kantoorgebouw der Ned. Ind. Levensverzekering Maatschappij in Ned.-Indië. Geïll. Bouwen, 10 Jan. 1925.

62. DE NIEUWE KERK TE BANDOENG. Geïll. No. 12 van 5 Sept. 1925 p. 177—179.

VRAGEN VAN DEN DAG.

63. BLINK, Dr. H. De economische ontwikkeling van de Pamanoekean- en Tjiasemlanden. Vragen van den Dag. Mei 1925.

64. BLINK, Dr. H. De Java-oorlog 1825 — '30 en de Vorstenlanden. Aug. 1925. p. 561—574.

HET TOONEEL.

65. KALFF, 'S. Over het Javaansche tooneel. Het Tooneel X, 1925, p. 114: p. 146.

66. KALFF, S. Wajang orang (Javaansch tooneel). Geïll. X. Sept. 1925, p. 50—54 en XI, Oct. 1925, p. 66—68.

DER NEUBAU.

67. JOBST. Städtebauliches von Batavia. Geïll. Der Neubau, Halbmonatschrift für Baukunst. Jahrg. 6., Heft 24 Dez. 1924,

HET KOLONIAAL WEEKBLAD.

68. P. Belangstelling in het Buitenland voor Javaansche Kunst. Het Koloniaal Weekblad. 12 Febr. 1925, no. 7, p. 4—5.

69. BERESTEYN-TROMP, G. VAN. Indrukken van het Java-Congres. Ib. p. 5—6 19 Feb. 1925, no. 8, p. 6—7; 26 Feb. 1925, no. 9, p. 5—6. (Ontleend aan Het Vaderland.)

70. ID. Reisindrukken. Ib. Serie artikelen (deels geïll.) in dit weekblad sedert Feb. '25; over Java: loopende tot nr. 20 van 14 Mei 1925.

71. W. Iets over Soerabaja ten tijde van Daendels. Met een toevoeging. Ib. no. 21 van 21 Mei 1925' p. 4—6.

72. NOTO SOEROTO: Dipo Negoro, de hoofdfiguur van den Java-oorlog 1825—1830. Een karakter en een persoonlijkheid 25e j. no. 29 van 16 Juli 1925, p. 2—3.

73. W. Het uit den Java-oorlog (1825—1830) bekende landhuis te Ampèl van J. A. Dezentjé. Geïll. Ib. p. 4—5.

74. NIENHUIS, J. F. C. Een drama op Java's Eerste punt. Geïll. 25e j. no. 30 van 25 Juli 1925, p. 3—5.

75. JAVA IN BERLIJN. (Eigen brief). I 25e j. no. 47 van 19 Nov. 1925, p. 5—6: II ib. no. 48 van 26 Nov. p. 4—5. (Over een rijk geïll. artikel onder dezen titel in de „Deutsche Allg. Zeitung" van 15 Nov. 1925 en een in „Der Welt Spiegel, ill. Wochenschr. der Berliner Tageblätter, over de Indoneisische tentoonstelling met Javaansche wajang en dans, in die week gehouden op initiatief der Duitsch-Nederl. Vereeniging).

OSVIATISCHE ZEITSCHRIFT.

76. ROORDA, T. B. Neuere Literatur über die Hindu-Javanische Kunst. (Geïll.) Ostasiatische Zeitschrift, 1924, no. 4.

ST. CLAVERBOND.

77. KUYPER S. J., A. DE. Een tocht naar den Merapi. Geïll. St. Claverbond, jg. 57, afl. 1. Jan. 1925 p. 4—8.

78. A. DJAJASEPOETRA. S. J. Hebben de Javanen een literatuur? 37e j. afl. 8. Oct 1925, p. 242—245.

79. EEN BEWONER VAN HET IGNATIUS-COLLEGE TE JOGJAKARTA. De Javaan

en de vier windstreken. 37e l. afl. 8. Oct. 1925 p. 248-251.

80. KUIPERS, A. De Javanen-M'ssie in Suriname. Geïll. 37e j. afl. 9. Nov. 1925 p. 275.
81. CECILE SIWI, RADEN ADJENG. De eerste retraite voor Javaansche vrouwen. Geïll. Nov. 1925, p. 277-279.
82. MGR. GIJSELWIJK TE MOENTILAN, Geïll. p. 291-295.
- 82a. KOCH, H. De dessa in. Geïll. p. 296-306.
83. COLUMBINE, ZUSTER. Fröbelkweekschool te Mendoet. Eerste eindexamen. Geïll. p. 301-303.
84. STRATER, F. Klein Seminarie te Jogjakarta. Geïll. p. 305-310.
85. DJAJASEPOETRA S. J., A. Herrinneringen uit mijn Vaderland Java. p. 315-317. 37e j. afl. 10. Dec. 1925.

VERHANDEL, VAN HET GEOL. MIJNBOWWK. GENOOTSCH V. NEDERL. EN KOLON.

86. VERBEEK, DR. R. D. M. De vulkanische erupties in Oost-Java in het laatst der 16de eeuw. Met 1 kaart en 1 blad schetsteekeningen. Verhandel. van het Geol. Mijnbouwk. Genootsch. v. Nederl. en Kol. Geol. Serie. Dl. VII Jan. 1925 p. 149-200.

JOURNAL OF THE POLYNESIAN SOCIETY.

87. LABBERTON, PROF. D. VAN HINLOOPEN. (Tokyo). Preliminary results of researches into the original relationship between the Nipponese and the Malay-Polynesian languages. Journal of the Polynesian Society. Vol. 33 No. 4. Dec. 1924 (New Plymouth, Australia).

ONZE MISSIËN IN OOST EN WEST.

88. B. Van de missie der Paters Carmelieten in Oost-Java en Madoera. Onze Missiën in Oost en West. Mei 1925.
89. EEN MOOI RESULTAAT BEREIKT DOOR DE BROEDERS DER ONBEVLEKTE ONTVANGENIS. (Geïll.) Ib. p. 10-12. (Over den arbeid dezer broeders op Java).
90. ODRADA, MOEDER. Hoe Ambarawa deelnam aan den Eucharistischen huldedag. Ib. p. 20-22.
91. PORTRETTEEN DER 13 JEZUIETEN—MISSIONARISSEN, WELKE IN 1924 VOOR DE 1e OF 2e KEER NAAR JAVA VERTROKKEN. (Geïll.) Ib. p. 23-27.
92. SCHOTS S. J., JAC. Verkiezingsdrukte op Java. Geïll. Ib. afl. 2, Febr. 1925 p. 33-41.
93. FRANCISCANES, EEN ZUSTER. Bij het kiekje der Polikliniek te Mendoet. Geïll. Ib. p. 42-45.
94. KUYPER S. J., A. DE. Een praatje over den karbouw. Geïll. Ib. p. 46-51.
95. IVO, B. D. O. O.—BR. Feest te Jogjakarta. Geïll. Ib. p. 53-57.
96. RIJCKEVORSEL S. J., L. VAN. Retraiten voor Javanen. Ib. p. 58-60.
97. SOEGIJA S. J., A. (Javaansch priesterstudent). Het een en ander over den Javaan en zijn godsdienst. Geïll. Ib. afl. 3, Maart-April 1925, p. 66-72 en afl. 4, Mei. p. 97-104.
98. BAAL S. J., JOS. VAN. Van de bergen van Kalibawang. Sint Lepianus! Ib. p. 74-76 van afl. 3.
99. KUYPER S. J., A. DE. De Redemptus en Xaveriusbond te Moentilan. (Geïll.) Ib., afl. 4, Mei, p. 106-111.
100. SOEGIJA S. J., A. De dans bij de Javanen. Geïll. Ib. afl. 5, Juni 1925, p. 132-140.
101. DIEBEN S. J.; J. Een roofnest in de bergen. Geïll. Ib. p. 144-148. (Désa Wanaléla, op weg naar bekeering).

102. ARCKEN, E. A. VAN. Het Sint Melanesiawerk voor Java. J. VIII, afl. III, Aug. 1925, p. 193.

HOLLAND EXPRESS.

103. MARIE. In Java's Binnenland. Geïll. Holland Express, 18e j., 10 Jan. 1925, no. 2, p. 29—30; 21 Feb. no. 8 p. 128—129.
104. AESTHETIEK EN OORSPRONG DER HINDOE-KUNST OP JAVA. Geïll. Ib. 24 Jan. '25 no. 4. p. 63—64. (Bespreking van het werk van C. P. Wolff Schoemaker).
105. NEDERLAND EN INDIË. Geïll. (Met brieven naar aanleiding van Lindeman's vestiging in Indië). Ib. 7—14 Maart '25 no. 10—11 p. 155—163.
106. HOOGT, J. VAN DER. Een onderwerp uit het Hindoeïsme. Ib. p. 164.

NEDERLANDSCH INDIË, OUD EN NIEUW.

107. BEZEMER, T. J. Legende van de Prinses Djadjawi. Geïll. Ned. Indië, Oud en Nieuw. 10e j. afl. 2. Juni 1925, p. 55—57. (Naar een Jav. hs., Cod. Z. 244, der Leidsche Univers. bibl.) (Variant van de legende van Kebo-Joewa of Kebo Soewô-joewô)
108. K(ROM), N. J. R. von Heine-Geldern. Altjavanische Bronzen etc. (Bespreking). 10e afl. 3. Juli 1925 p. 93—94.
109. POERBATJARAKA, R. NG. Das Formproblem des Borobudur von Dr. Ing. A. Hoenig. (Bespreking.) 10e j. afl. 3. Juli 1925. p. 95—96.
110. NOUHUYS, J. W. VAN. Wasbatik in Midden-Celebes. Geïll. 10e j. afl. 4 Aug. 1925, p. 110—122.
111. BEZEMER, J. T. Vrouwenleed uit Java (einde 17de eeuw). Geïll. 10e j. afl. 6. October 1925, p. 163—274.
112. OOST-AZIATISCHE KUNSTVOORWERPEN IN PARTIKULIERE VERZAMELINGEN. HINDOE-JAVAANSCH OUDHEDEN. Geïll. 10e j. afl. 8. Dec. 1925 p. 235—245. (Een reeks afb.)
113. LOEBÈR Jr., J. A. Indonesische invloeden in Achter-Indië? Geïll. 10e j. afl. 7 November 1925, p. 195—200. (Het batikken, dat blijkens een werk van M. Abadie ook in Tonkin wordt beoefend).

DE MACEDONIËR.

114. POL, D. Van mijn uitkijk. De Macedoniër, in elk der afl. dit overzicht der Geref. Zending op Java.
115. ID. Uit het Kort Verslag van de afzonderl. Vergadering van Missionaire Dienaren, gehouden te Djogja. Ib. XXIX, no. 2, Feb. 1925 p. 48—51.
116. ID. Een merkwaardig vonnis. Ib. no. 6, Maart 1925, p. 80—83. (Naar aanl. van Dr. Esser's art. in het December nummer 1924 over „Huwelijk en Echtscheiding onzer Inl. Christenen op Java.)
117. BAKKER, Dr. D. De opleving van den Islam in Djokja. (Referaat gehouden op de vergadering van missionaire predikanten in April.) Ib. Juni 1925. no. 6, p. 161—170.

ORGAAN DER NEDERL. ZENDINGSVEREENIGING.

118. BRUGGHEN, MEJ. C. V. VAN DER. Ons hospitaal te Bandoeng. Orgaan der Ned. Zendingsvereniging no. 1, 1 Jan. 1925.
119. VERSLAG OVER HET JAAR 1924. Ib. no. 3, 1, Maart 1925, p. 18—21.
120. GROOT, BR. A. K. DE. Bangadoewa. Ib. no. 4, 1 April 1925, p. 34—36.
121. RIJNDERS, B. J. C. Twee zilveren jubilea (Brs. Blinde en Ruttink). Ib. no. 5, 1 Mei 1915, p. 50—53.
122. U'EG, BR. J. V. D. Onze goeroe's (Voordracht gehouden op den zendingsdag op Hemelvaartsdag te Rotterdam.) Ib. no. 6, 1 Juni 1925, p. 65—71, en no. 7, 1 Juli '25 p. 85—91.

123. POL, D. Eigen Zending op Java? no. 7—8 Juli-Aug. 1925 p. 220—224.
124. BAKKER, D. Toespraak bij de opening der lessen aan de Opleidingschool te Jogja, 16 Juli 1925 no. 10. Oct 1925 p. 289—295.

HET ZENDINGSBLAD VAN DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND.

125. B. W. Van Zendingaangelegenheden. (Mohammedaansche tegenactie op Midden-Java; Een mooi jubileumplan; De Opleidingsschool te Djokja). Het Zendingsblad van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Jav. 1925, no. 1, p. 3—6. Ib. Feb. no. 2, p. 23—27. (Een tweede missionaire predikant voor Solo. Een staaltje van Mohammed. vijandschap tegen de Zending; Het Zendingswerk te Djokja in 1924. (enz. deze rubriek in elk nr.)
126. EESTE STEENLEGGING. Chr. Holl. Inl. Kweekschool te Solo. Geill. Ib. p. 7—8. (Bevat ook verschillende brieven van Java).
127. BAVINCK, C. B. Van den zendingsarbeid in de residentie Banjoemas. Ib. Feb. no. 2, p. 27.
128. POS, A. Tjandiseroe. Ib. p. 28—29.
129. ANDEL, H. A. VAN. Solo in 1924. Ib. April '25, p. 62—66.
130. POS, A. Jubileum Zendingspost Djokja. Ib. p. 66—68.

NEDERLANDSCH ZENDINGSBLAD.

131. SCHUURMAN, B. M. Uit Oost-Java. Geill. Nederlandsch Zendingsblad. (Uitg. Zend. Bureau, Oogstgeest) 8e j. no. 2. Feb. '25, p. 21—23.
132. NORTIER, C. W. De opleidingsschool geopend. (Voor Javaansche gemeentevoorgangers, te Kediri). Ib. no. 4, April 25, p. 58—50. Geill.
133. BRUG, O. E. VAN DER. Het Zendingshospitaal te Poerwakarta (West-Java). Geill. 8e j. no. 8, Aug. 1925, p. 577—587.
134. DE HOLLANDSCH—JAVAANSCH SCHOOL TE MODJOWARNO. Geill. 8e j. no. 10. Oct. 1925, p. 148—149.
135. GROOP, A. K. DE. De goeroe-conferentie op West-Java. Volhouden. 8e j. no. 10, Oct. 1925, p. 150—151.
136. HET ZENDINGSZIEKENHUIS TE MODJOWARNO. Geill. 8e j. no. 12. Dec. 1925, p. 179—180.

DE INDISCHE VERLOFGANGER.

137. P. S. Badplaatsen op Java. Geill. De Indische Verlofganger, 3e j. no. 38, 1 Mei 1925, p. 332.
138. KALFF, S. Oud-Batavia. De Portugeesche Buitenkerk. Geill. 3e j. no. 45, 19 Juni 1925, p. 411—412.
139. VIS-JANSSEN VAN RAAIJ, C. Het beleg van Batavia in 1629 en van Maagdelijn's sterkte. Geill. 3e j. no. 48. 10 Juli 1925, p. 446—447.
140. KALFF, S. Oud-Batavia. Geill. 3e j. no. 49. 17 Juli 1925, p. 461—463.
141. KALFF, S. Oud-Batavia. Geill. 4e j. no. 1. 14 Aug. 1925, p. 6—8.
142. KALFF, S. Een Javanicus in Holland. (Taco Roorda). Geill. 4e j. no. 3. 28 Aug. 1925, p. 28—29.
143. KALFF, S. Oud-Batavia (het heilige kanon). Geill. 4e j. no. 5, 11 Sept. 1925, p. 51—52.
144. DE BETEEKENIS VAN EENIGE JAVAANSCH PLAATSNAMEN. Geill. 4e j. no. 6, 18 Sept. 1925, p. 64.
145. B, V. D. De zodiakbikers. Geill. 4e j. no. 16. 18 Sept. '25, p. 63.
146. KALFF, S. Een generaal uit den Java-oorlog. Geill. 4e j. no. 18, 11 Dec. 1925, p. 205—208.
147. KALFF, S. Het huis van Raden Salèh (het tegenw. diaconessen huis te Tjikini, Weltevreden). Geill. 4e j. no. 14, 13 Nov. 1925, p. 161—162.

VRIJE ARBEID.

148. H. K. Hindoe-oudheden op Java. Vrije arbeid. Maandblad voor Nederland en Indië, 11e j. no. 1, Jan. 1925, p. 3-5. Geïll.
149. OVINK-SOER, MARIE. Persoonlijke herinnering aan Raden Adjeng Kartini. Geïll. Ib., no. 5, Mei '25, p. 70-72, en no. 6, Juni '25, p. 81-89.

DE INDISCHE GIDS.

150. NIJPELS, GEORGE. Herdenking van het uitbreken van den Java-oorlog op 20 Juli 1925. XLVII no. 7. 1 Juli 1925, p. 577-587.

HANDELSBERICHTEN; DE NEDERLANDSCHE MERCUUR.

151. KONING J. Soerabaja, Indië's eerste handelsstad. 17 Dec. 1925.

DE AMSTERDAMMER. WEEKBLAD VOOR NEDERLAND.

152. KELLING, M. A. J. Indische arbeiders, I De Jevanen, II De Chineezen. Nrs. van 11 en 18 Juli 1925.

TIJDSCHRIFT VOOR ECONOMISCHE GEOGRAPHIE.

153. VALKENBURG, DR. S. VAN. Economisch-geografische beschouwing over de productie van het groot-landbouwbedrijf op Java en Madoera. Met Productiekaart van Java en Madoera. Schaal 1.750.000 16e no. 9, 15 Sept. 1925, p. 269-284.

DE AARDE EN HAAR VOLKEN.

154. H. D. C. Naar den kraton van den Lawoe. Geïll. Nov. 1925, p. 260-262.

ELSEVIER'S GEILLUSTREERD MAANDSCHRIFT.

155. GERICKE, FRANK. Javaansche beeldjes. Geïll. 1925, I, p. 413-426.
156. POORTENAAR, JAN. Een Wajangspel in de Mangkoenegaran. Geïll. II, Sept. 1925, p. 178-183. (Dit stuk ook in „Een kunstreis in de tropen“ door schr. en zijn echtgenoot, Zutphen 1925).

DE NIEUWE GIDS.

157. VISSSEL, IJS. Ratoe Kidoel's offer. 1925, I p. 695-700.

MUSEUM OF FINE ARTS BULLETINS, BOSTON.

158. A. K. C. INDIAN SCULPTURES. Rose Collection. Geïll. Vol. XXIII October 1925, no. 139, p. 57-62. Hierbij o.a. een Boeddhakop en andere ill. van den Baraboedoer.

TECHNISCH TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLAND EN NED.-INDIË.

159. BALSEM, C. F. Sociaal-economie door spoorwegaanleg in Ned. Oost-Indië. Geïll. 12e j. no. 9 Sept. 1925 p. 252-254. (Alg. beschouwingen en West-Java), en no. 10 Oct. 1925. p. 292-194 (Oost-Sumatra.)

DE INGENIEUR.

160. BREEN, PROF. IR. H. VAN. De vijfde verjaardag der Technische Hoogeschool te Bandoeng, no. 15 Aug. 1925.
161. YPEREN, IR. R. VAN. Eenige mededeelingen over een drietal dokken van gewapend beton, geplaatst in de bassins van het Marine-établissement te Soerabaja. Geïll. nr. 24 Oct. 1925.

GEOGRAPHICAL REVIEW, NEW YORK.

162. VALKENBURG, S. VAN. Java: the economie geography of a tropical island. Geïll. Met Kaart Oct. 1925.

DE OPBOUW.

163. SCHILFGAARDE, P. VAN. Gouvernementeel bedrijfspolitiek in Ned.-Indië. De Opbouw VII 12 (April 1925). p. 969-974.

III KLAPPER OP TITELS EN SCHRIJVERS.

	Nummer
A. K.C	158.
de Aardbeving te Wonosobo	90.
Adatrechtbundel.....	1.
Aesthetiek en oorsprong der Hindoe-kunst op Java.....	104.
Altjavanische Bronzen etc.....	108.
Ambarawa	24.
Amerika, J. L.	1.
Andel, H. A. van.....	129.
Arcken, E. A. van	102.
B.....	88.
B, v. d.	145.
B, W.	125.
Baal S. J., Jos van.....	98.
Badplaatsen op Java	137.
Bakker, Dr. D.....	117, 124.
Balies overzicht van de versmaten	51.
Balsem, C. F.....	159.
Bandoeng en de Pasoendan.....	41.
Bangadoewa	120.
Bataviasche wijken.....	37.
Bavinck, C. B.....	127.
Bedrijfspolitiek (Gouvernementeele) in N. I.....	163.
Belangstelling in het buitenland voor de Javaansche kunst	68.
Beleg van Batavia in 1629	139.
Beresteijn-Tromp, G. van	69, 70.
Berg, W. van den	2.
Bergen van Kalibawang	98.
Beteekenis van eenige Javaansche plaatsnamen	144.
Bevolkingsrietcultuur in Ned.-Indië.	11.
Bewoner van het Ignatius-college te Djokja	79.
Bezemer, J. F.....	107, 111.
Blink, Dr. H.....	63, 64.
Boroboedoer-probleem	53.
Breen, Pof. ir. H. van	160.
Bromo-tocht	59.
Brug, O. E. van der	133.
Brugghen, Mej. C. van der	118.
Buell Lewis, Albert	3, 4.
Cecile Siwi, Raden Adjeng	81.
Centenary of Tea Plantation in the Dutch East Indies.....	46.
Ciwaisme van Midden-Java	12, 13.
Columbine, zuster	83.
Cultuurmaatschappij Wonolangan.....	45.
Dans bij de Javanen.....	100.
Dessa (De dessa in)	82a.
Dieben S. J., J.....	101.
Dipo Negoro	72.
Djajasepoetra, S. J., A.....	78, 85.
Djlantik. I. Goesti Poetoe	51.
Drama op Java's Eerste Punt.....	74.
Eerste retraits voor Javaansche vrouwen.....	81.
Eerste steenlegging.	126.
Eeuw: een eeuw theecultuur in Ned.-Indië.....	25.
Economisch-geografische beschouwingen.....	153.
Economic geography of an tropical island	162.
Economische ontwikkeling	63.
Eigen zending op Java.....	123.
Electriciteit in Ned.-Indië.....	43.
Encyclopaedie van Ned.-Indië.....	5.
Feesten, ter gelegenheid vsn de troonbestijging	35.
Feest te Jogjakarta	95.
Formenproblem des Borobudur	6, 7, 109.
Franciscanes, een zuster.....	93.
Fröbelkweekschool te Mendoet.	83.
Generaal uit den Java-oorlog	146.
Genep, J. L. van	26.
Gericke, Frank.....	155.
Goeroe's (onze).....	122.

Goeroe-konferentie op West-Java	135.
Gouvernementeele bedrijfspolitiek	163.
Grissee	60.
Groot, A. K. de.	120, 135.
Gijlswijk te Moentilan	82.
H. d. C.	154.
H. K.	148.
Hebben de Javanen een literatuur?	78.
Heine-Geldern, R. von	108.
Herdenking van het uitbreken van den Java-oorlog	150.
Herinneringen uit mijn vaderland Java	85.
Hindoe-oudheden op Java	148.
Hindu-javanische Heldensage	19.
Historisch overzicht	33.
Historisch residentiehuis	39.
Hoenig, Dr. Ing. A.	6, 7.
Hofstede, H. W.	8.
Hollandsch-Javaansche school te Modjowarno	134.
Hoogt, J. M. van der	106.
Hospitaal te Bandoeng	118.
Huis van Raden Saleh	147.
Ijang-plateau	26.
Indian sculptures	152.
Indische arbeiders	152.
Indisch meisje	22.
Indonesische invloeden in Achter-Indië	113.
Indonesische sawahverponding	20.
Indrukken van het Java-congres	69.
Inheemsche nijverheid	28.
Inheemsche schilderkunst op Java	31.
Ivo, Br. D. O. O.	95.
Janssonius, Dr. H. H.	9, 10.
Javaan (de) en de vier windstreken	79.
Javaansche beeldjes	155.
Javaansche folklore	54,
Javaansch grondenrecht	56.
Javaansche legenden	23.
Javaansch priesterstudent	97.
Javaansche sagen en legenden	1.
Javaansch tooneel	65.
Java and India, the crowded countries	47.
Java's Binnenland	103.
Java in Berlijn	75.
Java-oorlog 1825-'30	64.
Javanen-missie in Suriname	80.
Javanese batik designs	3, 4.
Javanicus in Holland	142.
Jobst, G.	67.
Jubileum zendingspost Djokja	130.
Juynboll, Dr. H. H.	49, 50.
Kalff, S.	31, 37, 39, 64, 66, 138, 140, 141, 142, 143, 146, 147.
Kantoorgebouw der N. I. L. Mij. in Ned.-Indië	61.
Kelling M. A. J.	452.
Kiekje der Polikliniek te Mendoet	93.
Klein Seminarie te Jogjakarta	84.
Kleurschakeeringen	17.
Koch, H.	82a.
Kolff, G. H. van der	11.
Koloniën in penseel	30.
Koning, J.	151.
Koniag van Tjilatjap	2.
Kort Verslag van de afzonderl. vergadering	115.
Kramer, ir. B. J. K.	61.
Krom, Dr. N. J.	12, 13, 108.
Kuipers, A.	80.
Kunst en kunstenaars	34.
Kunstreis in de tropen	18.

Kunstwerke.....	14,15.
Kuyper S. J., A. de	77,94,99.
L.....	25.
Laatste resident der Preanger Regentschappen.....	42.
Labberton, Prof. D. van Hinloopen.....	87.
Land van Jan Pieterszoon Coen.....	21.
Landbouwvoorlichting in Ned.-Indië	40.
Landhuis te Ampel.....	73.
Legende van de Prinses Djadjawi.....	107.
Lekkerkerker, C.....	40,46,47,48.
Loeber Jr., J. A.	13.
Lulius van Goor, Mlle M. E	16.
Marie.....	103.
Mgr. Gijsselwijk te Moentilan	82.
M. N. d.....	35.
Mas Soesanto Tirtoprodjo.....	32.
Mededeelingen over een drietal dokken	161.
Mentel. K. G. V.....	28.
Merkwaardig vonnis.....	116.
Mijn uitkijk	114.
Mikrographie des Holzes.....	9,10.
Missie der Paters Carmelieten.....	88.
Molanus-Stamperius, M. J.	58.
Mooi resultaat	89.
N.....	27.
Naar den krater van den Lawoe	154.
Naar den Tjitamboer.....	44.
Nederland en Indië.	105.
Neuere Literatur über die Hindu-Javanische Kunst.....	76.
Nienhuis, J. F. C.	74.
Nieuwe Kerk te Bandoeng	62.
Nieuwe Protestantsche Kerk te Bandoeng.....	29.
Nijpels, George.	150.
Nortier, C. W.....	132.
Notice sur les ruines de Panataran.....	16.
Noto Soeroto	17,72.
Nouhuys, J. W. van	110.
Odrada, Moeder.....	90.
Onderwerp uit het Hindoeïsme	106.
Oost-Aziatische kunstvoorwerpen.	112.
Oost-Java	131.
Oosterbeek, Nico	34.
Opleidingsschool geopend.....	132.
Opleiding van den Islam in Djokja	117.
Oud-Batavia.....	138,140,141,143.
Overbevolking en industrie op Java.	57.
Ovink-Soer, Marie	149.
P.....	68.
P. S.....	38,137.
Pandeglang	36.
Persoonlijke herinnering aan Raden Adjeng Kartini.....	149.
Poerbatjaraka, R. Ng.	53,109.
Pol, D.....	114,115,116,123.
Poortenaar, Jan.	18,156.
Poortenaar-van Vladeracken, Geertrui	18.
Poppetje	58.
Portretten der 13 Jezuiten-Missionarissen.....	91.
Pos, A.....	128,130.
Praatje over den karbouw	94.
Preliminary results.....	87.
Problem of Java's overpopulation.....	48.
Pandanblad als grondstof.....	8.
R.....	41,42,44.
R. J. M. J.	24.
R. M. E.....	29.
Rassers, Dr. W. H.....	52.
Ratoe Kidoel's offer.....	157.

Redemptus en de Xaverius bond	96.
Reisindrukken.....	70.
Retraiten voor Javanen.....	99.
Rijckevorsel, L. van.....	96.
Rijckevorsel, S. J. van	96.
Rijnders, B. J. C.....	121.
Roo de la Faille, P. de	56.
Roofnest in de bergen	101.
Roorda, T. B.....	76.
Ruyse-Hoger, Harma.	19.
Schilfgaarde, P. van	163.
Schots S. J., Jac.	92.
Schuurman, B. M.	131.
Sint Melanesiawerk voor Java	102.
Sociaal-ekonomie	159.
Soeardi, A.....	1.
Soebroto, Raden	20.
Soegija, A.	97,100.
Soegija, S. J.	97,100.
Soerabaja	151.
Soerabaja ten tijde van Daendels.	71.
Solo in 1924	129.
Städtebauliches von Batavia.....	67.
Stein Callenfels, Dr. P. V. van.....	54.
Sträter, F.....	84.
Stutterheim, Dr. W. F.	55.
Tjandi Dadi	55.
Tjandisewoe	128.
Tocht naar den Merapi	77.
Toespraak bij de opening der lessen	124.
Twee zilveren jubilea	121.
V, ir.	38.
Valkenburg, Dr. S. van.....	153,162,
Verbeek, Dr. R. D. M.....	86.
Verkiezingsdrukte op Java	92.
Verslag over het jaar 1924.....	119.
Vertaling van Sarga X van 't Oudjavaansche Ramayana	49.
Vertaling van Sarga XI van 't " "	50.
Vis-Janssen van Raay, C.....	139.
Vissel, Js.....	157.
Völker, Ir. C. D.....	43.
Vrouwenleed uit Java.	111.
Vulkanische erupties.	86.
Vijfde verjaardag der Technische Hoogeschool.....	160.
W.	71,73.
W, M. O.....	59,60.
W, v. W.	35.
Wajang-orang	66.
Wajangspel in de Mangkoenegeran	156.
Walterida	22,23.
Wasbatik in Midden-Celebes,.....	110.
Weg, Br. J. v. d.....	122.
Yperen, ir. R. van	161.
Zendingsaangelegenheden.....	125.
Zendingsarbeid	127.
Zendingshospitaal te Poerwakarta	133.
Zendingsziekenhuis te Modjowarno.....	136.
Zieleleven der Indonesiërs	27.
Zin van het Javaansche drama.....	52.
Zodiakbekers	145.